БОЖЕСТВЕННА КОМЕДІЯ

ПЕКЛО

Данте

ПЕКЛО

Dante Alighieri

LA DIVINA COMMEDIA

INFERNO

Tradotto in ucraino
Bohdan I. Lonchyna

EDIZIONI
UNIVERSITA' CATTOLICA UCRAINA
LEOPOLI 2007

Данте Аліґ'єрі

БОЖЕСТВЕННА КОМЕДІЯ

ПЕКЛО

З італійської переклав
Богдан І. Лончина

ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ЛЬВІВ 2007

УДК 82.141 Данте

Данте Аліґ'єрі.
Божественна комедія. Пекло / перекл. з італійської Богдан І. Лончина. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету 2007. 276 с., 23 іл.
ISBN 966-8197-26-7.

Видання містить першодрук перекладеного проф. Богданом Лончиною (1917—1985) «Пекла» Данте Аліґ'єрі. Це українська версія першої частини архітвору «Божественна комедія» проілюстрована мистецькими роботами Юрія Козака.

Відповідальний редактор
Іван Лучук

Редактори
Люба Маринович, Рената Кивелюк

Ілюстрації
Юрій Козак

Це видання вийшло в світ завдяки жертовності таких добродіїв:
Анна Артеменко, Розалія Барабаш, С. Брикович, Любомир і Марія Зобневі, Ірина Івахів, Богдан і Марія Лісовські, Данило й Адріянна Лісовські, Микола й Наталя Лісовські, Петро й Таня Лісовські, Тарас і Орися Лісовські, Ярослава Ломаґа, Богдан Е. Лончина, Василь і Роксоляна Лончини, владика Гліб Лончина, Інна Лончина, Меланія Лончина, Мотря Лончина, Наталія Лончина, Орися Лончина, о. Тарас і Ярослава Лончини, Майкл і Орися Мак, Анатоль-Ярослав і Ольга Ромахи, Василь Саламон, Ольга Стецура, Сидір Тим'як, В. М. Чайковський

Copyright © 2007 by Видавництво Українського Католицького Університету
Всі права застережено

ISBN 966-8197-26-7

ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
вул. І. Свєнціцького, 17, 79011 Львів
тел./факс: (032) 2409496; e-mail: ucupress@ucu.edu.ua
www.press.ucu.edu.ua
Свідоцтво про реєстрацію ДК 1657 від 20.01.2004

Друк:
Поліграфічний центр
Видавництва Львівської Політехніка
вул. Ф. Колесси, 2, 79000 Львів

ЗМІСТ

о. Іван Музичка. Той, що Церкву, Батьківщину свою любив... 7

Любомир Гевко. Юрій Козак — людина, мистець 19

Пісня перша 25

Пісня друга 33

Пісня третя 41

Пісня четверта 49

Пісня п'ята 58

Пісня шоста 66

Пісня сьома 73

Пісня восьма 80

Пісня дев'ята 87

Пісня десята 94

Пісня одинадцята 101

Пісня дванадцята 108

Пісня тринадцята 116

Пісня чотирнадцята 124

Пісня п'ятнадцята 132

Пісня шістнадцята 139

Пісня сімнадцята 146

Пісня вісімнадцята 153

Пісня дев'ятнадцята 160

Пісня двадцята 167

Пісня двадцять перша 173

Пісня двадцять друга 179

Пісня двадцять третя 185
Пісня двадцять четверта 192
Пісня двадцять п'ята 199
Пісня двадцять шоста 206
Пісня двадцять сьома 213
Пісня двадцять восьма 219
Пісня двадцять дев'ята 226
Пісня тридцята 232
Пісня тридцять перша 239
Пісня тридцять друга 245
Пісня тридцять третя 252
Пісня тридцять четверта 259

Іван Лучук. Нова українська версія Дантового «Пекла» 267
Микола Савицький. Юрій Козак — український ілюстратор Данте 269

Professor Bohdan I. Lonchyna 273
Maestro George Kozak 275

о. Іван Музичка

ТОЙ, ЩО ЦЕРКВУ, БАТЬКІВЩИНУ СВОЮ ЛЮБИВ...

Якби ви вчились так, як треба,
То й мудрість би була своя...
(Т. Шевченко)

Я дуже радий, що мене попросили написати біографію проф. Богдана Лончини. Не тільки тому, що він був моїм щирим приятелем (хоч був старшим від мене на чотири роки). Бачу особу Професора як представника нашої галицької інтеліґенції, яку хотіла сформувати наша Церква в нелегких часах, що їх історики називають «між двома війнами».

* * *

Велика Перша світова війна принесла важку руїну всього життя. Потрібен був справжній мир, і потрібні були «нові люди», які почали б велику й важку працю над відродженням народу. Це мали бути люди науки, інтеліґенція — але не така, що вкрала творчі ідеї й гасла св. Павла і вдягнула їх в одежі демократії, революції чи одержимости, а така, що вдягнута була б в одежу Христову, згідно з глибоким висловом того ж Павла: «Ви, що в Христа хрестилися, у Христа зодягнулися» (Гал. 3:27).

У 1901 році на Галицькім архиєрейськім престолі у Львові став Митрополит Андрей Шептицький, який енергійно взявся за віднову свого суспільства, Церкви, культурного та економічного життя свого народу, своєї пастви.

Тоді ж з'являється і молитва на мелодію Миколи Лисенка, яка стала майже національним славнем:

Світлом науки і знання
Нас, дітей, просвіти,
В чистій любові до краю
Ти нас, Боже, зрости.

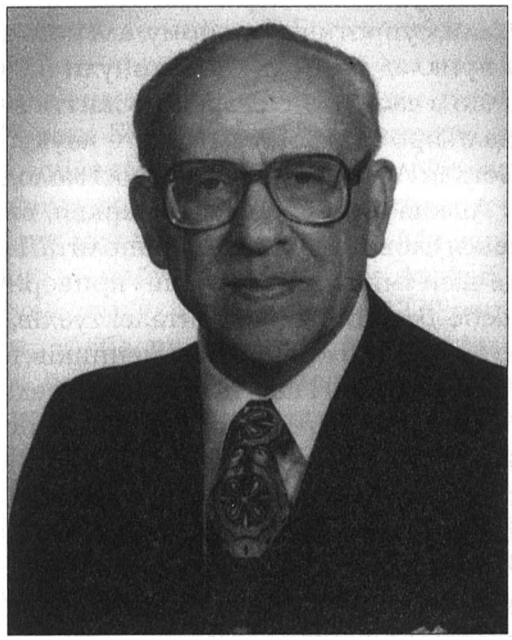

Богдан Іван Лончина

Митрополит Андрей починає свою виховну апостольську працю без мітингових гасел, без демагогії чи солодкавости. Він усіляко плекає християнську верству інтелектуалів, інтеліґенцію, педагогів, ентузіястів науки в усіх її ділянках, за що його почали звати «меценатом» науки і культури.

Він звертається до вчителів у своїм програмовім пастирськім посланні і просить одного: «Учіть дітей бути добрими християнами». Інтеліґенції він каже, що вона «своєю наукою і культурою являється немов природним просвітником народу!» Просить її «давати народові приклад християнського життя» і продовжує свій

заклик: «Між вами є чимало людей дійсно релігійних — людей, що не лише признають Христа Богом і Спасителем, але й надалі підчиняються Його законові та й проводові Церкви, що її Христос наказав слухати... Така інтелігенція — то слава нашої Церкви!»

Ці слова Митрополита вислухали з увагою чимало молодих людей і пішли за його покликом. Я кількох із них у своєму житті бачив, і кожен із пошаною згадував Митрополита. Були й такі, що в тих часах його не слухали, супротивилися йому, але його слово і приклад його життя вплинули на них так, що в часи свого старечого життя вони згадали про Митрополита і його науку.

Богдан Лончина від часів своєї молодости у Львові був учнем своєї Церкви, виховувався словом і духом Митрополита. Церква в часи «між двома війнами» привернула до себе багато творчих інтелектуалів, інтелігентів, художників, письменників, поетів, журналістів, і навіть політиків, педагогів, інженерів, агрономів. Львів став центром, у якому закипіло життя, почався рух за створення української інтелігенції, зокрема української католицької інтелігенції (хоч прикметник «католицький» був тоді не дуже популярний). То був час успішної праці й успішних змагань на всіх відтинках нашого життя в Галичині.

А на центральноукраїнських землях у цей час запанувала доктрина Леніна. Там на національне питання і нову соціяльну дійсність насунули хмари — майже такі самі, як хмари царської грози, а то й гірші, — бо Церква, яка в нашій історії від часів Володимира Великого була високотворчою силою в житті народу, перестала діяти. На неї натягнули кайдани, гірші від тих, що їх ніс на собі пролетаріят, від яких хотів його звільнити Маркс.

Якщо вглибитись у труднощі й трагедії тих часів, то стає моторошно. То були кризи в цілій повоєнній Європі. У цих кризах перебували покоління, які нам їх передали, а ми передали їх новим поколінням, які переходять у XXI століття.

* * *

Богдан Іван Лончина народився 2 січня 1917 року у Львові у священичій сім'ї. То був третій рік тяжкої війни, в якій билися 33 країни і 65 мільйонів вояків, з яких згинуло 10 мільйонів, а близько 22 мільйонів вийшло з тієї війни інвалідами. Кількість жертв серед цивільного населення була майже така сама. Розвалилося кілька могутніх імперій, скупавши в крові мільйони своїх підданих. Карта політичної Европи дуже змінилася. Галичина була зруйнована переходами фронтів та власними війнами і дала в жертву багато свого цвіту, як це записав для історії й нащадків поет і композитор «усусус» Роман Купчинський у своїй журливій пісні:

Засумуй, трембіто,
Та по всьому світу,
Що пропало галичанам
Сорок тисяч цвіту...

Рік народження Богдана Лончини, 1917-й, — то рік великої непевности в тому, що з тієї війни вийде. Його священича родина, як і багато інших, стояла перед великими випробуваннями. Січень 1918 року приніс державність центральним землям у Києві, а 1 листопада 1918 року, коли Богданові не було ще й двох років, Галичина після розпаду Австро-Угорщини проголосила свою незалежність. 22 січня 1919 року Директорія молодої Української держави проголошує злуку всіх українських земель в одну державу з Галичиною, яку ми майже відразу втратили у большевицько-українській та українсько-польській війнах. Вони закінчилися перемогою поляків над большевицькою навалою в серпні 1920 року і втечею розбитої під Варшавою Червоної армії. То було історичне тло дитинства Богдана Лончини. Галичину було прилучено до Польщі, але частину свого дитинства Богдан прожив у своїй вільній державі серед вогнів війни.

* * *

Нелегко було галичанам влаштувати своє національне життя в новій повоєнній ситуації під владою польського уряду, який прийняв галицькі, волинські й поліські землі як свої історичні території, що належали Польщі, в їхньому розумінні, ще з XIV століття, а то й раніше. Але галичани навчились організовуватися. У другій половині XIX століття вони націлилися на здобуття освіти: вимагали від австрійської влади, а потім і від польської власного університету у Львові; взялися, хоч і не без труднощів, організовувати в рамках урядових можливостей своє шкільництво.

У польських економічних обставинах навчання в середній та вищій школі було дуже дорогим. Галичина була бідна. Селянські діти (за малими винятками) не могли здобути за допомогою своїх батьків середньої освіти, а вищої освіти — і поготів. Цього могли досягти діти священиків, урядовців, учителів, купців та робітників-міщан, яких теж не було багато.

До дітей тієї «кращої долі» належав Богдан. Його батько, глава священичої родини, був парохом церкви св. Миколая у Львові. Свою початкову освіту Богдан здобув у львівській школі ім. М. Шашкевича, а потім учився у філії славної Академічної гімназії у Львові, яку закінчив матурою в 1935 році.

Будучи гімназистом у Львові, він бачить, як розвивається українське культурне життя; як творяться малі, а згодом і більші заводи; як стає на ноги українська торгівля: з'являються українські кондитерські фабрики і крамниці, українські кав'ярні, славні ще з австрійських часів, де збиралась інтелігенція на свої «Бесіди». Він бачить наш немалий український львівський «Парнас» зі своїми поетами, письменниками, малярами, музиками-композиторами, гумористами, карикатуристами, журналістами й іншими майстрами пера. Твориться й організоване політичне життя з різними партіями, які в тодішній демократичний спосіб провадять політичну боротьбу за права свого народу. І серед того всього відчувається сильний вплив Церкви і великого Митрополита Андрея. Коли він дізнавався про якихось здібних і добре вихованих молодих людей, то посилав їх навіть за кордон на вищі студії, часом і за власний кошт.

У такій атмосфері творення своєї культури і плекання власної інтелігенції розвивалося юнацьке життя Богдана Лончини. Батько записує його до Львівського університету, де молодий Богдан студіює філологію — французьку мову, яка мала тоді велике значення на міжнародному полі. В 1937 році Богдан проводить чотири місяці в університеті міста Діжон (Франція). У наших тодішніх середніх школах з іноземних мов вивчали німецьку. Ми якоюсь мірою — мабуть, через вплив Австрії, під пануванням якої опинились у 1772 році, — були, треба це визнати, германофілами і про інші міжнародні мови мало думали, що нам зашкодило в перші повоєнні роки, коли велика частина еміграції опинилась серед англосаксів.

Ми мали християнську інтелігенцію, переважно в містах, з австрійських часів, коли Греко-Католицька Церква мала добру державну опіку та поміч католицького цісаря, який шанував різні народи, що були у складі його імперії. Відень був малим центром тієї нашої церковної інтелігенції. Таким центром був також Перемишль, а Львів був малим Віднем, хоч під культурним оглядом його називали також «малим Парижем». Тому поляки так не хотіли його втратити; і цьому не можна дивуватися, бо вони в культурі Львова грали першу скрипку. Той наш Львів демографічно не був нашим, і ми почали його «між війнами» здобувати.

Львівська духовна семінарія, особливо по її реформі в 1920-х роках, а також греко-католицька Богословська академія у Львові, яка мала заступити нам омріяний сотнями років університет, так укладали

свої навчальні програми, щоб виховувати не тільки майбутніх священиків, а й майбутніх інтелектуалів та інтелігентів, учених із різних ділянок науки в мирянському житті. То була благословенна візія Митрополита Андрея, і він здійснював її при помочі свого співробітника, ректора зреформованої семінарії та Богословської академії о. д-ра Йосифа Сліпого, майбутнього Ісповідника нашої Церкви і Патріярха.

У Львові тих часів кожне літературне, політичне, господарське чи інше середовище звичайно мало свій орган — переважно журнал. Славний Іван Тиктор створив велике пресове гніздо, цілий концерн, з кількома газетами, журналами і книжковим видавництвом. З'явилися щоденні газети, журнали наукового змісту для різних цілей, виходив «Літературно-науковий вісник», часопис з літератури й політики. Ректор Йосиф Сліпий заснував Українське богословське наукове товариство і журнал «Богословія». Він хотів також заснувати журнал з християнської літератури, белетристики і світоглядних питань. Це йому вдалося, і незадовго до початку Другої світової війни постав журнал «Дзвони». Цей часопис був надійний, і біля нього почали гуртуватися наші молоді письменники й поети.

* * *

В Європі, повній тоді всякого лібералізму, Церква створює різні молодечі католицькі організації, щоб вихопити молодь з-під впливів усяких тоталітарних доктрин, які з'явились на цьому, століттями неспокійному, континенті. У Львові також постає в 1930-х роках Товариство студентів «Обнова», духовним опікуном якого був отець-ректор Сліпий, і Богдан Лончина стає його членом.

Його думка і серце спрямовані на літературу. Він готується до багатогранної праці. Як звичайно це буває в житті художників, майстрів літературного слова, він подорожує, хоче пізнати західний світ. Їде до Італії — християнського центру і країни мистецтв. Їде на конгреси західного Товариства інтелектуалів «Пакс Романа» до Франції (1937), до Югославії (1938), а 1939 року з проф. Миколою Чубатим — до Вашинґтону в Америці. То було в серпні, а 1 вересня вибухнула Друга світова війна.

Богдан не хотів лишатися в Америці і, маючи тітку в Мілані, колишню оперну співачку, яка вийшла заміж за італійського промисловця, першим можливим кораблем повернувся до Европи, до Італії. Мав змогу вивчити там італійську мову. 1940 року він поїхав до Відня, де продовжував студіювати в університеті романську філологію, а також англійську мову й філософію як додаткові предмети. Закінчив ці студії в 1942 році докторатом з філософії. Тим часом він не покидає організованого українського життя і стає у Відні останнім обраним головою Українського академічного товариства «Січ».

А в Європі шаліє війна. Богдан вертається до Львова у квітні 1942 року і працює в Українському центральному комітеті як референт у справах студентства, яке в тих непевних часах опинилося в хиткій ситуації. У березні 1944 року він одружився з Орисею Чайковською, онукою письменника Андрія Чайковського, і покинув Львів за чотири місяці до приходу большевицької армії. (Його батька, о. Василя Лончину, большевики арештували напередодні Львівського псевдособору 1946 року, і він помер як мученик на Донбасі, на примусових роботах).

* * *

Починається емігрантська епопея Богдана Лончини. Він працює в Українському центральному комітеті у Кракові, а в серпні 1944 року переїжджає до Відня. З Відня на початку квітня 1945 року їде до Німеччини, де перебуває до закінчення війни в малім селі у Швабії, а потім переселяється до Мюнхена, де організовується централя українського життя в Німеччині.

Працює як перекладач при Апостольській візитатурі, викладає французьку й англійську мови в духовній семінарії у Гіршберґу (Баварія), французьку мову й літературу в Українському Вільному Університеті та еспанську мову в Економічній школі. Це все для того, щоб прожити в Німеччині у нелегкі повоєнні роки.

Та не покидає він і організованого українського життя. Відновлює в Німеччині Товариство студентів «Обнова» і створює Українське академічне католицьке об'єднання під тією ж назвою. Очевидно, що молодий Лончина жив із прагненням здійснити ідею Митрополита Андрея про створення власної церковної християнської інтелігенції.

То були нелегкі часи для нашої еміграції — по війні, серед людей, які тремтіли за свою долю, не знаючи, чого чекати далі. І називали їх навіть не «емігрантами», а «переміщеними особами» (*displaced persons*), щось типу «Івана Безродного». Церква в Європі та Америці їм у різний спосіб допомагала, але особливо намагалася допомогти студентам, які перервали своє навчання через війну.

* * *

У листопаді 1948 року професор із дружиною та донечкою по нелегкім очікуванні виїхав до США, де починає шукати праці для прожитку, як багато інших наших учених, що опинилися в еміграції. Спершу працює в канцелярії Допомогового комітету в Стемфорді й аж у червні 1949 року отримує посаду професора в коледжі у Стубенвілі (Огайо), де став керівником відділу іноземних мов і по вісьмох роках досяг рангу повного професора. Так провів він у своїй педагогічній праці перші десять років в Америці.

У 1959 році він переїжджає зі сім'єю до Детройта і працює професором французької мови й літератури в католицькім університеті. Детройт лишився його сталим місцем проживання і праці серед своєї української громади, зокрема в організованій там Школі українознавства, у якій він став директором від 1960 року. Працює також керівником детройтського відділу Українського музичного інституту (адже він — випускник Музичного інституту у Львові: учився гри на фортеп'яно в Дарії Старосольської, а потім у Василя Барвінського). Не забуває і про свою організацію «Обнова», осередок якої він допомагав організувати на американськім терені ще у Стемфорді. І цього не досить для невсипущого професора — він два роки є головою місцевого відділу Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Не бракує його і в парохіяльній праці місцевої парохії Непорочного Зачаття, яку провадили отці-василіяни. У Детройті проф. Лончина поринає цілковито в педагогічну працю в університеті і своїй громаді, студіює свою улюблену ділянку світової літератури, починає перекладати деяких її славних творів, живе родинним життям, працюючи на сім'ю з п'ятьма дітьми, і двох синів віддає згодом на повну службу Христові.

* * *

Деякі зміни в житті та праці професора Лончини сталися після виходу на волю Митрополита Йосифа Сліпого в лютому 1963 року. Визволення Сліпого і його поява в Римі збіглися з важливою подією в Церкві — початком роботи Другого Ватиканського Собору. Митрополит Йосиф приїжджає до Риму саме тоді, коли відповідна соборова комісія готує проєкт декрету про Східні Церкви для обговорення Отцями Собору. Дискусії щодо цього проєкту відбувалися цілий 1963 рік, аж до січня 1964 року; письмові зауваження Отців Собору були враховані; і остаточно «Декрет про Східні Католицькі Церкви» затверджено аж у листопаді 1964 року. (Якою була участь нашого Митрополита Йосифа в тих дебатах і опрацюваннях декрету, ми точно не знаємо; сподіваємося, що колись на цю тему з'явиться відповідне дослідження). Кир Йосиф у своїй першій промові на Соборі виступив із заявою-

проханням до Отців Собору про створення українського католицького патріярхату, що стало програмовою тезою його пособорової діяльности в діяспорі.

Майже в той самий час відбувалися дискусії і щодо декрету про мирян та їхній апостолят. Ці питання: хто є миряни і якою має бути їхня участь у житті Церкви? — були новими в житті Церкви. З обома цими питаннями було пов'язане життя на волі Йосифа Сліпого, Верховного Архиєпископа УГКЦ. Наша Церква в діяспорі прийняла обидва питання до серця, хоч у різних поселеннях по-різному. З ентузіязмом зустріла ці питання Америка, де була найкраще організована, численна українська діяспора. Там почався Мирянський рух, пов'язаний із постановами Вселенського Собору, сформульованими в «Декреті про Східні Католицькі Церкви»:

«Треба подбати всюди в цілому світі про збереження та зріст усіх помісних Церков, і тому нехай будуть встановлені парохії та власна єрархія всюди, де цього вимагає духовне добро вірних» (п. 4);

«Тому ж що патріярхальна інституція в Східніх Церквах є традиційною формою управи, Святий і Вселенський собор бажає, щоб, де цього зайде потреба, були встановлені нові патріярхати, яких установа застерігається Вселенському Соборові або Римському Архиєрееві» (п. 11).

Відповідь на соборовий заклик до мирян у «Декреті про апостолят мирян», «щоб різними формами і способами єдиного апостоляту Церкви, який треба пристосовувати постійно до нових вимог часу, стали вони його співробітниками [...], знаючи, що труд їх у Господі не марний» (п. 33), загалом у католицькому світі була різною: пасивною, активною, байдужою, несвідомою, без проводу Церкви. Кир Йосиф пішов за тим закликом Собору, хоч не мав спершу доволі людей, які в цій складній історичній ситуації помогли б йому надати цьому рухові відповідних організаційних форм. Ситуації з минулого Галичини годі було достосувати до зовсім інших обставин життя в різних чужих, хоч гостинних, краях.

Так професор Лончина стрінувся з тією дійсністю, до якої готувався в Галичині та в діяспорі. 1965 року він став активним членом Патріярхального руху в Америці. У серпні того року його посилають до Риму зустрітися з Верховним Архиєпископом, щоб обговорити ці питання. Кир Йосиф тоді не мав ще цілком готового плану своєї діяльности. Його зустріч із західним світом і новим штибом життя вимагала спершу докладно ознайомитись із обставинами життя нашої еміграції по всіх поселеннях, пізнати людей, зокрема чільних осіб, пізнати життя Церкви на тих поселеннях. Світ за час його 18-літнього перебування в ҐУЛАҐу і тюрмах дуже змінився, виросли нові люди, а між ними й наші емігранти, податливі на асиміляцію через вплив нового життя з його сильним розвитком нових технологій, винаходів, нових наук. Церква почала шукати нових доріг апостолювання і своєї праці в умовах нового світу і нових нуртів у богослов'ї та політиці.

Наша еміграція тоді не мала змоги через так звану «залізну заслону» пізнати свою Батьківщину, яка в неволі теж творила своє нове, нужденне життя в повоєнній атмосфері. Ми не могли бачити, як наша Церква, опинившись у задушливих обіймах російського православ'я, виховується в атеїстичнім дусі; як віруючі на центральних землях і наша Галичина опинилися цілковито під російським впливом, забуваючи, «хто вони»; як «ким, за що закуті» єпископи, священики, монахи, миряни УГКЦ апостолюють у катакомбах. Ми не спостерігали за тим, як Російська Православна Церква з її відновленим патріярхатом вдоволено вважала, що зненавиджена нею унія перестала існувати, що є хіба що її рештки по чужих чужинах, а на рідних землях «уніяти» починають вигибати. Життя нашої Церкви в «підпіллі» нам було мало відоме, контакти були не-

безпечні. Ми немовби були призначені на певну загибель.

Тому Кир Йосиф, не знаючи, скільки ще Бог дарував йому років життя, узявся з великою наполегливістю міняти серед українців на поселеннях всю тую атмосферу подоланих плебеїв. Він проголосив тоді перед нами гасло: «Будьмо собою!» Його відвідини поселень українців греко-католиків по всьому світу з метою пізнати стан їхнього життя викликали сильну реакцію між мирянами в Америці, даючи тим самим Главі нашої Церкви духовну і матеріяльну підтримку в його стараннях повернути Церкві призабуті її права, повернути її значення у Вселенській Церкві й відвернути небезпеку її загибелі. Позиції мирян були різні: крайні і помірковані. Крайні почали вважати себе «на барикадах» і не вчинили своїми кроками багато добра. Постали конфлікти, поділи, розчарування. Йосиф Сліпий особисто в тих бродіннях не брав участи. Він повинен був дати тому рухові за відродження (так треба його назвати) якісь організаційні форми, статути, цілі, методи праці, але наш Першоєрарх не мав на те часу й сил і лишив ці справи самим мирянам і їхнім священикам та єпископам. Миряни організовувалися самі. В Америці цей Патріярхальний рух почав організуватись у 1965 році під проводом сеньйора наших істориків проф. Миколи Чубатого.

Усе дотеперішнє приготування проф. Лончини до діяльности мирянина почало здійснюватися на 48-му році його життя. До того руху пристало тоді чимало наших інтелігентів, і серед них багато львів'ян. Нагадаю, що Професор був сином Львова, з тих, що мали щастя рости в молодості або зрілім віці під духовною опікою та проводом Митрополита Андрея. У 1982 році його було обрано головою Українського патріярхального світового об'єднання (УПСО). З волі Патріярха Йосифа став він також редактором журналу «Дзвони», що народився ще у Львові в 1930-х роках, хоч, на жаль, тоді вийшло лиш кілька його чисел. Патріярхальний рух мав свій добре редагований журнал «Патріярхат», що його редагував понад 25 років працьовитий мирянин Микола Галів. Головуванню проф. Лончини ми завдячуємо те, що Патріярхальний рух ішов поміркованою дорогою. Своїм авторитетом і спокійною вдачею Професор провадив УПСО рівними, мирними, хоч і нелегкими дорогами, як того вимагала Церква після Другого Ватиканського Собору. Він старався вписати мирянське Об'єднання у Міжнародний мирянський рух, який мав свій великий з'їзд під час Собору, і це з труднощами вдалося, хоч і доволі пізно, осягнути. Він почав організовувати мирянські конференції, на яких Об'єднання виробляло свою ідеологію, методи і плани праці, творило можливості співпраці з нашим єпископатом. Для цієї мети наш Синод вибрав духовним опікуном цього Мирянського руху єпископа Івана Прашка, який мав цей рух відповідно спрямовувати, але він був такий зайнятий душпастирською працею в Австралії у зв'язку з малою кількістю священиків, що не міг виконувати такої важливої додаткової праці.

Професор Лончина дуже серйозно й відповідально ставився до нового в нашій Церкві мирянського об'єднання. Він бачив, що його потребує наша Церква і в еміграції, і в Україні — майбутній, вільній. Без мирян Церква не може в нових часах повною мірою здійснювати свій апостолят, доручений їй Засновником і Спасителем. У Церкві миряни не можуть бути безробітними, як сказав у 1988 році Папа Іван Павло II у своїй знаменитій енцикліці «Про мирян». Ось не риторичні слова проф. Лончини, які він сказав на відкритті організованого ним у 1982 році симпозіюму:

«Наш сьогоднішній симпозіюм — це мала спроба причинитися до духовного росту мирян, до нашої християнської формації, щоб таким способом були ми краще підготовані до здійснення наших завдань в українській Церкві. На нашій Батьківщині її

безпощадно нищить ворог Христа вже багато років. А в діяспорі її члени, розкинені по всіх країнах і континентах, наражені на погубні впливи оточення. Отже, українська Церква потребує сьогодні активних у її житті мирян. Тому вони повинні постійно готовитися до того, щоб, у співпраці з духовенством, українська Церква могла рости, зберігати свою ідентичність, бути сильною і життєдайною».

У своїм баченні справжнього церковного мирянства Професор мав противників, які дивилися на нього в тодішній ситуації як на «побожненького галичанина». Серед нас іще витав дух XIX століття, породжений революційним соціялізмом і, на жаль, Іваном Франком, його словами про «вічного революціонера» (Франко мав 24 роки, коли це писав; у старшому віці він інакше думав!). Патріярхальний рух в Америці дуже завдячує Професорові тим, що не пішов на крайнощі, які могли зробити цей рух не серйозним.

Професор Лончина хотів ввести у програму праці Патріярхального руху також і наше екуменічне питання. Воно в нас стояло на мертвій точці, з якої провід Церкви не міг вийти. Єрархія і священство не могли цього питання рушити з багатьох причин. Це могли зробити миряни греко-католики разом із нашими православними братами, які теж мали у своїм серці тую журбу про єдність Церкви. Я знаю про це, бо провів із Професором довгі дискусії про можливості нашої праці для екуменізму. Йому вдалось організувати екуменічні зустрічі з православними інтелектуалами й мирянами, та, на жаль, цього діла не вдалося продовжувати. Але то була мрія Професора.

* * *

Та на нього чекала ще й інша праця. Митрополит Йосиф після виходу на волю хотів воскресити також давню галицьку, і зокрема львівську, мрію створити свій університет, якийсь український центр науки на чужині, і мав на те навіть створене ним гасло: «Любов до знання і науки собирає в розсіянні сущих». Маючи матеріяльні засоби й можливості такий центр створити, він у грудні 1963 року вирішує збудувати університет. І почав зводитися будинок університету разом з унікальною будівлею нашої церкви-храму, що мала винятковий архітектурний і мистецький стиль, щоб стати зіркою української церковної слави на Заході Европи, зокрема в центрі християнства — Римі. Увесь свій вільний час він присвятив цій справі. Щастя, як кажуть наші люди, сприяло йому. Великий наш приятель і якоюсь мірою духовний учень Митрополита Андрея, француз Кирило Королевський (справжнє його ім'я та прізвище — Поль Франсуа Шарон) залишив у своїм заповіті поважну суму грошей на закупівлю монастиря для наших монахів-студитів. Цю суму виконавці волі Кирила вручили Митрополитові Сліпому, і він такий монастир купив, відразу позбиравши в ньому своїх студитів, які, прогнані з України, розсіялися по всьому світу. У цім будинку «Студіону» він негайно розпочав і діяльність майбутнього університету (викладами, наукою, бо знайшлися викладачі і студенти), поки на окраїнах Риму зводився будинок для університету і храм українського стилю. Ці виклади відбувались у будинку «Студіону» до 1969 року, коли було посвячено новий будинок Українського Католицького Університету.

Четвертого жовтня 1969 року, під час IV Архиєпископського синоду УГКЦ, Кир Йосиф повідомив наших владик, що наступного року він хоче відкрити богословські курси в приміщеннях новоствореного університету для священиків, монахів і монахинь, а також для світських студентів і мирян. (Пізніше він так писав про ці курси: «Над нами висить загроза зникнення з лиця землі. Нема сумніву, що академічний курс є многоважним чинником зближення і об'єднання університетського персоналу, а передусім молоді, в теперішніх змаганнях»). Це мали бути літні курси, коли молодь має вакації. Теми викладів мали

бути філософські, богословські, катехитичні та з пасторального богослов'я, що допомогло б, зокрема, нашим священикам пізнати нові течії в розвитку цих наук. Синод прийняв цю вістку зі схваленням. Верховний Архиєпископ просив, щоб владики присилали на ці курси обраних ними кандидатів. Курсанти мали витрачати на це мінімальні кошти — хіба що на подорож до Риму. А згодом витрати були ще меншими, бо багатьом студентам платило стипендії Товариство Святої Софії, яке заснував Верховний Архиєпископ Йосиф. Крім того, частину коштів оплачувала організація о. Веренфріда ван Страатена «Церква в потребі».

На перший курс у 1970 році зголосилося понад двадцять курсантів, а зі священиків — майже ніхто... Мало їх відгукнулося на слова Верховного Архиєпископа:

«У глибокому переконанні, що отці-душпастирі грають надзвичайну важливу і прямо незаступну ролю в житті Церкви й Народу, Синод постановив створити при Українському Католицькому Університеті в Римі осередок душпастирських студій, де наші отці духовні з різних країн світу могли б разом стрінутись, взаємно себе пізнати, належно ознайомитися з різними проблемами життя цілої нашої Церкви на різних континентах, під впливом різних культур, мов і ментальностей, та під проводом кваліфікованих професорів одержати відповідний вишкіл для успішної душпастирської праці для всієї нашої Церкви».

На жаль, добра мета цих курсів не знайшла в нашій Церкві великого розуміння... Курси тривали 17 років, переважно для активної студентської молоді, й припинились у 1987 році.

У цім кориснім ділі був потрібен професор Лончина. Ще в 1965 році покликав його Верховний Архиєпископ стати професором УКУ, а від 1972 року — бути разом з проф. Василем Левом організатором, професором і адміністратором тих літніх богословських курсів. Сам Кир Йосиф, окрім щорічного відкриття і закриття курсів, ніякої участи в них не брав, зокрема в доборі тематики курсів, у підшукуванні професорів і складанні їхніх програм. Вся відповідальність за це лягла на плечі декана проф. Лева і продекана проф. Лончини.

Професор Лончина щороку розсилав оголошення про програму чергових курсів, заохочував студентів до участи в них. Кількість учасників, молодих людей, досягала 50 осіб. Надзвичайно оживлювали програму курсів екскурсії до Флоренції, Асизу, Орвієто, Помпеїв та прогулянки по старовинному Риму, що їх він сам провадив. Він читав лекції зі світової літератури (наприклад, про Жанну Д'Арк в европейській літературі, «Божественну комедію» Данте тощо); як додаткові лекції подавав елементарні знання з італійської мови. Можна сказати, що його власне навчання — довге, розмаїте і складне — було підготовкою до здійснення тих курсів в УКУ в Римі. Якщо вони мали якийсь успіх, то дякуючи його нелегкій праці в їх організації та веденні. Як найближчий свідок тієї праці, я стверджую, що він був батьком тих курсів і курсантів завдяки своєму педагогічному хистові, а також своїй любові й терпеливості. Якщо хтось колись писатиме докладну історію УКУ чи тих курсів, має звернути на це увагу, бо Професор належав до «незаприміченых педагогів», або, як їх також називають, «безіменних плугатарів».

У 1972 році (коли він зайнявся цією справою) Кир Йосиф писав у хроніках третього курсу:

«З приємністю віднотовуємо живе зацікавлення цьогорічними курсами серед дійсних студентів за океаном; також висловили бажання прибути до Риму колишні студенти й особи, які так чи інакше уважають за потрібне доповнити своє знання. Цьогорічна програма буде корисною для осіб, активних у церковно-суспільному житті, виховників молоді та зацікавлених науковим підходом до української проблематики».

* * *

Не можу обминути ще однієї визначної прикмети проф. Лончини: він показав у своїй особі зразок батька і глави родини, яка є дуже важливою клітиною суспільства, народу, нації та Церкви. Другий Ватиканський Собор звернув на апостолят родини пильну увагу в «Декреті про апостолят мирян», вказуючи на те, що «апостолят подругів і сімей має окреме значення і для Церкви, і для цивільної суспільности... Своїм дітям є вони [батьки] першими проповідниками віри і виховниками; словом і прикладом формують їх до християнського й апостольського життя [...], а відкривши в них, може, й священне покликання, старанно плекають його» (п. 11). Іван Павло II у своїм знаменитім та обширнім апостольськім повчанні «Про мирян» сказав дуже влучно: «Досвід учить, що цивілізація і тривкість народів залежить передовсім від людських вартостей їхніх сімей. Тому дбайливість апостоляту сім'ї має надзвичайне значення».

У нашім українськім християнськім побуті родина-сім'я є *малою Церквою*, про що вчив ще св. Йоан Золотоустий (хоч чимало осіб лякаються того титулу для сім'ї). Родина — то вогнище, біля якого діти готуються до життя; місце, в якому формуються члени народу-нації і Церкви, де виховуються великі вартості Людини. По-простому це можна сказати так: «Яка сім'я — такий народ» або словами народної мудрости: «Яка хата — такий тин, який батько — такий син». Може, професор Лончина був строгим батьком, але дбайливим і відповідальним, знаючи, як християнин, якою високою є гідність батька, за словами св. Павла: «Ось чому я згинаю свої коліна перед Отцем, від якого бере ім'я все отцівство на небі й на землі» (Еф. 3:14—15). Він був добротним і шляхетним подругом для своєї дружини, пані Орисі. Разом із нею, теж професійним педагогом, виховав п'ятеро дітей. Інженер Василь Колодчин, бувала людина, відмітив таку ніби непоказну, але багатозначну прикмету з нашого буття на чужині: «Коли вас у Детройті поздоровила ввічливо і з пошаною молода людина — то це, певно, був хтось із молодих Лончинів». Чи не красномовне це визнання для батьків-вихованників? Справді, з п'яти дітей двоє пішли за покликом Христа: один став священиком, а другий — єпископом; найстарша дочка стала учителем гри на фортеп'яно, найстарший син — лікарем-спеціялістом, наймолодша дочка — бібліотекарем. Цю сім'ю треба зачислити до зразкових християнських щасливих сімей, які живуть у любові до Бога і своєї Батьківщини.

* * *

Професор Лончина був надзвичайно працьовитою людиною на кожнім відтинку свого життя, на якому Божа воля його поставила: у родинному, громадському, національному і церковному житті. Окремо хочу також відзначити його активну працю в багатьох ділянках культури й науки: він був лінгвістом і літературознавцем романської філології, професором у цих ділянках і публіцистом. Очевидно, що жив він і для своєї літератури, зробивши для неї кілька цінних перекладів з еспанської, французької та італійської мов. Завдяки йому ми маємо українською мовою такі шедеври, як «Пісня про Сіда», «Пісня про Ролянда» і першу частину «Божественної комедії» Данте — «Пекло», яку оце видаємо; інші його українські переклади вийшли за його життя як видання УКУ в Римі. Ці переклади вартісні тим, що вони є дослівними, зі збереженням поетичного стилю, а також з коментарями і науковим дослідженням проблем, які стосуються цих творів. Над деякими він працював дуже довго, бо це були твори старовини, з безліччю архаїзмів, які нелегко перекласти на нашу сучасну мову.

Через активну працю Професора в інших царинах життя він не мав доволі часу, щоб збагатити нашу літературу іншими перекладами. Свої невичерпні знання він

передавав живими викладами на різних конференціях, літературних вечорах, симпозіюмах, у діялогах і наукових дискусіях, а також у численних журнальних і газетних статтях та дидактичних творах, таких як *Estudiamos el español* («Граматика еспанської мови») чи підручник «Українська культура». Родина подбає, щоб його літературна спадщина побачила світ.

* * *

Та над усе для нашої Церкви особа проф. Лончини є зразком українського католицького Мирянина, який разом з іншими з'явився в нашім Христовім Винограднику в часи, коли Церква звернула увагу на велику частину своїх членів, яка досі була незнаною, непомітною її частиною. Вони, миряни, — не просто «члени» Церкви; їх краще назвати частиною *Божого люду*, на що Бог зробив натяк уже в Старому Завіті: «Ви будете моїм народом, Я буду вашим Богом». Божий народ творить Боже Царство, в якому всі мають завдання жити, працювати, бути творчими особами, жити зі Святим Духом, іти з Христом до Отця, Який нас сотворив і чекає на нас у вічності. Він чекає на нас у Царстві Небеснім, яке ми маємо здобути (Мт. 11:12) не як ледарі чи безробітні; ми маємо осягнути його співпрацею з Божою ласкою. Миряни не є пасивною частиною Божого люду — вони є *Церквою*.

Професор Лончина мав свого вчителя еклезіології — домініканця Іва Конґара (пізніше кардинала), який був одним з експертів на Другому Ватиканському Соборі. Конґар написав обширний твір про мирянство як Божий люд, і Професор пильно його простудіював. У своїй поставі щодо мирянства він не належав ні до «революціонерів», ні до «консерватистів», ні до «прогресистів» — усі ці течії проявилися після Собору. Професор Лончина жив тією наукою Христової Церкви, яку мудро передавав через апостольське передання і священну Традицію Церкви Митрополит Андрей у Львові. Як виразно твердив Професор, «коли гармонія та співпраця між єрархією та мирянами захитані, тоді в Церкві виникають конфлікти, що приносять шкоду християнському життю». Богдан Лончина, як уже було сказано, жив у Львові, коли там діяли різні ферменти; було й так, що в нездоровій атмосфері різних «-ізмів» творилася непотрібна боротьба з Церквою, з її працею задля виховання нової молоді в дусі Христовім, задля нової інтелігенції, що її ми так мало мали в нашій історії. Професор Лончина був одним з учнів того бурхливого часу «між двома війнами» та великого Митрополита і слуги Божого Андрея.

* * *

Так минало життя Професора — у посвяті своїй Батьківщині та своїй Церкві. По його смерті, на п'ятих її роковинах, голова світового Патріярхального руху Василь Колодчин, який до того працював під проводом професора Лончини і сам жив його думками й мисленням, скаже, що був він усюди — чи то у своїй громаді в Детройті, чи у світовім Патріярхальнім русі, — «де треба було рук до праці і несамолюбного серця... всюди, всюди», бо жив «ідеєю, ще з наймолодших років, нового типу активного українського християнського інтелігента». «Християнство, основний принцип і рушій його творчого по самі вінці життя, — продовжував Василь Колодчин, — було основою того глибоко й систематично продуманого світогляду. Згадати хоч би такі його писання, як „Українська Католицька Церква і ми" чи „Камо грядеши". Він доходив висновку, що майбутнє українського християнства можливе тільки через формування переконаного, активного українця-християнина — не лише священика, а й кожного мирянина. Був переконаний у необхідності братньої злуки наших роз'єднаних Церков та завершення їх Києво-Галицьким патріярхатом. Він же був і душею наукових симпозіюмів „Богословія мирян" та „Український екуменізм", що їх скликало УПСО. Безнастанно

й систематично розробляв ідеологію українського Мирянського та Патріярхального рухів». І Василь Колодчин додав на завершення: «Сіяв він щиро зерно правдивого українського християнина. Сіяв усе життя, виконуючи місію, з якою прийшов на світ. Забуваючи власний труд, власні невигоди, навіть перемагаючи майже до останнього дня смертельну недугу...»

Професор Лончина помер 27 вересня 1985 року. Помер він гідно, як християнський мирянин, по довгім і тяжкім терпінні від грізної недуги. Я говорив з ним телефоном незадовго до його смерти. З його голосу я пізнав і відчув багато; це був голос справжнього християнина, мужа молитви, в дусі енцикліки Івана Павла II «Про терпіння», яку Папа проголосив у лютому 1984 року. Папа писав у висновку до своєї енцикліки: «Терпіння має значення надприродне і рівночасно людське. Воно є надприродним, бо ґрунтується на божественнім таїнстві спасіння світу, але також воно є глибоко людським, бо в ньому людина віднаходить свою особистість, власну людськість, власну гідність і власне посланництво-покликання».

Якщо Професор і не мав змоги читати згадану енцикліку, то все ж знав, як практикуючий християнин і мирянин, про значення терпіння, яке закінчило його туземну дорогу до вічности. Він навчив нас своїм життям, яким має бути християнський мирянин, що живе Євангелієм; навчив також, яким має бути мирянин у терпінні й у хвилину своєї кончини на землі. І вони, терпіння і смерть, як дві сестри, є таїнством християнського мирянина. У цьому таїнстві справжня Божа людина віднаходить і бачить себе, свою людську природу й особисту гідність, усвідомлюючи, що терпить і йде до свого Спаса й Господа, перед яким сповнила своє посланництво-покликання, несучи свої хрести.

Я далекий від того, щоб надуживати символікою, зокрема в надприродних речах, але смерть Професора у празник Воздвиження Чесного Хреста має щось символічне. Відійшов він у Христову вічність зі знаменом Христової перемоги, якою є здобуття в Божій ласці Христового Царства нашої вічної Батьківщини. Не дочекався волі нашої України та її Церкви, для якої жив і трудився як активний і вірний Мирянин. Його батько, о. Василь Лончина, віддав своє життя як мученик за віру. Син Богдан віддав для своєї Церкви і Народу життя, виповнене безперервною працею аж до вічного спочинку в Божій Славі.

Любомир Гевко

ЮРІЙ КОЗАК — ЛЮДИНА, МИСТЕЦЬ

Ілюстратор книжки «Пекло» Юрій Козак був не тільки визначним мистцем, обдарованим надзвичайними здібностями в різних ділянках мистецтва, а й надзвичайною людиною, обдарованою непересічними рисами характеру й особистости, сильною духом. В мистецтві він уславився як маляр-інноватор, а також як визначний комерційний мистець. Відомі його численні настінні розписи, мозаїки, іконостаси, скульптури-барельєфи, вітражі та ілюстрації до українських і американських журналів та книжок.

Я хотів би розповісти про життя й особу Юрія Козака не лише як мистця, а й як людини і громадянина, поділитися враженнями про його характер, патріотизм, його працьовитість і жертовність, його громадську і релігійну діяльність.

Він є сином великого маляра і гумориста, незабутнього Едварда Козака («Ека»). Від нього, напевно, одідичив свій мистецький талант і пішов його слідами. (Тут треба згадати, що слідами батька пішов і другий син Ека — Ярема. Була також у Ека старша доня Наталя). Юрій народився 14 грудня 1933 року в місті Стрию Львівської области. Родина і приятелі тепло називали його «Утьо». Його мати Марія, з дому Бортник,— одна з перших членок Союзу українок у Галичині. У глибоко патріотичній і релігійній атмосфері родини Едварда-Ека та Марії Козаків головною мірою й формувалися характер і вдача Юрія Козака.

* * *

Після Другої світової війни родина Козаків переїхала до Америки й оселилася в місті Детройті, штат Мічіґан. Тут Юрій 1956 року закінчив студії з мистецтва в *Society of Arts and Crafts* і там же став інструктором з вітражів і церковного інтер'єру. Разом з батьком він виконував проєкти розпису церков не тільки в Мічіґані, а й у штатах Огайо, Пенсильванії та Індіяні.

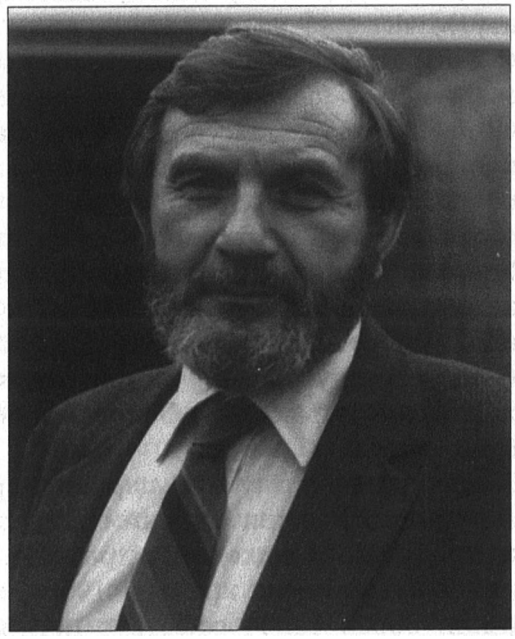

Юрій Козак

Юрій Козак був одружений із Сусанною Еллис, яку пізнав під час студій у *Society of Arts and Crafts*. Подружжя мало п'ятеро дітей: Роман, Степан, Марія, Таня і Едвард.

Від 1970 р. аж до відходу на пенсію в 1995 році він працював в автомобільній фірмі «Дженерал Моторз» у Детройті — спершу як промисловий скульптор зовнішнього стилізування авт, а опісля як завідувач студії стилізования авт марки «Б'юїк». Останнім автомобілем, зовнішній стиль і форму якого створив Юрій Козак, було люксусове авто *Buick Riviera*, яке

одержало першу нагороду в номінації найкраще стилізованого «Авта року».

Юрій виграв також перше місце на виставці *Butler Art Exhibit* у Детройті, а опісля переміг у конкурсі з церковного мистецтва штату Мічіґан.

У 2000 році Юрій Козак здобув перше місце у конкурсі з вітражного мистецтва штату Мічіґан за виготовлення двох великих вітражних стін в українській католицькій церкві св. Йосафата у Воррені, Мічіґан. Церква св. Йосафата була тією, до якої родина Козаків належала, куди ходила на Служби Божі та інші відправи від самого початку її існування. Конструкція цієї церкви відмінна від традиційних українських храмів, тож треба було справді знайти надзвичайну мистецьку розв'язку, щоб надати внутрішній частині церкви українського характеру. Оформлення її відбувалось у кілька етапів.

Запрестольну стіну цієї церкви Юрій Козак оформив, із притаманним йому глибоко продуманим підходом, відразу по закінченні будівництва храму в 1966 році. Великий образ св. Йосафата є центром запрестольної стіни. Побіч нього — образи з життя св. Йосафата, які зливаються з віньєтами сцен релігійного життя України. У формі барельєфу по обох боках представлені картини «Помноження хлібів» і «Тайна Вечеря». Усе майстерно виконане в перспективі на золоченім тлі, що дає глядачеві відчуття глибокого тривимірного простору.

На другому етапі оформлення церкви Козак прекрасно виконав розписаний іконостас. Він тільки однорядовий, щоб не закривати запрестольних образів.

Останнім етапом було виконання вже згадуваних славних двох вітражних стін. Юрій Козак прекрасно розмалював їх на кольорових плитках італійського скла, а його донька Марія Тракі вмонтувала їх в окремі металеві рами з допомогою розтопленого олова. Вітражі творять два крила по боках головного престолу, кожне розміром 5×6 м. В унікальній, вільно плинній формі на лівому крилі зображено події й головні постаті з історії Української Греко-Католицької Церкви, а на правому крилі — історію Вселенської католицької Церкви.

Виконання цієї роботи забрало понад рік часу. Відповідно до свого характеру, Юрій дуже багато працював в архівах, шукаючи підхожу історичну символіку, і результати цих пошуків було втілено з блискучим успіхом у композиції вітражів церкви св. Йосафата. Глядач, який уважно вдивлятиметься в деталі малюнків на вітражах, чітко побачить тяглість історичних подій і причетність зображених історичних персонажів до вагомих історичних подій у житті Церкви. Вітражі для церкви св. Йосафата були, без сумніву, найбільшою роботою в мистецькій кар'єрі Юрія Козака.

На жаль, — через передчасну смерть Юрія — оформлення церкви св. Йосафата не було цілковито завершено. Проєкт передбачав іще й виконання двох додаткових менших вітражів (2×5 м), що мали бути поміщені з обох боків головного входу до церкви і на яких мали бути зображені сцени з життя чотирьох Євангелистів. Кольорові шкіци проєктів обох вітражів мистець уже був виконав. Навіть знайшлася було в парохії родина жертводавців, згодна профінансувати створення цих вітражів. Робота мала початися за кілька днів, але передчасна й непередбачена смерть Юрія Козака 20 січня 2001 року перервала всі плани, і до сьогодні обидва менші вітражі не створені.

До монументальних творів Юрія Козака належить також картина «Хрещення України-Руси» розміром 2×6 м, що її замовила Канадійсько-українська мистецька фундація в Торонто з нагоди святкування 1000-річчя християнства в Україні. Репродукції цієї картини (у зменшеному форматі) є сьогодні одною з найпопулярніших творчих візитівок Юрія.

Свої праці він виставляв разом з батьком і братом Яремою щоліта в Українській оселі в Гантері, штат Нью-Йорк, а також у різних містах: Нью-Йорку, Чікаґо, Філядельфії, Торонто, Монреалі тощо.

Його цінували не тільки в українських колах, а й в американському світі. До виконання кожного нового завдання він готувався дуже солідно, читав історичні книжки, глибоко роздумував над матеріялом і експериментував з різними підходами, щоб зробити кожну картину цікавішою і здатною вразити.

Так було і з ілюстраціями до «Пекла». Він дуже зацікавився цією роботою, тижнями студіював матеріяли, малював шкіци і поліпшував композиції ілюстрацій.

Ще перед своєю смертю автор перекладу «Пекла» д-р Богдан Лончина мав нагоду бачити частину ілюстрацій і був ними захоплений. Після його смерти праця над виданням книжки сповільнилася, бо Юрій Козак почав працювати над вітражами церкви св. Йосафата і міг менше часу присвячувати ілюструванню «Пекла». Вдалось йому виконати лише 19 ілюстрацій до «Пекла», а 4 залишилися в шкіцах.

* * *

Другим сильним чинником, крім родини, що мав вплив на формування його особи, а особливо характеру, і явищем, яке займало важливе місце в його житті, був «Пласт». Ця організація, яка має своїм гаслом «Бог і Україна», присвячує себе вихованню з української молоді повновартісних, ініціятивних та чесних громадян-патріотів.

Прибувши до Детройта в 1949 р., Юрій 16-літнім юнаком вступає до пластової станиці «Детройт» і стає тут активним членом, потім виховником, а далі — керівником діяльности цієї молодечої організації аж до своєї смерти.

Ставши одним із перших членів Уладу старших пластунів, він вступає до Детройтської залоги куреня «Чорноморці». Йому це подобалося, бо спеціялізацією цього куреня було «морське пластування», тобто плавання, вітрильництво, навігація тощо. Попри свій молодий вік, він скоро стає виховником пластової молоді, інструктором з навігації у морських пластових таборах, членом станичної старшини, членом проводів вишкільних курсів морського й водного пластування і взагалі активним членом станиці та куреня «Чорноморці».

У 1955 році як 22-літній старший пластун він був капітаном плавання на пластовому вишкільному судні «Одеса» по озерах Ері та Онтаріо, з відвідинами портів і пластових станиць у Канаді і США (Гамільтон, Рочестер, Сейнт-Катерінс, Торонто, водоспад «Ніаґара»). Ця плавба завдовжки понад 650 км по бурхливих водах Великих Озер Північної Америки вимагала відваги, посвяти й мореплавного знання, яке Юрій мав, бо залюбки вивчав своє «гоббі».

Окрім того, що звичайно він був дуже зайнятий малярством, усе ж знаходив час, щоб радо і майже завжди безкоштовно ілюструвати численні пластові та громадські книжки, журнали, емблеми, летючки, запрошення, афіші тощо. Також виконував мистецьке оформлення і декорував сцени для різних громадських імпрез. Його пильність, наснага, бажання допомогти іншим і суспільству виявлялися в наполегливій безкоштовній праці. Часто Юрій працював цілу ніч до ранку, щоб устигнути закінчити роботу. Не раз отак до світанку — п'ючи чорну каву — він складав і мистецьки оформляв пластові «Вісті із Станиці» чи різні курінні видання «Чорноморців», а останньою в 1999 році мистецьки оформив ювілейну книгу «Історія Пластової Станиці в Детройті 1949—1999 рр.». Юрій мав репутацію людини, яка, як щось обіцяла зробити, то можна було сміло покладатись на те, що зробить це добре і вчасно.

Багатогранність таланту Юрія Козака можна було бачити також в інших його зацікавленнях. Не всі знали, що він був непересічним мистецьким фотографом. Його портфоліо чорно-білих фотографій

захоплювало глядачів підбором цікавих матеріялів та оригінальністю композиції. Він знаходив і бачив красу там, де інші її не зауважували.

Юрій також був любителем і знавцем астрономії. Мав власний, потужний телескоп у своїй хаті і спостерігав різні астрономічні феномени — або зі свого балкону, або виїжджав далеко від освітленого міста, в околиці північного Мічіґану, де краще можна було обсервувати небесні констеляції й різні астрономічні події. Він мав малу бібліотеку книжок про астрономію і все стежив за повідомленнями преси, коли різні планети і сузір'я перебуватимуть у цікавих позиціях, та обсервував їх.

Він дуже цікавився історією мистецтва й давніми технологіями і глибоко вивчав це, особливо давніх греків, римлян, фінікійців, єгиптян, китайців та інших. Знання цих ділянок історії допомагало йому в його малярській і скульпторській праці: додавало його творчості глибини й робило її цікавішою.

Юрій був глибоко релігійною людиною. Його життя характеризувалося скромністю, працелюбністю, добрим серцем, теплотою, погідним і лагідним характером, бажанням допомогти іншим, відданістю родині та глибоким українським патріотизмом.

За це всі його любили, поважали, і не було, мабуть, нікого, хто б його знав і не був при цьому його другом.

Ці позитивні прикмети Юрія віддзеркалені також у його малюнках, зокрема в малюнках церковного й релігійного характеру. Не диво, що багато людей сьогодні вважають Юрія Козака одним з найбільш талановитих мистців пензля нашої доби в діяспорі.

БОЖЕСТВЕННА КОМЕДІЯ

ПЕКЛО

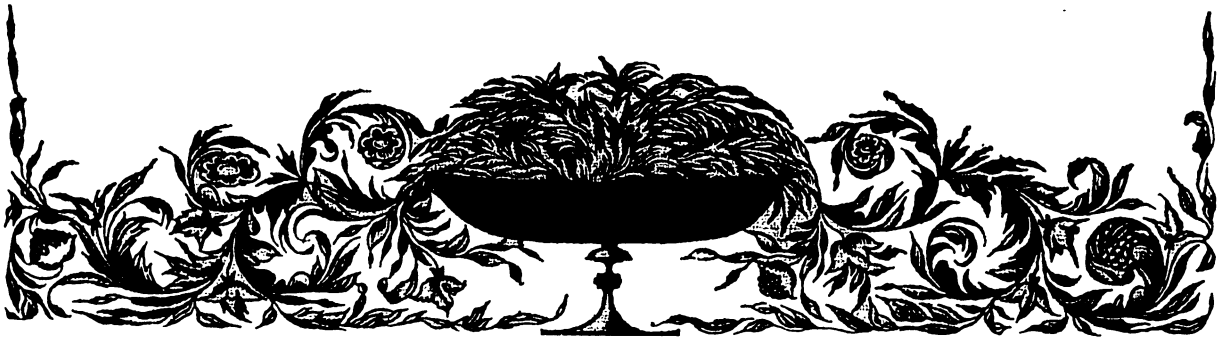

Пісня перша

Коли зближалося весняне рівнодення 1300 року, 35-літній Данте опинився зранку в темному лісі, зійшовши з чеснотливої дороги. Цей стан у грісі турбує його. Він бачить освітлений сонцем горб і починає спинатися на нього, але дорогу заступають три хижі звірі: пантера, лев і вовчиця, себто символи грішного життя людини й народу — хтивість, гордість і захланність.

Збігши вниз, настрашений звірами, Данте побачив латинського поета Вірґілія, який пропонує, що стане йому провідником у напрямі до освіченого вершка горба, але довшою дорогою, а саме по пеклі та чистилищі. Його провідницею в раю буде Беатріче. Коротша дорога в напрямі до вершка неможлива аж до часу, поки не прийде таємничий хорт, що прожене вовчицю до пекла.

Перша пісня «Пекла» — це вступ до цілої поеми, план якої тут уже ясно викладений: подорож Поета по пеклі, чистилищі й раю, себто роздумування людини й людства над гріхом, карою за нього, над покутою за гріх і вкінці над вічним щастям. Цей пролог представляє проблему подвійного спасіння: людини-Данте, що попала в гріх, та цілого людства, що перебуває в стані повного занепаду й анархії. Символом гріха людини й зіпсуття християнської спільноти є темний ліс. Освітлений горб символізує чеснотливе життя, освітлене Божою ласкою.

На половині власного життя[1]
потрапив я у темний ліс[2],
бо з правої[3] дороги збився.

Ох, як то тяжко розказати,
який це ліс був, — дикий, непрохідний,
такий, що знову огортає страх, коли лишень подумати про нього!

Такий тривожний він, що смерть гіркіша лиш від нього;
але, щоб розповісти про добро, яке я там знайшов,
про інші речі розкажу, що їх я там помітив.

Не вмію добре я сказати, як увійшов до нього,
такий я сонний[4] був у тій хвилині,
коли зійшов з правдивої[5] дороги.

Та опісля, коли я вже прибув до стіп горба[6],
де та кінчалася долина,
яка мені прошила серце страхом,

я вгору глянув і його[7] побачив плечі,
освітлені уже промінням планети[8],
що прямо кожного веде усякою дорогою.

Тоді угамувався дещо страх,
що в ямі серцевій моїй перебував
під час тієї ночі[9], повної тривоги.

Як той[10], що, дихаючи важко
і з моря вийшовши на берег,
вдивляється у хижу воду,

так дух мій, що втікав[11] допіру,
оглянувся назад на перехід[12],
який ніколи ще не залишав живим нікого.

Як тільки трохи відпочило тіло змучене моє,
подався знову я в дорогу вгору по безлюдному підйомі,
а нижча та нога стояла завжди твердо[13].

Аж ось там, майже на початку схилу,
з'явилася пантера[14] дуже легка і швидка,
що сорокатою була покрита шерстю;

і не вступалася передо мною,
а навпаки, так дуже у моїй ході перешкоджала,
що я разів багато обертавсь, щоб завернути.

Це був початок ранку,
вже сонце з тими піднімалося зірками,
що з ним були, коли Божественна Любов[15]

порушила уперше тії красні речі[16];
тоді надією моєю на добро, що вийде
із зустрічі з тим хижим звіром із шерстю гожою,

були година ранішня та лагідна пора[17];
але не аж настільки, щоб не злякав мене
вид лева, що мені з'явився.

Здавалося, що він іде напроти мене
з піднесеною головою та голодом несамовитим;
здавалося, повітря теж його боїться.

І теж вовчиця показалася, що всіх жадоб
була, здавалось, повна в худості своїй,
і злидні життьові численним людям принесла;

вона мене так сильно стурбувала
страхом, який з її появи випливав,
що я надію втратив вийти на вершок горба.

Як той, що радо нагромаджує добро,
а час приходить — він його втрачає,
тоді всією думкою своєю він плаче та сумує, —

таким мене зробив той хижий звір нестримний,
що, проти мене ідучи, поволі
відштовхував мене туди, де замовкає сонце[18].

Тоді, коли збігав я вниз,
з'явився враз передо мною
хтось[19], що від довгого мовчання видавався ледве чутний.

Коли побачив я його у цій великій пустці,
«Ой, змилуйся ти надо мною, — я закричав до нього, —
хто б ти не був, чи тінь, чи справжняя людина!»

Мені він відповів: «Я не людина, та був людиною колись,
батьки мої були льомбардцями[20],
обоє родом з Мантови.

Sub Iulio[21] я народився, хоч запізно це було,
і жив у Римі за Авґуста доброго,
в часах богів фальшивих і брехливих.

Поетом був я, і співав[22] про праведного того
Анхізового сина, що прибув із Трої,
коли вже гордий Іліон згорів.

Та ти, чому вертаєшся в оте страждання?
Чому не пнешся ти на гору ту приємну,
яка початком є й причиною всієї радости?»

«Отож, чи ти Віргілій той, чи джерело оте,
яке слова рікою таку велику розливає? —
у відповідь спитав із засоромленим чолом. —

Ти, шано й світло всіх поетів,
нехай мені на користь[23] вийде довгеє вивчання і великая любов,
з якою я читав твої писання.

Ти мій учитель, мій зразок,
ти той єдиний, від якого я узяв
той гарний поетичний стиль, що честь мені приніс.

Ти бачиш того звіра хижого, що через нього я вернувся!
Рятуй мене від нього, о славний мудрецю,
бо він спричинює дрижання жил моїх і серця».

«Ти мусиш іншою дорогою піти, —
він відповів тоді, коли побачив, що я плачу, —
якщо бажаєш врятуватися від місця цього дикого;

бо звір той хижий, що спричинює твій крик про поміч,
не дозволяє іншому пройти його дорогою,
але перешкоджає, поки не уб'є його;

і має він таку лукаву та жорстоку вдачу,
що свою не наситить ненажерливість,
а після їдження він більш, ніж перед тим, голодний.

Багато звірів є, з якими він злягається[24],
і буде їх ще більше, поки хорт[25]
не прийде, щоб йому завдати болісную смерть.

Не буде він живитися землею ні багатством,
а мудрістю, любов'ю й чеснотою,
і він народиться між повстю й повстю[26].

Спасінням буде він Італії стражденної,
що згинули за неї і Камілля,
і Евріяль, і Турн, і Ніс від ран[27].

Із міста кожного хорт гнатиме його[28],
аж поки в пекло знов не зажене,
туди, звідкіль його раніше випустила заздрість.

Для твого власного добра я пропоную,
щоб ти за мною йшов, твоїм проводирем я буду
і поведу тебе звідсіль я через вічне місце[29],

де ти почуєш верески розпачливі,
побачиш давніх духів, що страждають,
бо кожний другу смерть[30] оплакує.

А опісля побачиш тих, що задоволені
вогнем[31], бо сподіваються дістатись,
коли б це не було, між люд блаженний.

Якщо захочеш опісля піднестись аж до нього[32],
для того буде там душа гіднішая[33] від мене;
тебе залишу з нею й сам відійду;

бо Цісар[34] той, що там вгорі володарює,
тому що я не визнавав Його закону[35],
не хоче, щоб до міста[36] хтось зі мною входив.

У всіх місцях панує Він і звідти всім керує;
Його там місто і престол високий:
який щасливий той, кого туди він вибирає!»

А я йому: «Поете, я тебе прошу
на милість Бога, що Його ти не пізнав,
щоб я утік від цього зла й ще гіршого,

будь ласка, запровадь мене до цього міста,
так щоб Петра святого браму я побачив,
засмучених[37] і все, про що почув від тебе».

Тоді він рушив у дорогу, а я — за ним.

Примітки

[1] У своєму творі «Учта» (*Convivio*) Данте порівнює людське життя з луком, вершок якого встановлює на 35-й рік життя (*Tutte le opere*, с. 190). Доходить до такого висновку на основі аналізу життя Христа, що помер на 34-му році життя і майже в половині дня. Данте народився в 1265 р., отже акція «Комедії» починається в 1300 р., коли поет мав 35 років; тоді саме папа Боніфатій VIII проголосив перший Святий (Ювілейний) Рік. Тривалість людського життя Данте міг узяти також із Псалма 90 (89), де сказано: «Дні віку нашого сімдесят років» (Пс. 90:10).

[2] Це алегорія грішного життя, позбавленого світла Божої ласки. З огляду на те, що Поет представляє не тільки себе самого, але й людство, цей ліс є алегоричним образом грішного життя і поета, і цілого світу.

[3] З дороги чеснот.

[4] *Сонний*: сон душі — це, за св. Авґустином, стан людини, що забуває про Бога. У такому стані легко зійти з дороги правди та чесноти.

[5] *Правдива дорога*: це та, що веде людину до неба. Данте покинув її після смерти Беатріче (1290), яку кохав і за якою розпачав.

[6] *Горб*: це місце високе й освітлене сонцем, алегоричне зображення добра, чеснотливого життя, на противагу до лісу, тобто зла, грішного життя.

[7] Вершок горба.

[8] *Планета*: це сонце, що представляє собою світло Божої науки, Божу ласку. Воно веде кожну людину прямо, тобто дорогою чеснот.

[9] *Ніч*: це час, що його Данте провів у гріхах, тобто від 1290 р., коли померла Беатріче, до 1300 р., коли пробуджується його християнська совість.

[10] Тут починається порівняння, перше із 597-ми, в якому Поет, глянувши в минуле, аналізує стан своєї душі.

[11] *Втікав*: зі страху перед темним лісом.

[12] *Перехід*: це ліс, тобто грішне життя, через яке Поет перейшов.

[13] Цей рядок пояснюють по-різному. Одна з можливих інтерпретацій така: Данте йде вгору, змучений і перестрашений. Однією ногою стоїть твердо внизу на якомусь місці, а другою шукає непевно місця, щоб спертись і підійти вгору. Таким чином, нижча нога стоїть твердо у порівнянні з вищою.

[14] Хід угору означає, що Данте бажає розпочати доброчесне життя. Та йому стають на перешкоді три звірі: пантера (може, рись або леопард), лев і вовчиця. Коментатори «Комедії» по-різному пояснюють ці алегорії. Найправдоподібніше, вони означають такі гріхи: нестриманість (пантера), насильство (лев) і обман (вовчиця), бо на такі категорії поділені гріхи в «Пеклі». Інші вважають вовчицю символом нестримання, а пантеру — символом обману. Ще інші бачать у тих звірах гріхи заздрости, гордости та скупости. Дехто, приписуючи цим алегоріям політичне значення, твердить, що пантера представляє Фльоренцію та її гріхи, лев — Францію, а вовчиця — папський Рим. Як би воно не було, ці звірі означають гріхи, що стоять на перешкоді до спасіння людини, тобто гріхи хтивости, гордости й захланности.

[15] *Божественна Любов*: це Бог, що створив світ. Зробив Він це, за тодішнім уявленням, навесні, коли сонце було в констеляції Барана.

[16] *Красні речі*: зорі довкола землі.

[17] *Лагідна пора*: це весна. Ранок і весна скріплюють надію Поета на успіх стосовно дикого звіра, себто на успіх у дорозі до вічного щастя.

[18] *Замовкає сонце*: це темний ліс, куди вовчиця проганяла Поета геть від освітленого вершка.

[19] *Хтось*: це Вірґілій, якого Данте любив і подивляв, тому й вибрав на свого провідника по пеклі. Вірґілій представляє собою людський розум. Як пояснити, що він був «ледве чутний»? Або так, що Вірґілій (70 — 19 рр. перед Хр.) мовчить уже стільки століть і його не чути, або що голос розуму Поета (Вірґілій — це людський розум) дуже ослаб, бо вже від довшого часу Данте не слухає його і йде грішною дорогою.

[20] У часах Поета під Льомбардією розуміли велику частину північної Італії. У часах Вірґілія ця назва ще не існувала, місто Мантова лежить у Льомбардії.

[21] *Sub Iulio*: за панування Юлія Цезаря (101 — 44 рр. перед Хр.). Це твердження не зовсім точне, бо Вірґілій народився ще перед тим, як Цезар здобув владу в Римі, до того ж народився запізно, щоб сказати, що жив за його панування. Вірґілій жив за панування цісаря Октавіяна Авґуста (63 р. перед Хр. — 14 р. по Хр.).

[22] *Співав*: Вірґілій є автором «Енеїди» — епічної поеми про Анхізового сина, Енея.

[23] *Користь*: Данте сподівається одержати допомогу від Вірґілія у своєму безвиглядному становищі.

[24] *Злягається*: жадоба, гріх, що його символізує вовчиця, спричинює багато інших гріхів, тепер і в майбутньому, серед багатьох людей.

[25] *Хорт*: невідомо, кого він символізує. Дослідники творчости Поета висловлюють припущення, що це: 1) святий папа, що зреформує Церкву; 2) цісар або князь, що відновить цісарську владу в Італії й заведе справедливість; 3) Христос; 4) Данте; 5) якась неозначена особа.

[26] *Між повстю й повстю*: *feltro* (італ.) — це дуже дешеве сукно чи полотно. Є багато пояснень цього вислову. Найпростіше пояснення таке: хорт походитиме зі скромного,

бідного дому. Повсть — це також цупкий матеріял, зроблений із вовни або з кінської чи коров'ячої шерсти. Інше пояснення вислову *tra feltro e feltro*: хорт народився між місцевостями *Feltre* в провінції Венето та *Montefeltro* в Романьї.

[27] Камілля й Турн боролися проти Енея та троянців, знову ж Евріяль і Ніс — товариші Енея, які боролися проти автохтонного населення Італії.

[28] Того хижого звіра — вовчицю й гріх, що його вона символізує.

[29] *Вічне місце*: це пекло, від якого нема рятунку. Вірґілій з'ясовує, яка мандрівка чекає Поета: пекло, чистилище і рай, тобто роздумування над гріхом, покутою і спасінням.

[30] *Друга смерть*: це смерть душі, що наступає після смерти тіла, тобто вічна загибель.

[31] *Вогнем*: це про чистилище. Душі там вдоволені, бо мають надію дістатися до неба.

[32] *До нього*: між люд блаженний, тобто до раю.

[33] *Душа гіднішая*: це Беатріче, що стане провідницею Поета по раю.

[34] *Цісар*: це Бог.

[35] Бо Вірґілій жив ще перед приходом Христа.

[36] До раю.

[37] *Засмучені*: душі в пеклі.

Пісня друга

Темний ліс. Сонце заходить. Данте звертається до муз, за звичаєм старовинних поетів, і просить їх допомогти йому описати його подорож.

У розмові з Вірґілієм Данте починає сумніватися, чи він гідний відбути подорож на той світ. Туди колись удалися Еней та св. Павло, але Бог вибрав Енея, щоб він заснував Рим, осідок римського цісарства, опісля папства, а св. Павло мав закріпити своїм проповідуванням християнську віру, засіб до спасіння людини.

Щоб перемогти переляк Поета, Вірґілій розказує йому, що три святі жінки в небі бажають його спасіння: Мати Божа, св. Лукія та Беатріче. Ця остання зійшла в пекло до Вірґілія і просила його прийти з допомогою Поетові у цій важкій для нього хвилині.

Після цього вияснення Вірґілія Данте набирає відваги, бо розуміє, що це Небо зарядило його подорож по тому світі та що ця місія стосується не тільки особисто його, але спасіння цілого людства.

Назвавши Вірґілія своїм «провідником, володарем та учителем», Данте вирушає в його товаристві у трудну подорож.

Кінчався день, і темна ніч
звільняла всі істоти сущі на землі
від їхніх всіх трудів; лиш я один

приготовлявся, щоб вести війну[1]
і проти шляху, і душевної тривоги,
яку моя представить безпомильна пам'ять.

О Музи[2], о високі таланти мої, тепер мені допоможіть;
о пам'яте, що записала те, що я побачив,
ось тут покажеться твоя правдива досконаліть.

І я почав: «Поете, що мене ведеш,
поглянь на мужність ти мою, чи вистачить її[3],
ще поки ти мене в цей перехід трудний візьмеш з довір'ям.

Ти кажеш, як то батько Сільвія[4],
живий ще, в світ пішов
безсмертний з тілом смертним.

Але якщо усякого зла супротивник[5]
ласкавий був для нього, то треба міркувати про високий спадок[6],
що мав із нього вийти, себто хто він і який, —

розумній це людині не здається неможливим;
бо Риму доброчесного й його цісарства
його на батька вибрано у емпіреях[7];

як він, так і воно[8], щоб правду всю сказать хотіти,
на місце вибрані були святе,
де осідок наступника великого Петра[9].

Під час тієї подорожі[10], що її ти вихваляєш,
почув він речі[11], що причиною були
його побіди й папського достоїнства.

Пішло туди пізніше вибране знаряддя[12],
щоб звідтам принести потіху для тієї віри,
яка початком є дороги до спасіння.

Та я, чому туди іти мені? І хто це дозволяє?
Я не Еней, ні не Павло;
ні я, ні інші не гадають, що того я гідний[13].

Тому якщо я пущуся в дорогу,
боюсь, чи подорож ця одчайдушною не буде.
Ти мудрий; краще розумієш все, ніж я потраплю це сказати».

Як той, що більш того не хоче, чого він перед тим хотів,
і на нові думки зміняє задум свій,
так що від першої цілком віддалюється думки,

таким я став на тому темному узбіччі,
тому що я, роздумуючи, залишив ту справу,
яка так швидко розвивалась на початку.

«Якщо я добре зрозумів твої слова, —
та тінь великодушної людини відповіла, —
душа твоя знесилена переляком,

що часто перопоною стає людині,
так що від діла шанобливого її відводить,
подібно як фальшивий привид сполошеного звіра[14]
відступать примушує.

Щоб ти звільнився від цього страху,
скажу тобі, чому прийшов я й що таке почув[15],
коли уперше потерпав за тебе.

Я був між тими, що завішені[16];
і от мене прикликала блаженна й красна жінка,
така, що я просив її наказувать мені.

Блищали в неї очі більше, ніж зірки,
і почала вона мені казати ніжно та спокійно,
із ангельським у мові голосом:

„Душе ввічлива з Мантови,
якої слава ще триває в світі,
і так триватиме, допоки світ існує;

той, що його люблю, але не долі доброї він приятель,
таку-то перешкоду на похилості безлюдній
в своїй дорозі він знайшов, що завернув із страху;

і я боюсь, що він так заблудив,
що я запізно рушила йому на поміч,
узявши під увагу те, що я про нього чула в небі[17].

Отож ти вирушай, і словом красним
і тим, що є потрібне для його спасіння,
йому ти поможи так, щоб з того була я рада.

Я Беатріче[18], що тобі кажу іти;
приходжу з місця я, куди бажаю повернутись[19];
мене любов порушила, вона мені і каже говорити.

Коли я стану перед Господом моїм,
тебе хвалитиму[20] я часто перед Ним".
Тоді вона замовкла й після того я почав:

„О пані, повная чеснот, єдина ти, через яку
рід людський перевищує все, що знаходиться
у тому небі з меншими кругами[21],

мені так до вподоби твій наказ,
що якби я його послухав вже, мені це виглядало б пізно;
не потребуєш більше розкривать мені свого бажання.

Але скажи мені, чому ти не боїшся
сюди вниз сходити до цього осередку[22]
із емпіреїв тих, куди ти палко так бажаєш повернутись?"

85 „Тому що ти це хочеш так докладно знати,
скажу тобі коротко, — відповіла, —
чому я не боюсь прийти сюди униз.

88 Боятись треба тільки тих речей,
що мають силу зло комусь вчинити[23];
а інших ні, бо не страшні вони.

91 Така я Богом створена, за ласкою Його[24],
що ваші злидні не торкаються мене,
ні полумя цього вогню мене не атакує.

94 У небі є шляхетна пані[25]; журиться вона
тією перешкодою, куди тебе я посилаю,
так що суворий присуд угорі там розбиває.

97 Вона покликала Лукію[26]
і їй сказала: 'Потребує вірний твій слуга тепер
тебе, і я тобі його припоручаю'.

100 Лукія, ворог всякої жорстокости,
вмить рушила й прийшла до місця, де перебувала я,
зі стародавньою Рахиллю[27] сидячи.

103 Вона сказала: 'Беатріче, о правдива Божа похвало,
чому не помагаєш тому, що тебе любив так сильно,
що через тебе понад чернь піднісся[28]?

106 Не чуєш ти тривожного його плачу?
Не бачиш смерти, що його поборює
на тій ріці[29], з якою й море мірятись не може?'

109 Людей таких швидких ніколи не було на світі,
що за добром своїм шукали б, а від зла втікали б,
як я, коли слова[30] ці сказані були,

112 я вниз сюди прийшла з блаженного мого ослону,
довір'я маючи до слів твоїх шановних,
які приносять честь тобі та тим, що їх почули".

115 Після того, як це мені сказала
вона, серед плачу, звела свої блискучі очі
і цим вчинила те, що я прийшов скоріше.

118 І я прибув до тебе, як вона цього хотіла:
тебе я врятував від того звіра хижого[31],
який тобі завадив вийти найкоротшою дорогою на ту чудову гору.

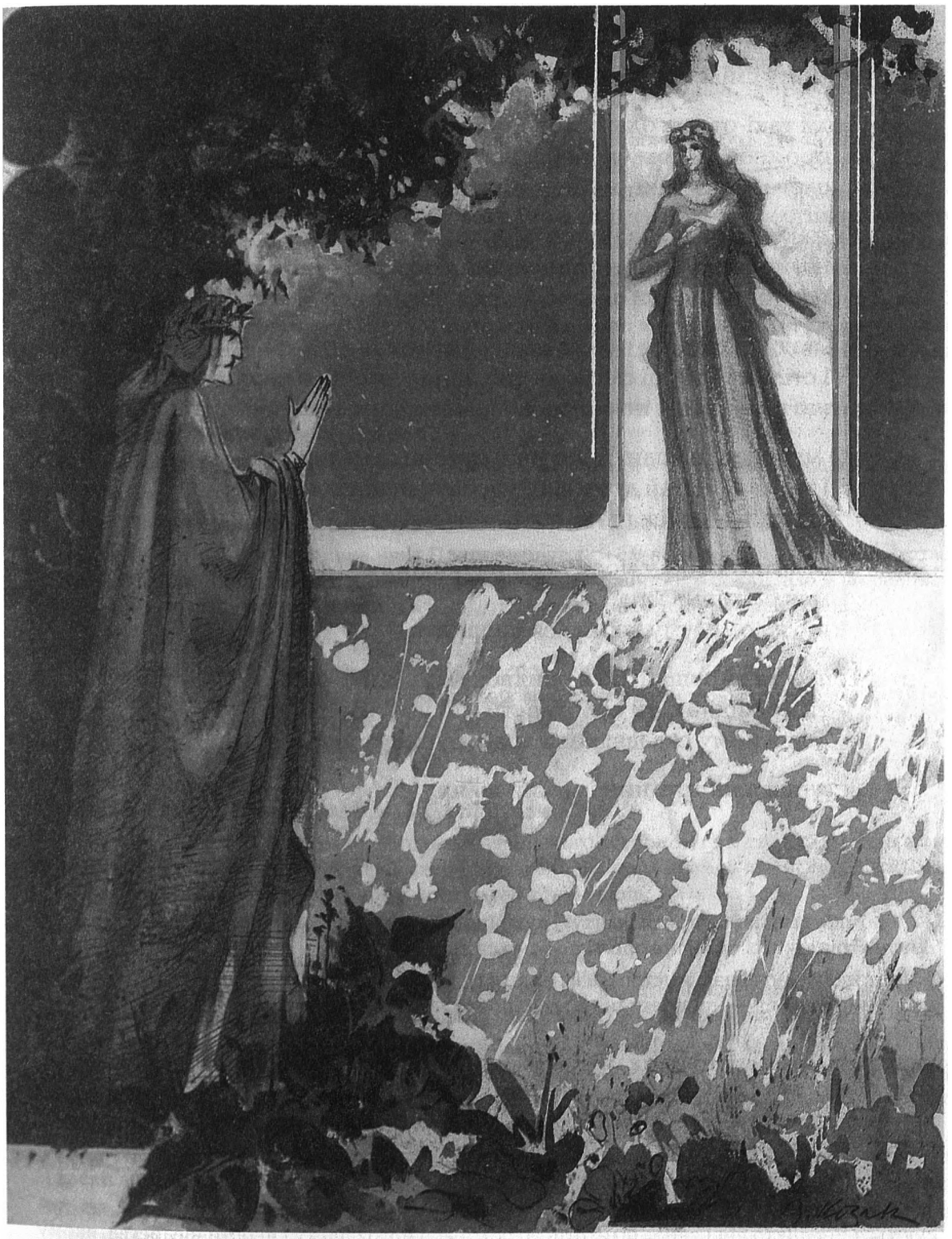

Отож що діється з тобою? І чому, чому баришся?
Чому приймаєш ти до серця свого стільки то страху?
Чому сміливости й свободи[32] ти не маєш?

Коли такі-от три благословеннії жінки
про тебе дбають на небесному дворі,
слова ж мої таке добро тобі віщують[33]».

Як квітоньки, що їх нічний мороз
нагнув і затулив, а сонце опісля освітлює —
й вони підносяться, зовсім розкриті на своїм стеблі,

ось так і я піднісся з мого стану змучення,
і стільки доброї сміливости ввійшло мені до серця,
що говорити я почав, як вільная людина:

«О милосердна пані[34], що мені прийшла на поміч!
І ти, люб'язний друже, що послухав швидко
правдивих слів, що їх вона тобі сказала!

Своїм ти словом у моєму серці сповнив
моє бажання йти,
що я до задуму вернувся першого.

Тепер ти вирушай, бо в обидвох нас є одне хотіння:
ти провідник, ти володар, ти мій учитель![35]»
Так я йому сказав; коли ж він рушив з місця,

вступив я на трудний і дикий шлях.

Примітки

[1] Це боротьба тіла (війна проти шляху) і душі (війна проти тривоги) проти труднощів, що їх Данте стріне в часі своєї подорожі по тому світі.

[2] *О Музи*: це богині поезії, мистецтва й науки в грецькій мітольогії. Звернення до муз із проханням про поміч — це поетичний засіб поетів, які тим підкреслюють трудність даного оповідання.

[3] Данте починає сумніватися, чи матиме досить сили, щоб побороти всі труднощі подорожі по тому світі та чи гідний він тієї ласки, яку Бог дав Енеєві й св. Павлові.

[4] Вірґілій розповідає в «Енеїді», що батько Сільвія, Еней, ще живим відбув подорож на той світ, у царство смерти.

[5] Бог.

[6] Це Рим, осідок цісарства і папства. *Хто... який*: це вислови схоластичної філософії, які стосуються Енея (хто він і якого шляхетного роду) або його спадку і якости цісарства, якому він, опосередковано, дав початок. Данте, за Віргілієм, уважає Енея засновником Риму та приписує Римові Боже походження, тим більше що Рим пізніше став столицею св. Петра. Згідно з ідеалом Поета, цісар має вести людство до земного щастя, а папа — до вічного.

[7] У небі.

[8] *Він... воно*: Рим і римське цісарство.

[9] Наступник глави апостолів, св. Петра, тобто папа.

[10] Подорож Енея в царство смерти.

[11] Еней почув від свого батька Анхіза похвальні речі про своїх нащадків. Це заохотило його до боротьби і принесло перемогу над оборонцями Ляціюму, на території якого опісля закладено місто Рим, спершу поганське, опісля християнське. На думку Поета, саме Боже Провидіння привело Енея до Італії і створило римське цісарство, що стало попередником християнського Риму. В тому місті повинні мати свій осідок дві найвищі світові влади, обидві Божого походження: світська з цісарем на чолі і духовна з папою у проводі.

[12] Це св. Павло. В Діяннях апостолів (9:15) Господь називає Павла «вибраним знаряддям». У Другому листі до коринтян (12:2) св. Павло розказує, що він «був узятий аж до третього неба». Згадуючи Енея і св. Павла, Данте хоче цим підкреслити свою місію — вести людей до добра.

[13] Данте спочатку погодився на подорож по пеклі, чистилищі й раю. Тепер починає вагатися, чи гідний він відбути цю подорож.

[14] Звір лякається і відступає, коли те, що бачить, видається йому чимось іншим, ніж є насправді.

[15] Вірґілій починає вияснювати, чому прийшов Поетові на допомогу.

[16] Це душі в *agi (лімбі)*. Поетична уява Поета вміщує там славних людей з часів поганства, які не пізнали Христової віри. Вони не мучаться (як грішники в пеклі), але й не радіють, бо не оглядають Бога (як блаженні в раю), отже *завішені* між карою й нагородою.

[17] Від св. Луки (див. рядок 103).

[18] Це фльорентійка, дочка Фолька Портінарі, яку Данте кохав і яка померла в 1290 р. Як довго вона жила, Поет ходив праведною дорогою; після її смерти, з одчаю, попав у гріх. Беатріче є символом освячуючої ласки і всіх тих засобів, що ведуть людину до спасіння (богословія, об'явлена правда, віра).

[19] З неба.

[20] Беатріче натякає на якусь нагороду для Вірґілія від Бога.

[21] Це Місяцеве небо. За системою Птолемея (грецького астронома з II ст. по Хр.) Земля, непорушна, знаходиться в центрі всесвіту, а навколо неї кружляє дев'ять небес. Найближче Землі є Місяць і його небо, тому його круги є найменші.

[22] До пекла. Емпіреї — це найвища частина неба.

[23] Пекло не може їй пошкодити, бо Беатріче блаженна.

[24] Беатріче є блаженною, тобто перебуває в раю на небі. Вона знає, що ті, які є в пеклі, заслужили собі на кару, що ця кара справедлива. Тому вона не страждає, оглядаючи їх злидні.

[25] Це Божа Мати, символ самого Божого милосердя, запобігаючої ласки, любови. Вона зажурена тим, що Данте натрапив на перешкоду дорогою до спасіння (три хижі звірі), заступається за нього перед Богом і стримує Божий («там угорі») присуд, згідно з яким Поет заслуговує на вічну загибель.

[26] Це свята мучениця із Сиракуз на східному узбережжі Сицилії († 304), символ освячуючої ласки або надії.

[27] Друга жінка старозавітного патріярха Якова, символ контемплятивного життя (її старша сестра Лія, перша жінка Якова, — це символ активного життя; вона виступає в Раю).

[28] Під впливом любови до Беатріче Данте написав поезії, які винесли його понад масу звичайних поетів.

[29] Ця ріка ідентична тут із темним лісом. Навіть море не може рівнятися своєю силою до тієї могутньої ріки гріха.

[30] Як тільки Беатріче довідалася про небезпеку, в яку потрапив Поет, зараз прийшла йому на поміч, бо вона живе в небі, де панують милосердя й досконала любов.

[31] Від вовчиці.

[32] Це свобода від страху.

[33] Вірґілій обіцяв завести Поета аж до брами раю.

[34] Скріплений на дусі словами Вірґілія, Поет звертається тепер до Беатріче й Вірґілія та заявляє свою готовність вирушити в цю містичну дорогу.

[35] Данте називає Вірґілія провідником, бо той веде його й показує дорогу в загробному царстві, володарем — бо Данте має сухати його наказів, учителем — бо від нього буде вчитися правди.

Пісня третя

Вестибюль пекла: Ліниві. Ахерон і Харон.

Обидва Поети входять до пекла брамою, на якій видніє страшний напис: «Лишіть усякую надію, ви, що входите сюди». Вони знаходяться ще не в самому пеклі, а в вестибюлі пекла. Чують болісні крики, слова страждання, галас. Це душі грішників, що були на землі ліниві, нейтральні чи байдужі. За життя вони не йшли за прапором добра чи зла, тому їх не приймає ні небо, ні пекло. Вони біжать без відпочинку за точно не означеним прапором, що летить без цілі. Їх кусають мухи й оси, а кров, що стікає їм з облич, стає поживою для черв'яків на землі.

Дещо далі Данте побачив над берегом ріки Ахерон масу душ, які чекали, щоб їх Харон перевіз човном до пекла. Вони проклинали Бога та своїх батьків і предків. Вірґілій пояснює, що це ті, які померли в грісі, отже призначені на вічну кару в пеклі. Число тих душ величезне.

Земля задрижала, блиснуло, Данте зімлів.

У цій Пісні Данте впроваджує вперше т. зв. контраппассо *— відплату. Це відношення між виною й карою, сперте на подібності або контрасті між виною й карою та на силі кари стосовно вини. У житті ці грішники не видавали з себе жодного зусилля, були байдужі до всього і не визнавали жодного ідеалу. Тому тепер біжать за точно не означеною ціллю. Богословською основою для такого становища Поета до «нейтральних» чи «лінивих» можуть бути наступні слова з Одкровення Йоана: «Знаю твої діла, що ні зимний ти, ні гарячий. Якби ти зимний був або гарячий! Тому, що літеплий ти, але ні гарячий, ні зимний, то вивергну тебе з уст моїх» (Од. 3:15—16).*

1 «Крізь мене входите у місто болю,
крізь мене входите на вічні муки[1],
крізь мене входите поміж пропащий люд[2].

4 Це справедливість рушила мого найвищого творця[3];
мене створила Божая могутність,
найвища мудрість, першая любов[4].

Передо мною створені були
лиш вічні речі[5], й я триватиму во вічність.
Лишіть усякую надію, ви, що входите сюди».

Слова ці, темним кольором
написані, побачив я над брамою[6],
тому й сказав: «Учителю, їх значення страшне для мене».

А він до мене як догадлива особа:
«Тут треба залишити всяку нерішучість
і треба всякий страх прогнать.

До місця ми прийшли, в якому, я тобі сказав,
побачиш люд страждаючий,
що втратив розуму добро»[7].

І опісля, коли мене узяв за руку
із радісним обличчям, що мені потіху принесло,
мене впровадив він у таємничі речі[8].

Зітхання, плач та крики болісні
лунали там в повітрі без зірок[9],
тому-то, їх почувши вперше, я заплакав.

Прерізні мови та страшні розмови,
слова страждання, вигуки гнівливі,
високі й ледве чутні голоси, а з ними ляскіт рук[10]

творили галас, що кружля[11]
постійно в тому вічно темному повітрі,
подібно як пісок, коли бурхливий дує вітер.

І я, що сумніву мав повну голову,
сказав: «Учителю, що це таке я чую?
Який це люд, що так прибитий болем?»

А він мені на це: «Таке життя злиденне
ведуть страждучі душі тих,
що жили без ганьби і без хвали[12].

Вони з отим поганим хором перемішані
тих ангелів, що не були бунтівниками,
але і вірні Богу не були, лише про себе дбали.

Їх проганяють небеса, щоб менше красними не стати[13],
та й не приймає їх глибоке пекло,
бо грішні душі мали б з того певну славу»[14].

43 А я: «Учителю, що саме тисне їх,
що аж примушує стогнати важко?»
Він відповів: «Скажу тобі коротко дуже.

46 Вони на смерть надіятись не можуть[15],
а їх життя безславне є таке гнітюче,
що заздрісні вони за всяку іншу долю.

49 Не дозволяє світ, щоб слава хоч якась залишилась по них;
їх нехтує як милосердя, так і справедливість[16].
Про них не говорім, лиш глянь і далі йди!»

52 Я знову глянув і побачив прапор[17],
який так швидко біг кругом,
що, видавалося, не дбав про жоден відпочинок.

55 За ним ішов такий довжезний ряд[18]
людей, що я ніколи б не повірив,
що смерть їх знищити могла таке великеє число.

58 Вже після того, як декого я там впізнав,
побачив я і розпізнав тінь того,
хто з легкодухости від великого обов'язку відмовився[19].

61 Я зараз зрозумів і певним був,
що це негідників був шерег,
якими Бог погорджував, і вороги[20] Його.

64 Паскудники, які ніколи справді не були живими,
ходили голі, й їх кусали сильно
великі мухи й оси, що були там.

67 Вони порили їм обличчя кров'ю,
яку, помішану з сльозами, їм біля стіп
гидкі смоктали черв'яки.

70 А опісля, коли я знову глянув поза них,
людей побачив я на березі великої ріки[21],
тому й сказав: «Учителю, дозволь,

73 щоб міг я знати, що таке вони й який закон
так заохочує їх перейти ріку, як видається,
як можу бачити це крізь слабке тут світло».

76 А він мені на це: «Тобі ці речі стануть ясні,
коли зупинимо ми наші кроки
над болісною річкою, над Ахероном».

79 Тоді я засоромився і очі опустив,
а боячися, щоб мої слова докучливі йому не стали,
я від говорення утримався аж до ріки.

82 Аж ось до нас пливе човном
патлатий стариган[22] з волоссям сивим,
гукаючи: «О горе вам, лукаві душі,

85 ніколи не надійтеся побачить небо!
Приходжу я, щоб вас на той забрати берег
в темноту вічну, в спеку і в мороз.

88 А ти, що там єси, душе жива[23],
іди собі від тих, що мертві».
Та опісля, побачивши, що я не віддалявся,

91 сказав: «Ти іншою дорогою, крізь інший порт
на берег, щоб пройти туди, прибудеш, а не тут;
тебе завезти мусить легший човен»[24].

94 А проводир йому: «Не сердься ти, Хароне:
така є воля там[25], де можна
зробити те, що хочеться, і більше не питай».

97 Тоді замовкли бородаті щоки
у перевізника по тому каламутному багні,
який навкруг очей мав полум'яні кола[26].

100 А душі ті, знесилені й нагі,
поблідли й почали зубами клацати,
як тільки ті слова жорстокі зрозуміли.

103 Вони блюзнили Бога, і своїх батьків,
і людський рід, і місце й час свого народження,
дідів своїх і предків.

106 Потому відійшли всі разом
з гірким плачем на нещасливий берег,
що жде на кожного, хто Бога не боїться.

109 А демон той, Харон, з очима, жару повними,
дає їм знак і душі всі збирає;
веслом вдаряє кожну, що проволікає.

112 Як восени листки спадають
один за одним, поки гілка
не бачить на землі усього свого одягу,

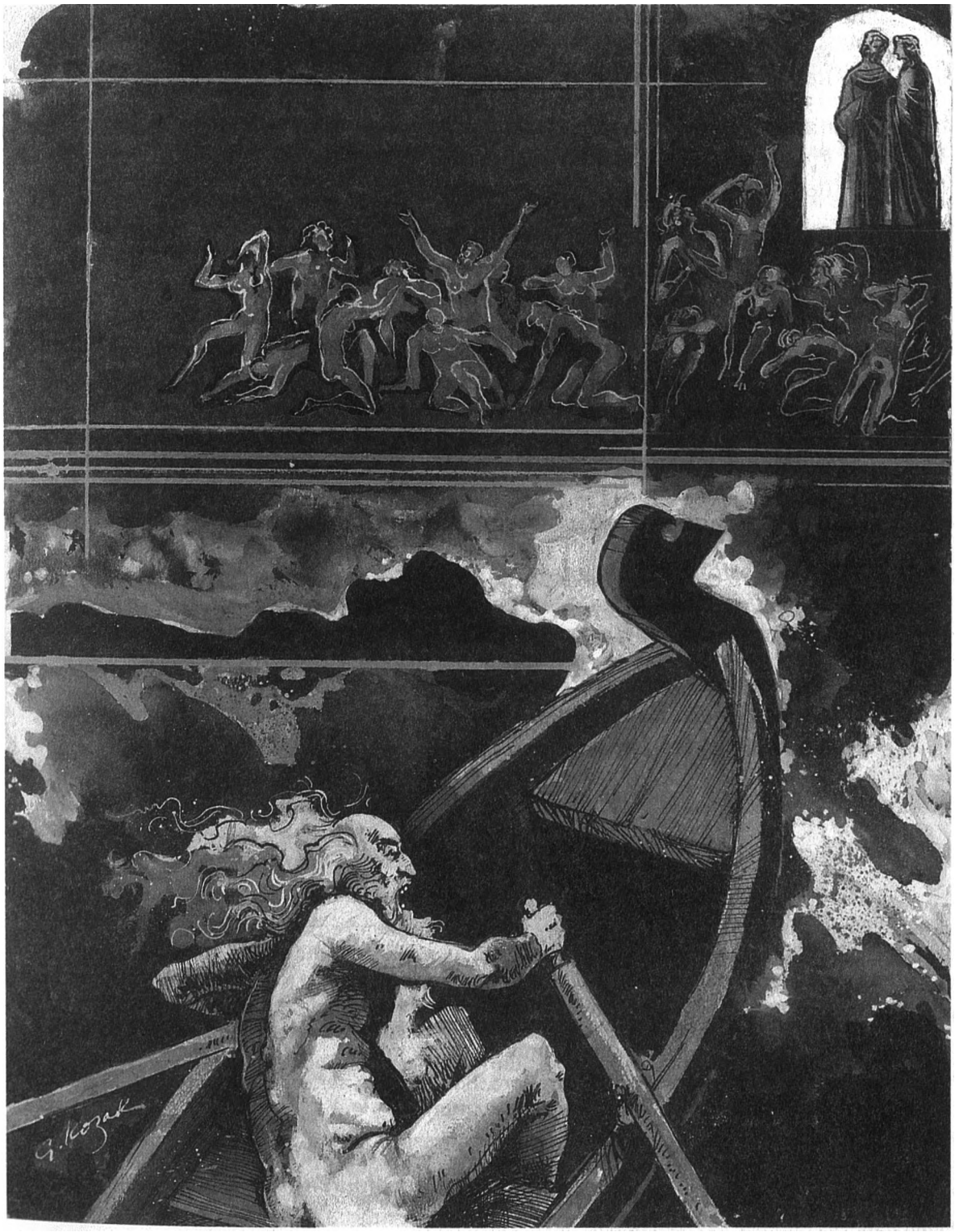

подібно і Адамові поганії нащадки
один за одним кидаються[27] з того берега
на даний знак, як птах, відповідаючи на заклик.

Вони так відпливають по воді нечистій
і поки ще не висіли на тому боці,
на цьому ряд новий[28] уже збирається.

«Мій сину, — ввічливий учитель мовив[29], —
всі ті, що в Божому вмирають гніві,
з усіх усюдів сходяться ось тут;

вони охочі переправитись через ріку,
бо справедливість Божа спонукає їх до того,
і їхній страх переміняється в бажання[30].

Звідсіль ніколи не проходить жодна добрая душа;
отож якщо Харон і ремствує на тебе,
тепер ти добре розумієш, про що він говорив[31]».

Коли він змовкнув, ця садиба темна
так сильно задрижала, що від того страху
я потом заливаюся ще й нині.

Земля, слізьми залита[32], спричинила вітер[33],
червоне світло блиснуло,
я всякеє чуття утратив

і впав додолу, як людина, що сон її зморив[34].

Примітки

[1] Кара в пеклі триватиме вічно, натомість муки в чистилищі є тимчасовими.

[2] Це грішники, що вмерли без покаяння і тепер є в пеклі.

[3] Бога.

[4] *Божая могутність* — це Бог Отець; *найвища мудрість* — це Бог Син; а *першая любов* — це Святий Дух, разом це — Пресвята Трійця.

[5] Ангели. Коли вони збунтувалися проти Бога, Бог створив пекло. Нічого смертного Бог не створив перед тим (землі, рослин, звірят, людини).

[6] Це вхід до пекла, який, згідно з поетичною фантазією Поета, знаходиться під Єрусалимом.

[7] Це оглядання, візія Бога, що є найвищим добром людського розуму.

[8] Речі царства смерти, закриті перед людськими очима.

[9] Це темнота, перше прикре враження Поета, коли він входить до пекла.

[10] Грішники вдаряють руками з розпуки або щоб відігнати мух.

[11] Пекло знаходиться під поверхнею землі. Данте представляє його як величезне провалля у формі лійки, яка, звужуючись, доходить до центру землі. На її схилах є концентричні уступи — кола пекла. Галас проклятих кружляє під склепінням пекла, тобто під поверхнею землі.

[12] У вестибюлі пекла перебувають ті, що були ліниві, байдужі до всього, тобто не заслужили собі за життя ні на похвалу, ні на догану. З ними перебувають і ангели, що в часі бунту Люципера проти Бога були нейтральні: ні за Бога, ні проти Бога. Святе Письмо не згадує про таких ангелів; про них є тільки згадка в різних легендах. Данте, що сам був дуже активний у політичному житті, не терпів ні лінивих, ні нейтральних, тобто тих, що боялися взяти на себе який-небудь відповідальний обов'язок.

[13] Все, що в небі, є досконале, тому воно не може прийняти нейтральних чи лінивих.

[14] Прокляті в пеклі могли б уважати себе менше винними й цим чванитися.

[15] Вони не можуть сподіватися кінця свого терпіння.

[16] Боже милосердя не простило їм їхнього наставлення до життя, а Божа справедливість не покарала їх.

[17] За життя ті люди не йшли ні за прапором добра, ні зла, тому тепер мусять бігти за персоніфікованим прапором, що біжить без цілі. Тут маємо до діла з т. зв. *контраппассо* — відплатою.

[18] Це місце, як і багато інших, підкреслює переконання Поета, що число осуджених, проклятих душ є дуже велике.

[19] Не відомо напевно, хто це такий. Загально приймають думку, що мова тут про Целестина V, якого вибрали папою в 1294 р. за його святе життя і з яким пов'язували великі надії на відродження Церкви. Після п'яти місяців Целестин V зрезиґнував з папського уряду, бо не вважав себе ні здібним, ні гідним його. Целестина канонізували в 1313 р., але проголосили це лише в 1328 р., отже Данте не знав нічого про той факт.

[20] Чорти.

[21] Це в грецькій мітології ріка Ахерон («брак радости»), довкола якої збиралися душі померлих. Харон перевозив їх на другий берег у царство смерти.

[22] Це Харон, перевізник душ через ріку Ахерон до пекла. Це мітологічна постать, яку Данте перемінює в демона, злого духа.

[23] Це Харон говорить до Данте.

[24] Це, мабуть, натяк на судно ангела, що перевозив душі з гирла ріки Тибру, близько Риму, до чистилища. Поет описує це в другій частині «Божественної комедії», в «Чистилищі».

[25] Воля Неба, Бога. У пеклі ніхто ніколи не вимовляє імени Бога, тому поет вживає такого описового вислову. Цим твердженням Вірґілій ламає опір Харона; опісля вживатиме того самого арґументу в розмові з Міносом, Плютоном, Цербером, Мінотавром чи дияволами, що намагалися перешкодити обидвом Поетам у їхній подорожі по пеклі.

[26] Від гніву Данте підкреслює кілька разів вогонь, що пробивався з очей Харона серед темряви пекла.

[27] У човен Харона.

[28] Данте підкреслює величезне число душ, що йдуть на вічну загибель.

[29] Вірґілій відповідає тепер на питання Поета (рядки 72—75).

[30] Вони знають, що, згідно з Божою справедливістю, вони заслужили собі на пекло, тому бажають іти туди, хоч і бояться його.

[31] Ні Харон, ні пекло не бажають собі подорожі Поета, що вже вступив на дорогу покаяння і спасіння, але не можуть нічого зробити, бо така є воля Бога.

[32] Це сльози загиблих душ.

[33] У Середньовіччі думали, що землетруси спричинені підземним вітром.

[34] Під час того сну Данте дістається з цього вестибюля до першого круга властивого пекла. Як це сталося, не знаємо. Дехто припускає, що його переніс туди ангел.

Пісня четверта

Перше коло: Ад (нехрещені, праведні погани).

Збудившися з умлівання, Данте спинився на краю темної пекельної безодні, не знаючи, як він перейшов ріку Ахерон. Вірґілій впроваджує Поета в перше коло пекла, до аду. Вони не чули жодних стогонів чи криків, а лише зітхання. Це були маси дітей, жінок і чоловіків, які не згрішили, але які були нехрещені; були там також ті, що жили ще перед приходом Христа, як от Вірґілій, отже не почитали правильно Бога. Їх кара вповні духова: вони живуть у бажанні оглядати Бога, але знають, що це бажання не може ніколи сповнитися, бо з аду ніхто не вийшов, за винятком тих старозавітних праведників, які очікували на Месію і до яких зійшов Христос зараз після свого розп'яття та забрав їх до неба.

Ідучи далі, Поети бачать вогонь, що освітлював частину цього кола. Там стрічають товариство п'яти старовинних поетів на чолі з Гомером. Вони прийняли Поета шостим до свого товариства. Вірґілій та Данте дійшли до твердині, оточеної сімома мурами. Крізь сім дверей вони ввійшли на зелену луку, опісля на освітлене місце, де стрінули «величних духів» старовини. Після того йдуть у місце, де зовсім нема світла.

Думка зарезервувати окреме місце в пеклі і дати виключно духову кару для нехрещених пов'язана з догмою про спасіння через віру. Зате думка зарезервувати в аді окреме місце для праведних поган і навіть магометан, яких Данте подивляв, — це виключно його власна концепція.

1 Той сон глибокий перервав у голові моїй
сильнющий грім, що я аж стрепенувся,
як той, якого силоміць збудили.

4 Я кинув довкруги очима відпочилими,
на ноги став і пильно глянув,
щоб розпізнати місце, де я був.

Я опинився на краю
болючої безодні[1],
яка приймає гуркіт безконечних стогонів.

Була вона і темна, і глибока, і туманна,
така, що, хоч уп'ялив очі я глибоко,
не міг я там нічого розрізнити.

«Тепер ми сходимо сюди униз, у темний світ, —
почав поет, увесь блідий, —
я перший піду, а ти будеш другий».

А я, що спостеріг його той колір[2],
сказав: «Як піду я, коли у тебе бачу страх,
у тебе, що звичайно є розрадою в моїх страхах?»

А він мені: «Терпіння тих людей,
які тут унизу, малює на лиці моєму
ту муку, що її за боязкість ти уважаєш.

Ходім, бо підганяє нас дорога довга».
Це кажучи, він увійшов і враз мене впровадив
у перше коло[3], що безодню ту оточує.

Наскільки можна це було схопити слухом, там
не чулося ніяких криків болю, а лише зітхання,
повітря від яких дрижало в тому місці вічному.

Це діялось з причини болю нетілесного[4],
який переносили незчисленні маси
дітей, жінок, чоловіків.

Той добрий вчитель мій: «Ти не питаєшся,
які це духи, ті, що їх ти бачиш?
Отож я хочу, щоб ти знав, ще поки підеш далі,

що ції не згрішили; і якщо заслуги мають[5],
замало цього, бо не одержали вони хрещення,
яке є брамою до віри, що її ти визнаєш.

Якщо ж жили вони ще перед християнством[6],
належно не почитували Бога;
до тих я й сам належу.

Із огляду на це, не через жоден інший гріх,
погублені ми є, і тільки в тому ми покарані,
що, жодної не маючи надії, в бажанні живемо»[7].

Коли я це почув, великий біль стиснув мене за серце,
бо вельми цінних я людей
пізнав, які були завішені[8] у тому аді.

«Скажи мені, учителю, скажи мені, мій пане, —
почав я мовити, щоб утвердитися
в тій вірі, що перемагає всякий сумнів, —

чи вийшов[9] коли-небудь хтось звідсіль або через свою заслугу,
або заслугу іншого і опісля блаженним став?»[10]
А той, що зрозумів мою приховану мову,

так відповів: «Я був новий[11] ще в цьому стані,
коли побачив, як сюди прийшов один могутній,
увінчаний знаком своєї перемоги.

Забрав він звідси тінь прародича,
тінь сина Авеля його і Ноя тінь,
слухняного Мойсея, що законодавцем був,

і патріярха Авраама, і царя Давида,
та Ізраїля[12] з батьком, із синами та
з Рахиллю, для якої стільки він вчинив[13],

численних інших і зробив усіх блаженними.
І хочу, щоб ти знав, що перед ними
ніякі людські духи не були спасенні».

Ми не переставали йти, коли він говорив,
але крізь ліс ми завжди переходили,
крізь ліс, кажу, численних духів.

Ми ще не відійшли далеко
від місця, де збудився[14] я, коли побачив я вогонь,
який перемагав півкулю тьми[15].

Від нього ми були ще трохи далеченько,
але не так, щоб я не розрізнив частинно,
які це люди, гідні шани, місце те займали.

«О ти, що честь приносиш і науці, і мистецтву,
які це люди, що таку пошану мають,
яка їх відокремлює від стану інших?»[16]

А він до мене: «Честь і слава,
яка від них розноситься в твоєму світі[17],
збирає ласку їм у небі[18], що ось так їх відзначає».

79 Тим часом голос[19] я почув:
«Вшануйте славного поета[20]!
Ось тінь його, що відійшла була, вертається».

82 Коли той голос перестав лунати і замовк,
побачив я великії чотири тіні[21], що до нас ішли;
у них був вигляд ні сумний, ні радісний.

85 Учитель добрий мовити почав:
«Дивись на того, що з отим мечем в руці,
іде попереду трьох інших, так, як володар.

88 Гомер це є, поет верховний[22];
той другий, що приходить, — це Горацій є, сатирик[23];
Овідій — це той третій, а останній — це Люкан.

91 Тому що кожний ділить враз зо мною
імя[24], яке проголосив один той голос,
вони вшановують мене, і добре роблять».

94 І так-то я побачив, як збирається це гарне товариство
отого майстра співу превисокого[25],
який над іншими літає, мов орел.

97 Коли вони поговорили трохи між собою[26],
звернулися до мене з привітальним рухом,
а мій учитель усміхнувсь на це;

100 і ще багато більше шани віддають мені,
бо прийняли мене до свого товариства,
і я був шостий[27] серед мудрости такої.

103 Ми йшли так аж до світла[28],
говорячи про речі, що про них доречніше мовчати[29],
так як було доречно говорити там, де я перебував.

106 І ми прийшли до стіп шляхетної твердині[30],
сім раз оточеної мурами високими,
бороненої довкруги гарненькою рікою.

109 Її ми перейшли, мов по сухій землі;
крізь сім дверей[31] я увійшов із цими мудрецями;
і ми прибули на луку із свіжою й зеленою травою.

112 Особи там були з задуманими та поважними очима,
з великим у своєму вигляді авторитетом;
перемовлялись лагідно вони.

Ось так ми перейшли з луки, з її одного боку
в відкрите місце, і освітлене, й високе,
так що всіх можна бачити було.

Якраз там, на поливі зелененькій[32],
мені величні духи[33] показалися,
я й далі видом їх захоплююся в собі.

Електру[34] я побачив із численними товаришами,
поміж якими Гектора пізнав я та Енея,
озброєного Цезаря із хижими очима.

Побачив я Камілу і Пентесілею;
на другім боці я побачив короля Лятина,
який сидів з Лявінією, донею своєю.

Я бачив того Брута, що прогнав Тарквінія,
Люкрецію, і Юлію, і Марцію, й Корнелію;
і лиш частинно я побачив Салядина.

Коли ж підніс я очі трохи вище,
побачив я учителя35 всіх тих, що мудрість посідають,
як він сидів в сім'ї філософів.

Усі на нього дивляться, всі шану віддають йому:
я бачив там Сократа і Плятона,
які є ближчими йому, ніж інші;

і Демокрита, що припадкові приписує цей світ,
і Діогена, і Анаксагора, і Талета,
і Емпедокля, й Геракліта, і Зенона;

я бачив видатного збирача знання про лікувальні якості рослин
Діоскорида[36], я кажу, і бачив я Орфея,
і Туллія, і Ліна, й Сенеку морального,

Евкліда геометра, й Птолемея,
теж Гіппократа, й Авісена та Ґаліена,
Аверроеса, автора великого коментаря.

Не можу вповні розказати про усіх[37],
бо тисне так мене ця довга тема,
що часто мова перед дійсним замовкає.

Це товариство нас шістьох надвоє ділиться[38]:
інакшою дорогою веде мене розумний провідник,
із місця тиші в місце, де дрижить повітря.

І я приходжу в сторону, де не блистить ніщо[39].

Примітки

[1] *Болюча безодня* — це пекло.

[2] Бліде обличчя Вірґілія (див. рядок 14). Данте думав, що воно відзеркалює страх.

[3] Пекельна безодня, як її змальовує Данте, має форму лійки, тобто вона широка вгорі, а коли сходимо вниз, вона звужується. Вона поділена на кола, себто дуже широкі й високі, просторі дороги, що йдуть кругом безодні, подібно як ступені в старовинному амфітеатрі. Тих ступенів, кіл у безодні є дев'ять. Перше коло, на самій горі, найбільше, бо його обвід найдовший. Чим нижче, тим менші ці кола. У кожному перебуває інша категорія грішників, і чим нижче, тим більші грішники там перебувають. Перше пекельне коло — це *ад, лімб*, де перебувають душі нехрещених. Ці душі не переносять фізичних мук; вони терплять морально, тобто мають постійне бажання оглядати Бога, але не мають надії, що це бажання буде вислухане. Богослови знають про ад патріярхів, які вірили в майбутнього Месію й чекали в аді на відкуплення. Деякі богослови кажуть, що в аді перебувають і нехрещені діти, та Святе Письмо нічого про це не згадує. Данте вміщає в аді ще й третю категорію — тих поган, що вели чесне життя, але не знали Христа і через те не мали життя ласки.

[4] Це чисто духовий біль, на противагу до фізичного болю, який терплять ті, що справді осуджені, прокляті. Ці душі не вчинили жодного справжнього гріха.

[5] Якщо вони творили чесні діла. Це стосується тих, що жили після Христа.

[6] Ті, що жили перед приходом Христа, не почитали належно Бога, бо не мали віри в майбутнього Месію так, як її мали старозавітні праведники.

[7] Вони не можуть ні відкинути від себе бажання піти до неба, ані не можуть ніколи осягнути цього.

[8] Між нагородою в небі й карою в пеклі.

[9] Данте натякає на те, що Христос, після своєї смерти на хресті, а перед воскресінням, зійшов до аду, щоб взяти до неба душі старозавітних праведників. Данте вірить у це, але хоче, щоб Вірґілій утвердив його в цій вірі.

[10] Пішов до неба.

[11] Вірґілій помер у 19 р. перед Хр., отже перебував в аді всього 52 роки, коли туди прийшов Христос — Поет каже «один могутній», бо в пеклі ніколи не вимовляє імени Христа, — і забрав до неба душу нашого прародича Адама та душі інших.

[12] Яків (син Ісаака, внук Авраама) одержав від ангела, якого переміг у боротьбі, ім'я Ізраїль (Бут. 32:28). Його 12 синів були засновниками 12 племен народу, що від нього почав називати себе ізраїльським.

[13] Яків служив Лаванові 14 років, щоб одержати його дочку, Рахиль, за жінку.

[14] Див. рядок 1.

[15] Одна частина першого кола є дещо освітлена, бо там жили погани, відомі з чесного життя, а тим самим гідні пошани.

[16] Від ситуації, в якій перебувають інші душі.

[17] У світі смертному, на землі.

[18] Цей погляд Поета не має богословських основ.

[19] Невідомо, чий голос кличе, щоб вшанувати Вірґілія, «славного поета». Може, це голос Гомера.

[20] Вірґілія.

[21] Данте хоче підкреслити духову велич тих чотирьох поетів.

[22] Цього великого грецького поета з IX ст. перед Хр. малює Данте з мечем у руці, бо він описував воєнні події у своїй епопеї «Іліяда». Не знаючи грецької мови, Данте знав про його славу з деяких висловів латинських авторів.

[23] Латинський поет (65 – 8 перед Хр.), в першу чергу лірик. У Середньовіччі знали його більше як автора сатир. Овідій (43 перед Хр. — 17 по Хр.) — латинський поет, автор «Метаморфоз». Люкан (39 – 65 по Хр.) — латинський поет, народжений в Еспанії, автор епопеї «Фарсалія» (про боротьбу між Цезарем і Помпеєм).

[24] Звання поета (див. рядок 80).

[25] Епічної й трагічної поезії. Данте має на думці Гомера, довкола якого гуртуються найкращі поети.

[26] Треба припускати, що Вірґілій розказав іншим поетам про подорож, яку відбуває Данте, та про те, що й він є поетом.

[27] «Шостий» не означає найменш важливий, а тільки один із шести. Данте не висловлює цим своєї гордости, а тільки свідомість власної вартости, як теж і подив для поезії, яку в тих часах уважали за найвищу мудрість.

[28] До вогню, про який Данте згадує в 68-му рядку.

[29] Щоб не відходити від головної теми, бо поема має свою точно означену ціль і тему.

[30] Твердиня символізує, мабуть, філософію, тобто людську мудрість.

[31] Деякі вчені думають, що ці двері (як і сім мурів перед тим) символізують сім вільних наук (граматика, риторика, діалектика, аритметика, геометрія, музика, астрономія); інші — сім ділянок філософії (фізика, метафізика, етика, політика, економія, математика, силогістика); ще інші — чотири моральні та три Божі чесноти (мудрість, справедливість, мужність, здержливість; віра, надія, любов). Символічне значення ріки важко встановити.

[32] На зеленому килимі трави.

[33] Це старовинні герої та вчені, головно ті, що причинилися до створення Римської імперії.

[34] Данте починає показувати деяких «величних духів», героїв і мудреців. Між героями бачимо ті історичні чи мітичні постаті, що пов'язані з історією Риму. Це: Електра, дочка Атлянта, мати Дардана (батьком його був Юпітер), предка троянців; її вважає Данте найстаршим предком римського народу; Гектор, відважний оборонець Трої, якого вбив Ахіль; Еней — інший троянський герой, син Анхіза й Афродити; після зруйнування Трої він прибув до Італії, одружився з Лявінією, дочкою Лятина, короля Ляціюму (провінції на північ і південь від Риму); Данте вважає троянців прадідами римлян; Цезар (101 – 44 перед Хр.): у Середньовіччі його вважали засновником римського цісарства; Камілля згинула в боротьбі проти троянців, обороняючи перед ними Італію; Пентіселея, королева амазонок, що прийшла на поміч троянцям; її вбив Ахіль; Лятин, король Ляціюму з дочкою якого, Лявінією, одружився Еней; Брут, засновник римської республіки (509 р. перед Хр.), що прогнав останнього римського короля, жорстокого Тарквінія; Люкреція, римлянка, яку зневажив син Тарквінія і яка завдала собі смерть, викликавши цим революцію проти короля Тарквінія; Юлія, дочка Цезаря, жінка Помпея; Марція, жінка Катона з Утіки, ворога Цезаря; Корнелія (189 – 110 перед Хр.), дочка Сціпіона Африканського, мати Ґракків, римських героїв; Салядин (1138 – 1193), єгипетський султан, що мав пошану серед християн.

[35] Це Аристотель (384 – 322 перед Хр.). Цісар Фрідріх II доручив перекласти його твори з грецької мови на латинську. Святий Тома взяв його в основу своєї схоластичної філософії. Слава й авторитет Аристотеля в Середньовіччі були величезні. Біля нього гуртуються в аді такі грецькі філософи: Сократ (470 – 399 перед Хр.), славний атенський філософ; Платон (427 – 347 перед Хр.), учень Сократа; Демокрит (460 – 361 перед Хр.), про якого Данте думає помилково, що він навчав, наче світ постав через припадкове получення атомів;

Діоген (404 — 323 перед Хр.); Анаксагор (500 — 428 перед. Хр.); Талет (639 — 546 перед Хр.); Емпедокль (490 — 430 перед Хр.); Геракліт (VI ст. перед Хр.); Зенон (IV ст. перед Хр.).

[36] Між величними духами перебувають ще такі постаті: Діоскорид (I ст. по Хр.), лікар, що писав про лікувальні якості рослин; Орфей, мітичний грецький поет і музика; Маркус Тулліюс Ціцерон (106 — 43 перед Хр.), римський політик і промовець; Лінос, мітичний грецький поет і музика, учитель Орфея; Сенека (4 — 65 по Хр.), римський філософ, учитель Нерона; Евклід (IV ст. перед Хр.), александрійський математик; Птолемей (II ст. по Хр.), єгипетський астроном і географ; Гіппократ (V — IV ст. перед Хр.), грецький лікар; Авісен (XI ст.), арабський лікар; Ґаліен (I — II ст. по Хр.), грецький лікар; Аверроес (XII ст.), арабський лікар і філософ, автор коментаря до творів Аристотеля.

[37] Данте перериває довге вичислювання «величних духів», бо мусить далі описувати свою довгу подорож («тему»); тому й не може описати деяких фактів, які бачив («мова перед дійсним замовкає»).

[38] Ділиться на дві групи (Вірґілій та Данте — це одна група, чотири філософи — це друга група). Деякі вчені пояснюють це місце інакше: це товариство «зменшується до двох», або «обмежується до двох», себто до Вірґілія і Данте.

[39] З освітленої частини аду обидва Поети вертаються в його темну частину.

Пісня п'ята

Друге коло: Хтиві. Мінос, Франческа да Ріміні.

На порозі другого кола, де починається властиве пекло, стоїть Мінос, мітологічний суддя душ у пеклі, якого Данте переміняє в демона. Він призначає душам те коло пекла, на яке вони собі заслужили. Побачивши живу людину, Мінос хоче перешкодити Поетові в його подорожі по пеклі, тобто на дорозі до спасіння. Але Вірґілій сварить на нього і заявляє, що подорож Поета — це воля Неба. Данте є в місці, де нема світла, але він бачить, як пекельна хуртовина несе грішників з великою швидкістю і кидає їх на всі боки. Це ті, що грішили хтивістю, не керуючися розумом у поборюванні пристрастей. Вірґілій ідентифікує для Поета деяких грішників старовини чи Середньовіччя, чоловіків і жінок. Данте звертає увагу на дві душі, що летять разом, і запрошує їх, за порадою Вірґілія, на розмову. Це Франческа з Ріміні та Паольо Малятеста, яких убив чоловік Франчески, прилапавши їх на подружній зраді. У розмові з Франческою Данте довідується про трагічну історію їхньої любови і з жалости непритомніє.

Контраппассо: *У житті на землі ці грішники віддавалися фурії пристрастей, що привела їх до гріха, тому тепер кидає їх на всі боки пекельна хуртовина.*

Ось так зійшов із першого кола
униз, у друге, що займає менше простору[1],
але тим більше болю замикає[2], що лемент викликає.

Мінос[3] стоїть там з виглядом жахливим і гарчить:
досліджує вину при вході
та судить грішників[4] і посилає в місце згідно із числом обкручувань.

Кажу: коли осуджена душа
приходить перед нього, всі вона гріхи там визнає;
а той знавець гріхів,

S. Iozak

що бачить, на котру частину пекла заслуговує вона,
обкручує себе хвостом разів докладно стільки,
на скільки ступенів бажає, щоб вона униз зійшла.

Багато душ стоїть все перед ним;
вони ідуть на суд по черзі,
говорять, слухають[6], а потім їх скеровують униз[7].

«О ти, який приходиш в цю оселю болю, —
сказав Мінос, коли мене побачив,
на хвильку відірвавшись від завдань високих, —

вважай, як входиш і до кого ти довір'я маєш[8];
хай не обдурює тебе широкий вхід!»[9]
А провідник мій відповів йому: «Чому ти ще кричиш?

В його ти неминучій подорожі не перешкоджай:
така то воля там[10], де можна
зробити все, що хочеться, і більше не питай!»

Тепер болючі голоси
я чути починаю; ось я прийшов туди,
де враз мене вдаряє плач великий.

На місце я прибув, що жодного не має світла;
реве воно[11], як море під час бурі,
коли вітри противні б'ють його.

Пекельна хуртовина, що ніколи не передихає,
несе тих духів, як драпіжник[12],
і муки завдає їм, перевертаючи й вдаряючи одних об одних.

Як тільки прибувають до руїни[13],
там — верески, ридання, стогони;
блюзнять[14] там Божую могутність.

Я зрозумів, що на таку то муку
присуджені всі ті, що хтивістю грішать
і розум уподобанням[15] своїм підкорюють.

І як несуть шпаків їх крила
під час холодної пори широкими та збитими рядами,
так само вітер той тих духів злих

несе сюди, туди, наділ, угору[16];
ніколи і ніяка не потішає їх надія
не тільки на спочинок, але й на меншу кару.

Як журавлі виспівують свої журливії пісні[17],
формуючися у повітрі в довгий ключ,
подібно й я побачив, як зближаються та стогнуть

якісь тіні[18], несені тим вітром;
тому-то я сказав: «Учителю, що це
за душі, які караються ось так у цьому темному повітрі?»

«Ця перша жінка поміж тими, про яких
ти хочеш знати, — він мені тоді сказав, —
була імператрицею над багатьма народами та мовами[19].

Вона так віддавалася гріхові похоті,
що узаконила усякеє розпуснеє бажання,
щоб спекатись ганьби, в яку попала.

Це є Семіраміда[20], про яку читається,
що панувала після Ніна і його дружиною була;
вона землею володіла, у якій тепер султан панує.

Ця друга[21] — це ота, яка себе, закохана, убила
й зламала слово вірности Сихея праху;
а далі похітлива Клеопатра[22]

Олену[23] бачиш, що причиною була таких
подій болючих, бачиш ще й великого Ахілля[24],
який змагався із любов'ю до кінця життя.

Паріса бачиш і Трістана»[25]. Й більше тисячі
мені він тіней пальцем показав і тих назвав,
що їх любов забрала з нашого життя.

Коли почув, як мій учитель
назвав по імені жінок старовини і лицарів[26],
жаль огорнув мене, я майже розгубився.

І я почав: «Поете, радо
поговорив би я з двома отими (духами)[27], які летять разом
і видаються легкії такі на тому вітрі».

А він мені: «Побачиш їх, коли вони
наблизяться до нас; а ти тоді їх попроси[28]
в ім'я любови, що несе їх; тоді вони прийдуть».

Як тільки вітер їх штовхнув до нас,
почав я говорити: «Неспокійні душі,
прийдіть і з нами говоріть, якщо хтось[29] цього не забороняє!»

Як голуби, що їх бажання кличе[30],
з розгорненими й нерухомими крильми до милого гнізда
приходять, несені в повітрі волею своєю;

подібно і вони з ряду, де є Дідона, вийшли[31], —
й до нас прийшли крізь це єхиднеє повітря;
такий успішний був той мій сердечний заклик.

«Увічлива та приязна істото[32],
що йдеш крізь темнеє повітря в гості
до нас, що кров'ю світ забарвили;

якби Цар всесвіту нам приятелем був,
Його просили б ми про мир для тебе,
бо маєш милосердя[33] над жахливим нашим горем.

Все те, що ви почути чи про що хотіли б говорити,
ми вислухаємо і з вами поговоримо,
коли замовкне тут той вітер, як мовчить тепер[34].

Земля[35], де народилась я, знаходиться
над морем, у яке впадає По[36],
щоб мати спокій, із притоками своїми.

Любов, що швидко будиться в шляхетнім серці,
його[37] до тіла мого прихилила;
шкода, що тіло в мене відібрали[38].

Любов[39], яка не дозволяє любленому не любити,
мене його красою сильно так опанувала,
що ще мене, як бачиш, не лишає.

Любов[40] нас запровадила до смерти.
Отого Каїна[41] чекає, що нам життя згасив».
Оці слова вони сказали[42] нам.

Як тільки ті зболілі душі я почув,
я очі опустив і їх тримав так довго,
аж поки не сказав мені поет: «Що думаєш?»

У відповідь я так почав: «Ой лишенько мені!
Ох, скільки то солодких мрій, яке міцне бажання
їх завело до болісного кроку!»[43]

Тоді звернувся я до них із словом
і так почав: «Франческо, ці твої страждання
аж до плачу засмучують мене і милосердя викликають.

118 Але скажи мені: під час тих мрій солодких
коли і як любов дозволила,
що ви пізнали ці укриті ще бажання?»[44]

121 Вона ж мені на це: «Немає болю більшого,
як згадувати про щасливії хвилини
в нещасті; й знає це учитель твій.

124 Але якщо пізнати перший корінь[45]
любови нашої так сильно прагнеш,
я говоритиму як той, що плаче і розказує.

127 Одного разу ми читали для розваги
про те, як Лянсельота[46] зненацька охопила любов:
самі були ми і нічого не передбачали[47].

130 Разів багато спонукало нас собі у вічі глянути
читання те, яке й знебарвлювало нам обличчя[48];
та лиш одна була хвилинка та, що нас перемогла[49].

133 Коли ми прочитали, що уста жадані[50]
поцілував коханець[51] вперше,
тоді отой, який зі мною вічно нерозлучним буде[52],

136 мене поцілував в уста тремтливими устами.
Ця книга й той, що написав її, була нам Ґалеотом[53].
Ми не читали більше того дня».

139 Під час, коли один із духів це казав,
той другий плакав; так що з жалости
я знепритомнів, гейби вмер.

142 І впав я так, як мертве тіло падає.

Примітки

[1] Друге коло має менший обвід, тому й займає менше простору.

[2] У другому колі душі вже відчувають біль і з болю стогнуть.

[3] Мітичний король Крети, син Юпітера й Європи, відомий із своєї справедливости. Старовинні поети зробили з нього суддю душ у пеклі, разом з Еаком і Радамантом. Данте робить із нього страшного демона (і подібно робитиме з іншими мітологічними постатями).

[4] Властивим суддею душ є Бог, Мінос виконує тільки технічну роботу і посилає душі до кола, якого число визначає числом обкручувань себе хвостом.

[5] Данте завжди підкреслює велике число душ, що йдуть до пекла.

[6] Душі визнають свої гріхи та слухають вирок.

[7] Вони не йдуть туди добровільно. Вища сила, що диктує Міносові присуд, тепер скеровує їх униз.

[8] Мінос намагається викликати в Поета недовіру до його провідника, Вірґілія, щоб таким способом перешкодити йому в подорожі, тобто в змаганні до спасіння.

[9] Вхід, що веде до гріха, є широкий і легкий до переходу, та вихід з гріха є тяжкий.

[10] Воля Неба, Бога.

[11] Поет нічого не бачить, а тільки чує рев.

[12] У другому колі перебувають хтиві, розпусні, що не вміли підпорядкувати ні розумові, ні Божому законові своїх змислових пристастей. Згідно з засадою «контраппассо» пекельна хуртовина несе й кидає їх із такою силою, з якою кидала їх у житті любовна хіть. Пекельна хуртовина є символом людських пристрастей. Який гріх, така заплата.

[13] Невідомо, що це за руїна. Найбільш поширене пояснення таке: це обвалена земля, спричинена землетрусом, що наступив після смерти Христа.

[14] Грішники.

[15] Пристрастям.

[16] Вітер кидає душі проклятих у різних напрямах. Цю дію порівнює Данте до нерегулярного лету шпаків та залишає нам зоровий образ кари.

[17] Після зорового образу приходить слуховий.

[18] Данте розрізняє нову категорію хтивих і порівнює їх з журавлями. Це ті, що вмерли ради любови.

[19] Панувала над багатьма народами, що говорили різними мовами.

[20] Це легендарна королева Асирії й Вавилонії (1356—1314 рр. перед Хр.), якій приписують заснування Вавилону та його висячих садів. В старину й у Середньовіччі вважали її за розпусну жінку.

[21] Це Дідона, жінка Сихея, королева Картагени. Коли її брат, Піґмаліон, вбив її чоловіка, вона присягла на вірність його пам'яті, та опісля закохалася в Енея. Покинена ним, відібрала собі життя.

[22] Королова Єгипту (69—30 перед Хр.), під чар якої потрапили Цезар та Антоній. Вона відібрала собі життя, щоб не впасти в руки Октавіяна (пізнішого цісаря Авґуста).

[23] Олену, жінку короля Спарти Менеляя, викрав Паріс, син Пріяма, короля Трої, і це стало причиною Троянської війни, що тривала 10 років.

[24] Ахіль, найславніший грецький провідник у Троянській війні, закохався в Полісену, дочку короля Пріяма. Згідно з легендою, його вбив Паріс у часі весілля.

[25] Паріс — молодший син короля Трої Пріяма; він викрав Олену. Трістан — легендарний трагічний середньовічний герой, відомий із французьких повістей XII і XIII ст. Трістан та Ізольда, яку він віз як суджену свого дядька, короля Марка, випили в часі дороги чарівний напій і залюбилися до безтями. Це стало опісля причиною їх смерти.

[26] В Середньовіччі називали «лицарями» також старовинних героїв.

[27] Це Франческа да Полента з Ріміні та Паольо Малятеста. Франческа, дочка володаря Равенни, вийшла заміж близько 1275 р. за володаря Ріміні Джанчотта Малятесту, кульгавого. Паольо, брат Джанчотта, одружений і батько двох дітей, закохався у Франческу. Прилапавши їх на зраді, Джанчотто вбив обох між 1283 і 1286 р. Деталі цієї трагедії не відомі. Франческа була тіткою Ґвіда Новелльо да Полента, у якого Данте провів останні роки свого життя у Равенні. Тому й Поет відчуває велику симпатію до Франчески.

[28] Щоб прийшли до Поетів.

[29] Бог.

[30] Це бажання летіти до свого гнізда й писклят.

[31] Ці душі виходять із хуртовини, бо така є Божа воля, щоб вони говорили з Поетом.

[32] Це говорить Франческа.

[33] Данте відчуває милосердя до тих, що згрішили, не до їхньої кари в цьому колі, бо знає, що вона заслужена.

[34] Обидві душі вийшли з хуртовини, тому перебувають тепер у відносному спокої. Дехто думає, що Франческа говорить про перерви в хуртовині; інші — що Бог допустив таку перерву, щоб дати змогу Поетові говорити з духами.

[35] Місто Равенна.

[36] Це ріка в північній Італії, що впадає до Адріятики на північ від міста Равенни, в якому народилася Франческа.

[37] Паоля.

[38] Вбивши Франческу, Джанчотто відділив її гарне тіло від душі; він не дав їй змоги жалувати за гріх, тому її душа пішла до пекла на вічну загибель.

[39] Франческа викладає засади т. зв. двірської любови. Ця любов приходить швидко (як у Паоля), опісля примушує люблену особу (Франческу) відплатитися любов'ю.

[40] Три терцини, що починаються словом «любов», передають головні моменти тієї трагедії: народження любови Паоля до Франчески, опісля — Франчески до Паоля та їхню смерть. Можливо, що Франческа намагається виправдати свій гріх, підкреслюючи, що це була непереборна, фатальна любов-пристрасть, яка має більшу силу від людської волі.

[41] *Каїна*: це частина 9-го кола, тобто найнижчої частини пекла, де караються зрадники родичів, як ось Каїн, що вбив свого брата Авеля.

[42] Франческа говорить в імені своєму й Паоля.

[43] До вини та до її трагічних наслідків, тобто вічної загибелі.

[44] Данте хоче знати, як воно сталося, що їхня спочатку невинна любов, яку вони приховували одне перед одним, вийшла наверх і перемінилася в грішну.

[45] Початок.

[46] Лянсельот — це постать із поширених французьких романів XII ст.; коханець Ґенієври (Джіневри), жінки кельтійського короля Артура.

[47] Ні Франческа, ні Паольо не припускали, що спільне читання любовного роману матиме для них такі трагічні наслідки.

[48] Вони бліднули від хвилювання.

[49] Перемогла нашу здатність опертися пристрасті.

[50] Уста Ґенієври.

[51] Це Лянсельот, що поцілував Ґенієвру.

[52] Паольо, що ніколи не буде від неї відлучений, бо разом із нею терпить вічну кару.

[53] Любовним посередником. Князь Ґалеот був посередником у любові між Лянсельотом і Ґенієврою.

Пісня шоста

Третє коло: Ненажери. Цербер, Чакко.

Коли Данте опритомнів, опинився в третьому колі. Там паде постійно дощ, град і сніг. Сторожем цього кола є Цербер, триголова потвора, що мучить грішників. Він хотів би перешкодити Поетам у їхній мандрівці, але Вірґілій кидає пригорщу землі в його роти, і той заспокоюється. Грішники лежать на землі в багні, а по них ходять Поети.

Данте розмовляє з одним грішником, Чакком, фльорентійцем, і ставить йому три питання про ситуацію у Фльоренції: 1) який буде вислід політичної боротьби у Фльоренції; 2) чи між мешканцями міста є хтось, що стоїть понад партіями і бажає справедливости; 3) яка причина тієї незгоди в місті. Чакко пророкує, що скоро дійде до кривавої розправи між партіями та що одна партія прожене другу; що є двоє праведників у Фльоренції, та їх ніхто не слухає. Гордість, заздрість і скупість опанували фльорентійців. Далі Данте довідується від Чакка, що деякі визначні фльорентійці перебувають у пеклі. На тому їх розмова кінчається. Данте питає тепер Вірґілія про долю душ, які злучаться з тілом при кінці світу. Одержує відповідь, що чим досконаліша душа (а душа, злучена з тілом, є досконаліша від душі без тіла), тим більший біль буде відчувати.

Поети йдуть далі і доходять до місця, де можна зійти вниз, до четвертого кола.

Контраппассо: *Нелегко встановити співвідношення між виною і карою у цих грішників. У земному житті вони були занадто нестримані в їжі, напоях та інших приємностях тіла, отже поводилися, як тварини, тому тепер лежать у багні і їдять бруд.*

Коли отверезів мій ум, що знепритомнів
на вид нещастя свояків обох,
що цілого мене від смутку приголомшило,

нові муки й мучених нових
довкола себе бачу, чи коли порушуюсь,
чи обертаюся, чи довкруги гляджу.

Я в колі третьому, у колі я дощу[1]
одвічного, проклятого, холодного й важкого;
ніколи в ньому міра не міняється, ні якість[2].

Грубезний град, брудна вода та сніг
крізь темінь падають із силою;
смердить земля, що їх приймає.

Жорстокий і почварний Цербер[3],
немов собака, гавкає трьома своїми горлами
на той народ, що там занурений[4].

Червоні в нього очі, борода масна й брудна,
широке пузо, кігті на руках;
він духів дряпає, здирає шкіру з них і четвертує[5].

Той дощ примушує їх вити, як собак;
одним з боків вони свій другий захищають[6];
перевертаються частенько ті злиденні грішники.

Як тільки нас помітив Цербер, той хробак великий,
відкрив свої роти та ікла вишкірив до нас;
не мав він мускула, що не дрижав би.

А провідник мій простягнув свої долоні,
землі набрав і з повних пригорщ
її він вкинув в жадібні пащеки.

Як той собака, що висловлює свій голос гавканням
і заспокоюється опісля, коли кусає їжу,
бо дбає лиш про те й змагається[7], щоб ту їду пожерти,

так заспокоїлися пащі ті брудні
у демона, який так глушить
ті душі, що вони оглухнути хотіли б.

Ходили ми по тінях тих, що їх на землю звалює
важкий той дощ, і ставили ми ноги
по їхній марноті, яка на тіло подобає[8].

Вони лежали по землі, усі
крім однієї, що підвелася й сіла,
як тільки нас побачила, коли проходили ми перед нею.

«О ти, якого через пекло це ведуть, —
мені сказала, — пізнавай мене, якщо тобі це вдасться:
ти народився, заки я помер».

43 А я йому на це: «Та мука, що її ти переносиш,
тебе із пам'яті моєї, мабуть, забирає[9],
так що здається, що ніколи я тебе не бачив.

46 Але скажи мені, хто ти, якого вміщено
в таке болюче місце і засуджено на кару, від якої
хоч більші ще існують, жодна більше остогидною[10] не є».

49 А він до мене: «Місто те[11] твоє, яке є повне
такої заздрости, що міра вже переливається,
мене у собі мало протягом щасливого мого життя[12].

52 Ви, громадяни, Чакком[13] ви мене прозвали:
за той шкідливий гріх неситости,
як бачиш, простеляюся я під дощем.

55 І я, сумна душа, тут не самотня,
бо душі всі оці терплять подібну кару
за ту саму провину». — І замовк.

58 Я відповів йому: «Твій біль душевний, Чакко,
на серці так мені тяжить, що аж запрошує до сліз;
але скажи мені, якщо ти знаєш[14], до чого ще докотяться

61 розділеного цього міста громадяни;
чи там є праведник якийсь між ними; й скажи мені причину:
чому така незгода місто це опанувала?»

64 А він до мене: «Після довгого змагання
проллється кров[15], і партія сільська
ту другу прожене із втратою великою.

67 Та потім мусить статись так, що партія ця впаде
до років трьох, і переможе друга
при допомозі того, що тепер уміло маневрує[16].

70 Чоло триматиме вона[17] високо через довгий час
і другу тяжко уярмить,
аж та від сорому заплаче.

73 Там двоє праведників[18] є, та їх ніхто не слухає;
а гордість, заздрість, скупість —
це іскри три, що запалили фльорентійськії серця».

76 Тут закінчив він слово болісне,
а я до нього: «Хочу ще, щоб ти мені ще дещо пояснив,
щоб трішки ще подарував розмови.

79 А Фаріната[19] і Теґіяйо, що були такі пошани гідні,
і Яків Рустікуччі, та Арріґо й Моска,
всі інші, що старалися добро чинити,

82 скажи мені, де є вони, й зроби, щоб я побачив їх,
бо палко я бажаю знати,
чи небо їх потішує, чи пекло їх затруює».

85 А він: «Вони поміж найгрішнішими душами;
провини різні там удолі їх гнітять;
якщо так глибоко ти зійдеш, там побачити їх зможеш.

88 Але коли ти вернешся в солодкий світ,
прошу тебе, щоб іншим ти згадав про мене;
я більше не говорю із тобою й більше не відповідаю».

91 Свої прямії очі вивернув тоді[20],
на мене трохи глянув, потім голову спустив
і з нею впав на рівень інших тих сліпців[21].

94 А провідник сказав мені: «Він більше не прокинеться,
аж поки не заграє ангельська сурма,
коли прибуде влада, їм ворожа[22].

97 І кожний знов свій гріб сумний віднайде,
своє візьме на себе тіло і свій вигляд,
почує вічний присуд».

100 Отак ми перейшли крізь мішанку брудну
тих тіней і болота кроками повільними
і про життя майбутнє[23] трохи розмовляли.

103 Тоді я мовив: «Вчителю, чи ці терпіння
зростуть по присуді великому,
чи стануть менші, чи залишаться такі самі?»[24]

106 А він мені на це: «Вернися до свого знання[25],
яке навчає, що чим більше річ якась є досконала,
тим більше відчуває як приємність, так і біль.

109 Хоч цей народ проклятий
ніколи до правдивої не дійде досконалости,
він сподівається не перед, а опісля удосконалитись».

112 Ми навкруги тієї йшли дороги
І значно більше розмовляли, ніж про це розказую;
до місця ми прийшли, де сходиться униз[26].

115 Там ми знайшли Плютона[27], ворога великого.

Примітки

[1] Данте не каже, як дістався до цього кола.

[2] Цей дощ завжди такий самий, завжди паде однаковим способом.

[3] *Цербер*: це міфологічний триголовий пес із хвостом вужа, що стеріг вхід до пекла. Данте представляє його як демона, символ неситости і сторожа третього кола.

[4] У третьому колі караються ненажери, про яких говорив св. Павло, що «їхній бог — черево» (Фил. 3:19). Це всі ті, що були нестримані в їді, питті й інших приємностях тіла, тобто грішили поганським гедонізмом, дуже поширеним у часах Поета. Церква боролася проти гедонізму, прихильників якого Данте називає ненажерами. У житті вони надмірно віддавалися всяким приємностям, тому тепер, за законом *контрапассо* — відплати, лежать ниць у багні, а на них паде брудний дощ, змішаний зі снігом і градом.

[5] Цілий цей опис Цербера вказує на його ненаситність і драпіжність.

[6] Грішники намагаються полегшити свій біль, перевертаючись із боку на бік та виставляючи на муку тільки один свій бік.

[7] Якщо кусні їди тверді, наприклад кості, тоді треба деякого зусилля, щоб їх зїсти.

[8] Ці духи мають вигляд людей з тілом.

[9] Пекельні муки так змінили вигляд цього грішника, що Данте не впізнає його.

[10] Данте постійно підкреслює, що пекельні кари не є однакові для всіх. Вони міняються залежно від характеру вини грішника.

[11] Це мова про Фльоренцію.

[12] Його життя на землі було щасливе в порівнянні з карою в пеклі.

[13] Чакко (Сіассо) — це здрібніле слово від Джакомо чи Якопо (Яків) або назвиcько зі значенням «свиня», яка є символом ненажерливости. Невідомо, хто він такий. Деякі критики твердять, що це Чакко дель'Анґвіляра, відомий сицилійський поет, що жив у Фльоренції в XIII ст. і там помер. Від Боккачча знаємо, що це мав бути паразит, який відвідував багатіїв, їв із ними і забавляв їх своїм дотепом.

[14] Данте хоче довідатися, чи душі в пеклі знають майбутнє, тому ставить Чаккові три питання стосовно відносин у Фльоренції, поділеній на партії.

[15] У цьому й наступних рядках йде мова про політичну боротьбу між двома фльорентійськими партіями — Партією білих (очолюваних родиною Черкі) та Партією чорних (очолюваних родиною Донаті). 1 травня 1300 р. дійшло до пролиття крови в партійній боротьбі, і білі прогнали з Фльоренції провідників чорних. Та до трьох років, за тихої підтримки папи Боніфатія VIII, що послав до Фльоренції в листопаді 1301 р. французького князя Карла Валюа, нібито щоб помирив воюючі сторони, чорні вернулись — і почалося переслідування білих. Тоді й Поета засуджено на вигнання, а опісля й на смерть. Білих називали теж «сільською партією», бо родина Черкі прибула на постійне перебування до Фльоренції з провінції, з хуторів довкола міста.

[16] Це мова про папу Боніфатія VIII.

[17] Це Партія чорних. Горді із своєї перемоги, чорні почнуть переслідувати другу партію, тобто білих, висилаючи їх на вигнання й конфіскуючи їхні маєтки.

[18] Число «два» означає «дуже мало». Дехто припускає, що Данте має на думці себе і свого приятеля Ґвіда Кавальканті.

[19] Данте хоче знати, де перебувають відомі з політичної діяльности й шановані фльорентійці, яких він знав або про яких чув, а саме: Фаріната дельї Уберті (ґібеллін, що врятував Фльоренцію від знищення), Теґіяйо Альдобранді (що відраджував ґвельфам нещасливу битву під Монтаперті), Якопо Рустікуччі й Арріґо Фіфанті (про них не знаємо нічого

ближче), Моска дей Лямберті (за його порадою член родини Амідеї вбив члена родини Буондельмонті та спричинив цим політичний поділ фльорентійців на ґвельфів і ґібеллінів у XII ст.). Від Чакка Данте довідується, що ці мужі є в пеклі: Фаріната — в шостому колі, між єретиками; Тегіяйо й Якопо — в сьомому колі, між грішниками проти природи; Моска — у восьмому колі, між сівачами незгоди; про Арріґа Поет більше не згадує. У громадсько-політичному житті вони визначалися деякими чеснотами, зате грішили в приватному житті, тому й перебувають у пеклі. Данте є дуже справедливий в оцінці моральної вартости людини. Можливо теж, що, висловлюючися похвально про них, Поет робить це з іронією.

[20] Чакко дивився досі прямо у вічі Поетові. Схиливши голову, він далі дивився на нього, але тепер мусив вивернути очі.

[21] Грішники, що були сліпі на Божу ласку.

[22] Данте має на думці воскресіння з мертвих, Страшний Суд і прихід Христа, судді грішників, тобто ворожої грішникам влади.

[23] Життя після воскресіння.

[24] Поет хоче знати, чи після присуду на Страшному Суді, коли душа грішника злучиться зі своїм тілом, його терпіння будуть більші, менші, чи такі, як тепер.

[25] Вірґілій відсилає Поета до аристотелівської й томістичної філософії, згідно з якою чим якась річ досконаліша, тим сильніше вона відчуває приємність або біль. Душа, злучена з тілом, творить досконалішу одиницю, ніж сама душа. Та хоч прокляті душі не зможуть ніколи осягнути правдивої досконалости, все-таки після воскресіння мертвих, тобто коли душа знов злучиться зі своїм тілом, вони будуть відносно досконаліші, а тим самим відчуватимуть більший біль.

[26] Обидва Поети йшли якийсь час краєм третього кола, аж поки не знайшли місця, де можна було зійти до четвертого кола.

[27] Плютон, якого Данте називає великим ворогом людства, — це поганський бог багатства, якого Данте робить пекельним демоном, сторожем четвертого кола.

Пісня сьома

Четверте коло: Марнотратники та скупарі.

«Папе Сатан, папе Сатан, алеппе!»[1] —
почав Плютон тим голосом своїм хрипким;
а той мудрець люб'язний, що все знав,

сказав, відваги щоб мені додати: «Хай тебе не огорта
твій страх; бо хоч який могутній він,
не перешкодить нам по скелі цій зійти»[2].

Тоді звернувся до того надутого обличчя[3]
й сказав: «Мовчи, проклятий вовче,
зжери себе внутрі разом з твоєю злістю!

Ця подорож у темноту пекельну — не без причини:
така є воля там на висоті[4], де Михаїл
помстив бунт гордих»[5].

Як ті вітрила, що, надуті вітром,
додолу падають, заплутані в клубок, як тільки щогла зломиться,
так той жорстокий звір звалився на землю.

Ось так зійшли ми у западину четверту,
чимраз то нижче входячи по болісному березі,
який містить у собі зло усього світу.

Ох Божа справедливосте! Хто[6] стільки накопичує
нових терпінь і кар, як я їх бачив?
Чому провина наша так катує нас?

Як там на тій Харибді[7] грає хвиля,
що розбивається об ту, в яку вдаряє,
так душі тут танцюють довкруги.

Я тут побачив більше духів, ніж деінде,
що звідусіль стікалися з великий криком
і тягарі котили всією силою своїх грудей[8].

28 Вони штовхалися та опісля, у цьому місці,
з них кожний завертався, обертаючи тягар назад,
і верещав: «Чому ти душиш?» і «Чому ти розкидаєш?»[9]

31 Вони ось так верталися назад отим понурим колом
з обох сторін до протилежного кінця
й кричали далі той образливий свій приспів.

34 Тоді знов кожний повертався, лиш сягнувши
своїм півколом протилежного кінця.
А я, що серце майже мав засмучене,

37 сказав: «Учителю, тепер ти вияви мені,
які це люди, і чи всі духовними були
оті з тонзурою[10] по нашій лівій стороні».

40 А він до мене: «Розум в них усіх
такий був викривлений у житті земному,
що жодного видатку не зробили в міру.

43 Вони вигавкують це вельми ясно голосом своїм,
коли до двох тих місць приходять,
де протилежнії гріхи їх ділять.

46 Духовні це були особи[11], ті, які не мають
покритої волоссям голови, і папи й кардинали,
поміж якими скупість міру всю перебирає».

49 А я: «Учителю, між ними
я добре розпізнати мав би деяких,
які поплямили себе пороками отими».

52 А він до мене: «Думку ти пусту приймаєш;
оте життя їх без знання правдивого добра, що їх нечистими зробило,
тепер їх робить невпізнанними.

55 Вони ходитимуть до місць зудару вічно:
одні воскреснуть з гробу
із п'ястуком затисненим, а другі коротко обстрижені[12].

58 Зле роздавання й зберігання дібр той красний світ[13]
від них забрало і вмістило їх у цьому місці бійки:
яка вона — на це я красних витрачати слів не буду.

61 Тепер побачити ти можеш, сину, примарний глум
тих дібр, які поручені Фортуні[14],
що через них так чубиться рід людський;

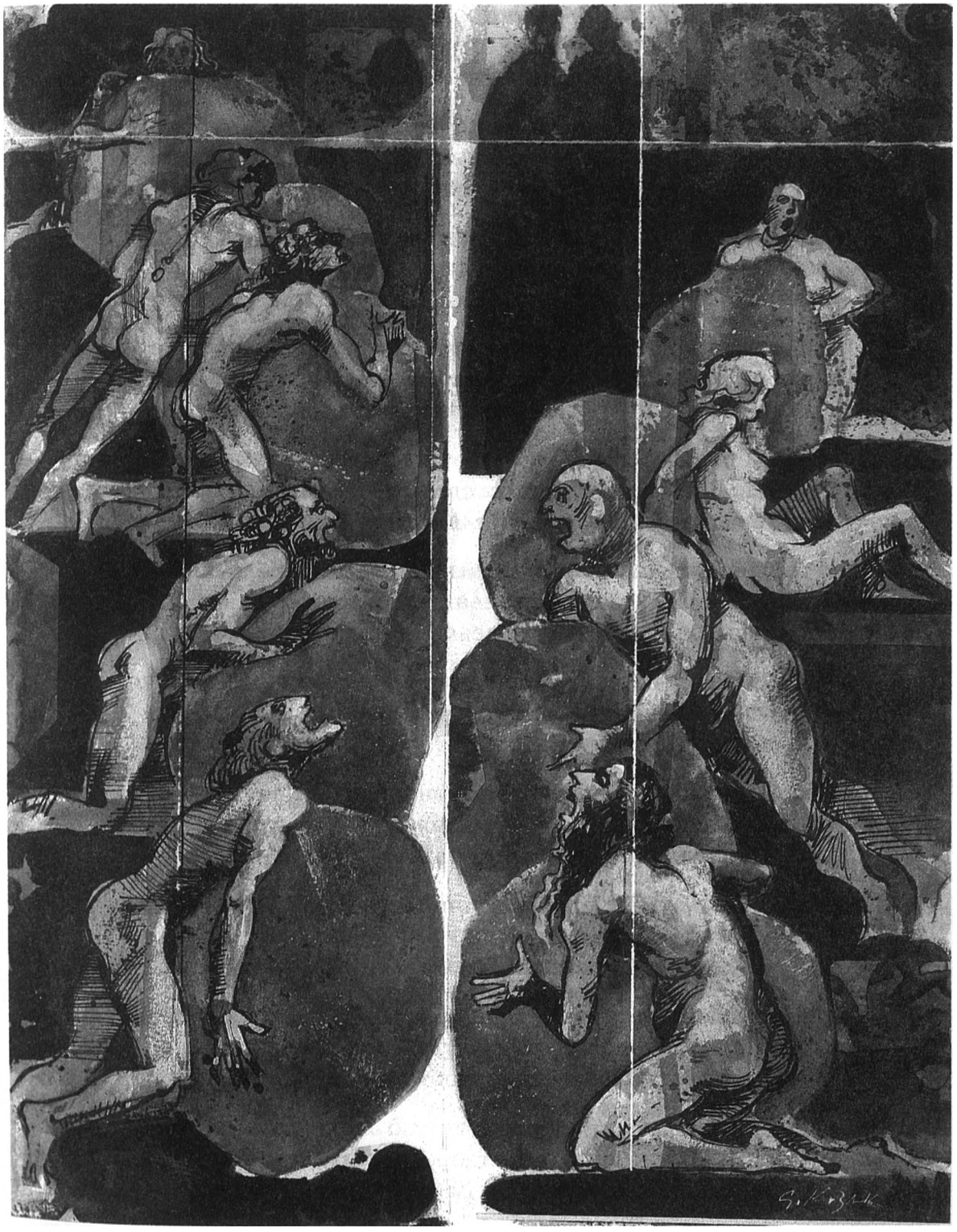

64 бо всеє золото, що є під місяцем,
і те, що вже було, із душ цих змучених
не помогло ні одній відпочити».

67 «Учителю, — йому сказав я, — отже, ще скажи мені:
ота Фортуна, на яку ти натякаєш,
яка багатства світу між своїми кігтями отак тримає, хто вона така?»

70 А він мені на це: «О ви, немудрі сотворіння,
яке велике незнання вам шкодить!
Тепер бажаю я, щоб ти слова мої прийняв так, як дитя поживу.

73 Отой, якого мудрість вища над усе,
створив Він небеса й настановив провідників над ними[15],
зробивши так, що кожная частина ішую освітлює[16] частину,

76 і світло рівно Він розподіляє їм;
так само Він і над багатством світовим
поставив головного управителя й провідника,

79 щоб той перекидав у відповідний час ті марнії добра дочасні
з народу в нарід та із однієї в іншую родину,
зробивши безборонним людський розум[17];

82 тому один народ панує, другий нидіє,
йдучи за рішенням Фортуни,
яке, як гадина в траві, закрите.

85 І вашеє знання їй протиставитись не може:
вона передбачає, судить і продовжує
своє владарювання, як боги ті інші — їхнє[18].

88 Її заміни жодного не мають відпочинку[19]:
конечність[20] робить скорою її;
тому-то часто так трапляється, що в кожного приходять зміни.

91 Це та, яку так часто розпинають на хресті,
і навіть ті, які повинні б їй хвалу віддати,
осуджують її несправедливо й обмовляють[21];

94 але вона щаслива і того не чує;
разом із іншими, найперше створеними духами[22] вона — щаслива —
навколо обертає колесо й своїм блаженством тішиться.

97 Тепер сходімо вже до місця більших мук[23];
уже заходить кожна зірка[24], що зійшла,
коли я рушив у дорогу; затримка довша — заборонена».

Ми через коло перейшли на другий берег
до джерела, що булькотить і виливається
по рові, що виводиться від нього.

Була вода та радше дуже темна, ніж червонувата;
і ми, у товаристві хвиль тих сіро-попелястих[25],
зійшли униз дорогою трудною.

Впадає у багно, що Стікс ім'я йому[26],
оцей сумний потік, коли зійшов
до стіп узбіччя сірого й єхидного.

А я, що пильно приглядався,
побачив заболочених людей у тім багні,
всіх голих[27], із розгніваним лицями.

Одні одних вдаряли, й то не лиш руками,
але і головою, і грудьми, й ногами,
й собі відкушували тіло кусень за куском зубами[28].

Учитель добрий мовив: «Сину, ти тепер поглянь
на душі тих, що їх опанував був гнів;
і також хочу, щоб ти знав із певністю,

що під водою душі є, які зітхають;
вони й спричинюють, що ця вода булькоче на поверхні,
як каже око це тобі, куди б воно лиш не блукало.

Вони, занурені в багні, белькочуть: „Ми сумні були
там, на солодкому повітрі, що сонце веселить його,
і ми носили в серці дим нудьги[29];

тому тепер сумуємо у чорному намулі".
Цей гимн булькоче їм у горлі,
бо висказать його не можуть повними словами[30]».

Ось так кружляли ми уздовж того багна брудного
отим великим луком між сухим узбіччям і моквою,
звертаючи на тих, які ковтають це болото, наші очі.

Вкінці ми опинились біля стіп якоїсь вежі.

Примітки

[1] Це незрозумілі слова, якими Плютон хоче настрашити Поета. Одиноке слово, що має значення — це «Сатан», тобто володар пекла. Щодо інших слів, немає задовільного їх вияснення.

[2] У четверте коло.

[3] Надутого від злости й гніву.

[4] Тобто воля неба, Божа воля.

[5] Бунт гордих ангелів, що виступили проти Бога. Їх переміг архангел Михаїл разом з ангелами, що були вірні Богові.

[6] Треба розуміти: «Хто, як не Ти, Боже!» Цей оклик Поета стосується хвилини писання твору, а не часу акції.

[7] Тут мова про вир чи протилежні морські течії в Месинській протоці між Калябрією й Сицилією. У грецькій мітології Харибда — це морська потвора, що жила в печері біля тієї морської протоки, на Сицилії, а напроти неї жила друга потвора — Скилля. Харибда мала проковтувати хвилі разом із кораблями. Бути «між Скиллею й Харибдою» значить опинитися в ситуації, де грозить небезпека з усіх сторін.

[8] Самих рук не вистачало, щоб котити важкі брили. Їх треба було пхати ще й грудьми.

[9] У цьому, четвертому колі перебувають грішники, що не вживали помірковано земних дібр: марнотратки занадто їх розкидали, а скупарі занадто душили. Це дві екстреми того самого гріха. Ці грішники йдуть одні проти одних у двох рядах і котять перед себе величезні каменюки. Стрінувшись, роблять закиди одні одним: марнотратники питають скупарів, чому ці душать гроші, а скупарі питають тамтих, чому вони їх розкидають. Опісля оба ряди відходять у протилежному напрямі, щоб знову стрінутися на другому кінці півкола та повторити ці самі закиди. І так воно триватиме у вічність. Ця кара відповідає гріхові. За життя на землі ці грішники любили незвичайно гріш, багатство (складали його або розкидали), тому тепер — у відплату, контраппассо — пхають перед себе величезні брили, що представляють нагромаджені або розтринькані багатства.

[10] *Тонзура*: це виголена округла частинна голови духовних осіб у Латинській Церкві.

[11] У цьому й наступному рядку Данте вперше ясно критикує духовенство, включно з кардиналами й папами, за надто велике прив'язання до матеріяльних дібр.

[12] У день Страшюго Суду скупарі воскреснуть із затисненими п'ястуками на знак того, що хочуть задержати всі свої маєтки; а марнотратники — з коротко обтятим волоссям, бо загально говорили, що вони видають усе, тратять усе, навіть волосся.

[13] Це рай, небо. Вірґілій не хоче дальше описувати місця бійки, тобто місця, де грішники зударяються й ображають одні одиних, бо Данте вже його бачив.

[14] Данте починає викладати теорію Фортуни (Долі), тобто небесного духа чи ангела, послушного Божій волі, якому Бог передав у заряд усі земні добра та який перекидає багатства від одного народу до іншого і від однієї родини в іншу. Людина не має можливости противитись рішенню Фортуни, бо вона є знаряддям Божого Провидіння. Як у багатьох інших випадках, Поет впроваджує тут елементи класичні й християнські. Погани представляли Фортуну як сліпе божество, а середньовічні християни — як ворожу демонічну силу. Данте дає іншу, ориґінальну концепцію Фортуни.

[15] Згідно з теорією, яку Данте викладає пізніше, в третій частині свого твору — в «Раю», Господь створив довкола землі дев'ять небес, тобто дев'ять величезних сфер, чи кіл, з чистої матерії, а з ними й дев'ять ангельських чинів, що мали керувати тими небесами.

[16] Кожний ангельський чин освітлює іншу небесну сферу.

[17] Людський розум не може боронитися, є безсилий супроти такого Божого зарядження.

[18] Під «богами» поет розуміє ангельські чини.

[19] Фортуна забирає безперестанно земні багатства від одних і передає їх іншим.

[20] Конечність слухати Божу волю.

[21] Люди повинні б знати, що зміна долі — це не кара; вона наступає за Божою волею для власного добра людей. Отже вони повинні не нарікати на зміну, а радіти їй.

[22] Тут мова про ангелів, створених перед усіма іншими істотами.

[23] До чергового, п'ятого, кола.

[24] Зорі заходять, тобто вже північ між 25 і 26 березня. Отже, минуло шість годин від початку подорожі по пеклі.

[25] Вони сходять з четвертого кола до п'ятого річкою, що випливає з джерела в четвертому колі.

[26] Після Ахерону, це друга пекельна ріка. Подорожні сходять на її берег і йдуть наліво п'ятим колом.

[27] Всі душі в пеклі є нагі. Поет тут згадує ту нагість, щоб більше підкреслити їхню кару.

[28] Ті нові категорії грішників — це гнівні (сердиті), що перебувають над поверхнею багна, а далі йдуть ліниві, що перебувають під поверхнею (рядок 118).

[29] *Нудьга*, лінощі — це гнів, що його людина тисне в своєму нутрі. Це один із головних гріхів.

[30] Перебуваючи під поверхнею багна, вони не можуть ясно й виразно вимовити слів, а тільки видають у горлі звуки, що виходять разом з бульками на поверхню багнистої води.

Пісня восьма

П'яте коло: Гнівні та ліниві.

Продовжуючи розповідь, кажу, що довго перед тим ще, поки
до стіп високої тієї вежі ми прийшли,
піднеслись наші очі на її вершок

з уваги на два вогники, що їх ми там, жевріючих, побачили,
і ще один, який давав знак дуже здалека[1],
так що його ледь схоплювало око.

І я, до моря усієї мудрости[2] звернувшись,
сказав: «Що саме означає вогник цей? І що відповідає
той другий? Хто ж є ті, що запалили їх?»

А він мені на це: «На хвилях тих брудних
вже можеш ти помітити оте, на що чекають,
якщо імла з багна того перед тобою не закриє».

Ніколи тятива ще так стріли не випускала,
яка так швидко мчала б крізь повітря,
як швидко — бачив я — якесь судно маленьке

плило до нас у тій хвилині по воді
під керуванням одинокого гребця,
який кричав: «Ти схоплена уже, душе лукава!»

«Фледжіясе, Фледжіясе[3], даремно ти кричиш
цим разом, — мовив мій владар, —
не матимеш нас довше, як лиш на переїзд крізь це багно».

Як той, що чує про обман великий,
в який його ввели, і опісля над цим уболіває,
таким став Фледжіяс, у серці гнів сховавши.

Мій провідник зійшов у човен
і опісля сказав мені за ним туди ввійти,
і лиш тоді, коли всередині я був, він завантаженим здавався[4].

Як тільки провідник і я були в судні,
його ніс старовинний увійшов
у воду глибше, ніж звичайно з іншими[5].

Коли ми так переїздили крізь нетечу мертву,
з'явився хтось передо мною, весь у багні.
«Хто ти такий, що передчасно[6], — він спитав, — сюди приходиш?»

А я йому на це: «Хоч я сюди приходжу, тут не залишуся;
але хто ти такий, що опоганився аж так?»
Він відповів: «Ти бачиш, я ось той, що плаче[7]».

А я йому на це: «В плачі й жалобі,
проклятий душе, залишись!
Я впізнаю тебе, хоч ти болотом цілий вкритий».

Тоді той простягнув руки обидві до судна[8];
але учитель мій обачний відштовхнув його
й сказав: «Іди ти геть туди, до інших псів!»

Потім долонями обняв мене за шию,
поцілував в лице й сказав: «Душе обурена[9],
благословенна та, що почала тебе!

Він був пихатою особою на світі,
і добрість не прикрашує по ньому пам'яті,
тому-то тут є тінь його, яка лютує.

О скільки ж то людей, які тепер на світі за великих владарів
себе вважають,
перебуватимуть ось тут, як свині у болоті,
страшне презирство залишаючи по собі!»

А я: «Учителю, я б дуже прагнув
побачити його, як поринає він у шумовинні цьому[10],
ще поки вийдемо із озера».

А він мені: «Ще поки берег той
побачиш, будеш ти насичений[11]:
годиться-бо задовольнити те твоє бажання».

Коротко після того я таку побачив муку,
якої заболочений той нарід завдавав йому,
що ще тепер за це я славлю Бога й дякую Йому[12].

61 Всі верещали: «На Філіпп' Ардженті!»[13]
А той розлючений дух фльорентійський
себе самого розшматовував зубами.

64 Його ми там лишили, і більше я про нього не згадаю;
та стогін болісний розтяв мій слух,
тому з увагою звертаю наперед я очі.

67 Учитель добрий мовив: «А тепер, мій сину,
те місто наближається, що має Діте на ім'я,
із горожанами жорстокими й з великим військом[14]».

70 А я: «Учителю, мечеті[15] вже його
розпізнаю я з певністю ось там у тій долині,
червонії такі, немовби вийшли із вогню».

73 А він мені сказав: «Вогонь той — вічний,
який їх розпікає усередині й червоними їх робить,
як бачиш сам, у цьому пеклі нижньому[16]».

76 Вкінці дійшли ми до ровів глибоких,
що окільцьовують країну ту невтішну:
мені здавалося, що мури там залізні[17].

79 І лиш коли зробили ми велике коло,
прибули ми до місця, у якому голосно стерник
гукнув до нас: «Виходьте! Ось і вхід».

82 Я більше тисячі побачив там, на брамах,
упалих з неба[18], що сердито
казали: «Хто ж це той, що перед смертю ще

85 по царстві мертвих ходить?»
А мудрий мій учитель знак подав,
що з ними хоче потаємно говорити.

88 Тоді обурення своє велике трохи стримали вони
й сказали: «Сам прийди, а той[19] хай геть іде,
що одчайдушно так у царство це ввійшов.

91 Хай сам він повертається дорогою тією навісною;
хай спробує, чи зможе; ти ж бо тут залишишся,
ти, що його завів у цю країну темряви».

94 Подумай лиш, читачу, як я зажурився,
почувши звук тих слів проклятих,
бо вже не вірив, що сюди колись вернуся.

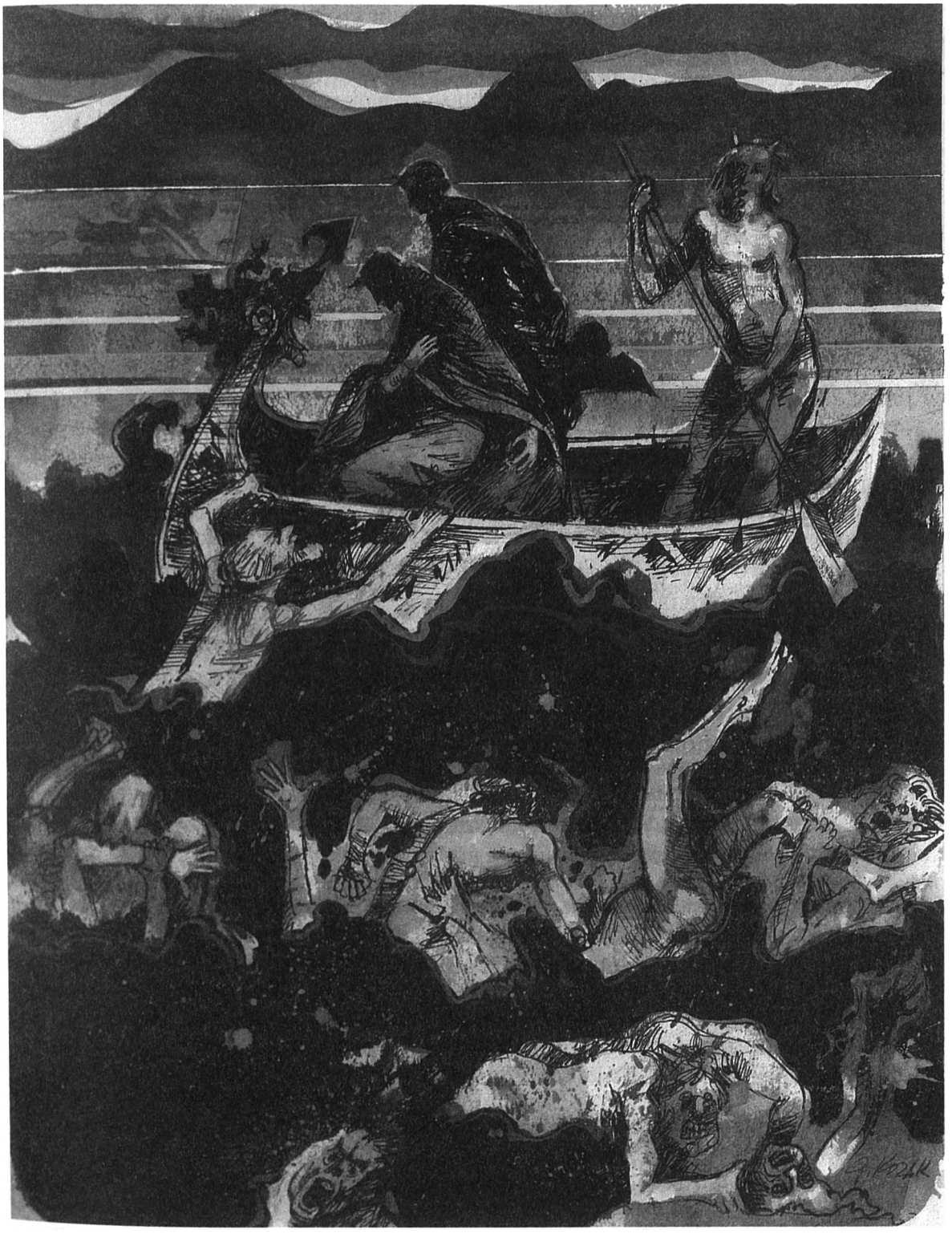

«Мій любий проводирю, ти, що більш як сім[20]
разів мені і певність привернув, і врятував
від небезпеки вражої, яка стояла перед мною,

не залишай мене таким розбитим, — я сказав, —
якщо ж нам заборонено продовжувати подорож,
вертаймося негайно разом нашими слідами».

А той добродій, що мене туди привів,
сказав: «Не бійсь, бо далі йти
ніхто нам перешкодити не може; на це дав згоду Він[21].

Та жди на мене тут, а духа виснаженого свого
потіш і доброю надією годуй,
бо я не залишу тебе в долішнім світі».

Так ось відходить і мене тут покидає
отець мій милий, я ж у сумніві лишаюсь,
тому що «так» і «ні» у голові моїй змагаються[22].

Не міг того я чути, що він їм сказав;
та він не був із ними довго,
бо кожний з них побіг наввипередки усередину.

Ті наші супротивники замкнули брами
під самим носом мого пана, що остався зовні
і кроками повільними до мене повернувся.

Він очі спущені мав в землю, і вії мав позбавлені
усякої відваги, й говорив, зітхаючи:
«Хто це такий мені відмовив вступу в ті оселі болю!»

До мене ж він сказав: «Хоч я сердитий,
ти не бентежся, бо цю пробу переможу,
хто б не старався перешкодити там всередині.

Та їх нахабність — це ніщо нове,
бо спробували вже її при менш таємній брамі,
яка ще далі без замка знаходиться[23].

На ній ти бачив смертний напис[24];
та вже із цього боку брами сходить схилом[25],
проходячи без охорони через кола,

той, хто нам сам відкриє вхід до того міста».

Примітки

[1] Це знакування з допомогою світла, подібно, як під час війни вночі одна твердиня передавала сиґнали другій. Два вогники на одній вежі — це знак для оборонців міста Діте, що зближаються два Поети, а третій вогник, з іншої, далекої вежі, означає, що там отримали цей сиґнал та що вишлють того, який перевезе дві душі до тієї частини пекла. Вони думають, що це йдуть дві душі, призначені до пекла.

[2] Так Данте називає Вірґілія.

[3] *Фледжіяс* (Флегій): мітологічна постать, так сильно розгнівався на Аполлона за те, що той звів його дочку, що підпалив святиню того бога в Дельфах. За те пішов до пекла. Данте вибрав його на сторожа п'ятого кола як символ здушеного гніву і зробив його перевізником проклятих душ до пекла.

[4] Один лиш Данте має тіло, себто певний тягар, тому човен осідає у воду, як це діється з суднами, що везуть якийсь ладунок.

[5] Ніс (перед) судна і ціле судно занурюється багато глибше в воду Стікса, везучи Поета, що має тіло, ніж це діється, коли Фледжіяс перевозить самі лиш душі, що не мають тягару.

[6] Ще перед смертю.

[7] Тобто він засудженний на вічний плач, вічну кару. Це Філіппо Кавіччулі дельї Адімарі, названий Філіппо Ардженті, бо мав звичку підковувати свого коня сріблом (ардженто). Був це фльорентійський політик, ворог Поета, гордовитий, непогамований і скорий до гніву. Данте не виявляє до нього жодного милосердя, бо знає, що його кара справедлива. Коли в попередніх колах Данте виказував деяку симпатію до грішників, наприклад до Франчески з Ріміні, то від цього кола він показує тільки ненависть і погорду до грішників.

[8] Щоб перевернути човен і стягнути Поета в болото.

[9] Вірґілій апробує спреведливий гнів Поета та його погорду до цього грішника.

[10] У тому багні; тепер воно перетворюється на озеро.

[11] Вдоволений.

[12] Данте ще тепер, у часі писання твору, дякує Богові за те, що дав йому змогу побачити заслужену кару.

[13] Це заклик до атаки на Філіппа Ардженті. Прокляті душі кидаються на нього і кусають його.

[14] Тут мова про мешканців долішньої, найгіршої частини пекла — чортів і велику масу проклятих душ. «Діс», а в італійській мові «Діте» — це в старовинній мітології володар пекла. Від цього пішла і назва цього міста. Цим іменем Данте називає і Люципера, царя пекла. Вислів «військо» стосується чортів.

[15] Так Данте називає вежі чи високі будівлі.

[16] Дантейське пекло ділиться на дві частини: верхнє (горішнє) і нижнє (долішнє). Горішнє пекло має п'ять кіл; у ньому караються ті, що грішили нестриманістю. Долішнє пекло має чотири кола; у них перебувають єретики, насильники, обманці й зрадники, тобто ті, що грішили злобою та звірством.

[17] Це мури, що оточують місто Діте, тобто долішнє пекло. Наші Поети пливуть вздовж тих мурів, і Данте їх обсервує. Опис цей нагадує середньовічні укріплення.

[18] Це ті ангели, які збунтувалися проти Бога і впали з неба в пекло після того, як вірні Богові ангели їх перемогли. Їх знаємо під назвою чортів чи дияволів.

[19] Чорти пробують стероризувати Поета.

[20] Вислів «сім разів» ужито тут у значенні «багато разів». Вірґілій рятував Поета більш ніж сім разів: у темному лісі від звірюк, коли розганяв його сумніви, допоміг увійти крізь браму пекла, боронив його перед сторожами різних кіл пекла.

[21] Бог.

[22] «Так» стосується надії, що Вірґілій вернеться, а «ні» — страху, що, може, він Поета покине.

[23] Це натяк на те, що чорти, мовляв, намагалися не допустити Христа до аду, коли він туди зійшов після свого воскресіння, щоб узяти до неба старозавітних праведників; та Христос розбив браму до пекла, і вона далі відчинена.

[24] Це напис, яким починається *Пісня* III.

[25] Це якесь єство, послане Богом, що має допомогти обом Поетам продовжувати їхню подорож. Дияволи, що не допускають Поета до міста Діте, подібно, як ті три хижі звірі на початку поеми, представляють сили зла, чи тяжкі людські гріхи, які намагаються перешкодити грішникові на дорозі до покаяння і спасіння. Їх не може перемогти сам лиш розум (символом якого є Вірґілій), треба ще Божої помочі й ласки, яку символізує той, що прийде на допомогу обом Поетам.

Пісня дев'ята

Перед брамою міста Діте. Шосте коло.

Той колір, що його лякливість змалювала зовні на мені[1],
коли я бачив, як мій провідник вертається назад,
багато швидше ту його недавню блідість[2] у його нутрі здушив.

Він зупинивсь, уважний, як людина, що наслухає;
очима-бо не міг водити він далеко
по темному повітрі й по густім тумані[3].

«А все-таки ми мусим виграти цей бій, —
він розпочав, — хіба що...[4] Таж така великая особа
обіцяла помогти[5]!
Ох, скільки часу забирає, щоб прибув сюди той інший[6]!»

Я добре бачив, як же він старався прикрити
початок слів своїх отими іншими, які прийшли потому,
бо це були слова, відмінні від тих перших[7];

та все ж таки його говорення настрашило мене,
тому що я приписував отому урваному слову[8]
багато гірше, мабуть, значення, аніж воно було у ньому.

«Чи в цю частину низини смутної
ніхто не сходить хоч колись із кола першого,
яке за одиноку кару має брак надії[9]?»

Таке питання я поставив; а мені він відповів:
«Трапляється лиш рідко, щоб із нас
котрийсь пройшов дорогою, якою я іду.

Це правда, що одного разу я сюди униз прийшов,
тією Ерітоною[10] жорстокою заклятий,
яка вертати вміла тіні до їх тіл.

Я тільки що своє утратив тіло[11],
коли вона мене примусила ввійти в ці мури,
щоб витягти одного духа з зони Юди[12].

Це найтемніше і найнижче місце пекла,
найбільш віддалене від неба, що все оточує[13]:
дорогу знаю добре, і тому ти заспокійся.

Оте багно, яке великий сморід виділяє,
оточує довкола місто болю,
в яке не можемо ввійти по-доброму».

Ще інші речі він сказав, та я не пам'ятаю їх;
тому що зір мій цілую мою увагу повернув
до вежі із розпаленим вершком,

де у одній хвилині нагло піднялись
три Фурії[14] пекельні, кров'ю вкриті,
що мали члени тіла і поставу, як у жінки,

і опоясані були там гідрами найзеленішими;
вони малі вужі й рогатії гадюки мали за волосся,
і ними скроні їх були обвиті.

А той, що добре розпізнав рабинь
цариці вічного плачу, мені сказав:
«Дивись на лютих цих Еріній.

Ота на лівім боці — це Меґера;
ота, що плаче справа, — це Алекто;
в середині — це Тезифона», — і на цьому він замовк.

З них кожна пазурами груди дряпала собі;
руками билися й так сильно верещали,
що я із страху притулився до Поета.

«Нехай Медуза[15] прийде, й так його ми зробим каменем, —
всі говорили та дивилися униз, —
це зле, що на Тезеєві[16] ми не помстилися за напад».

«Ти обернися й очі замкнені держи;
бо як покажеться Ґорґона й ти побачив би її,
не мав би ти можливости на землю повернутись».

Учитель так сказав; і сам
мене він обернув, і не спускався на мої лиш руки,
аж поки не замкнув мені очей своїми.

61 О ви, що маєте здоровий розум,
погляньте на знання, заховане
попід серпанком дивних віршів[17].

64 І вже приходив по тих хвилях каламутних
і тріск, і гуркіт страхітливий,
що викликав дрижання берегів обох,

67 звук, схожий на шум вітру
бурхливого від протилежних жарів,
що ранить ліс і без затримки

70 відламує галузки, вниз кидає і несе далеко;
іде вперед у поросі та гордо
примушує до втечі пастирів і звірів.

73 Звільнив мені учитель очі і сказав: «Тепер споямуй ти силу
очей своїх на тую старовинну піну[18],
туди, де мряка найгустіша».

76 Як жаби перед ворогом своїм,
змією, всі зникають у воді,
щоб утекти подалі від біди,

79 так я побачив більше тисячі проклятих душ,
які так утікали перед кимось, що поверх
проходив через Стікс, не замочивши ніг[19].

82 З лиця свого стирав він те масне повітря,
підносячи туди свою лівицю часто,
і тільки від тієї неприємности знесилений здавався.

85 Я добре зрозумів, що він був посланий із неба[20],
і до учителя звернувсь; а той дав знак,
щоб я мовчав і поклонився йому.

88 Ого, яким погорди повним він мені здавався!
До брами він прийшов і патичком
відкрив її; бо спротиву там не було.

91 «О духи, з неба прогнані, народе капосний, —
почав він говорити на жахливому порозі[21], —
ота зухвалість, звідки в вас вона береться?

94 Чому ви опір чините тій Волі,
якій не можна перешкодити ніколи осягти свою мету
й яка багатократно збільшила ваш біль?

Яка вам користь буцати рогами в неминучу долю?
Якщо ви добре пам'ятаєте, ваш Цербер[22]
ще носить безволосе підборіддя й воло».

Потому він вернувся брудом вкритою дорогою
й ні слова не сказав до нас; але він виглядав
на чоловіка, що його стискає і тривожить іншая турбота,

аніж жура того, що перед ним стоїть[23];
і вирушили ми у напрямку на місто,
безпечні — після слів отих святих.

До нього ми ввійшли без жодної війни;
а я, що мав бажання подивитися уважно
на стан речей, який твердиня ця у собі замикає,

як тільки я був усередині, я зір довкола кидаю
і бачу простір величезний із усіх сторін,
повнісінький скорботи і жорстоких мук.

Подібно, як у Арлі, де води Родану розлиті по болотах,
подібно, як у Полі неподалік Кварнаро, затоки,
що замика Італію й її границі обмиває,

гроби нерівним роблять той терен[24],
це саме й тут вони робили із усіх боків,
за винятком того, що стан гробів був[25] тут жорстокіший;

бо між гробами полум'я було розкинене
й від нього так вони були розпечені,
що червонішого заліза жодна вмілість не жадає[26].

Піднесені були всі їхні віка,
і з них виходили такі важкії стогони,
що справді видавалися плачем злиденних душ та мучених.

А я: «Учителю, що це за люди,
які, поховані у тих гробах камінних,
зітханнями болючими дають про себе знати?»

А він мені: «Тут єресей провідники
і їх прихильники у кожній секті, і значно більше
в гробах їх накопичено, ніж ти гадаєш.

Подібний тут з подібним[27] похоронений,
а пам'ятники більш чи менш гарячі[28]».
І опісля, коли направо він звернув,

ми перейшли доріжкою між муками та мурами високими.

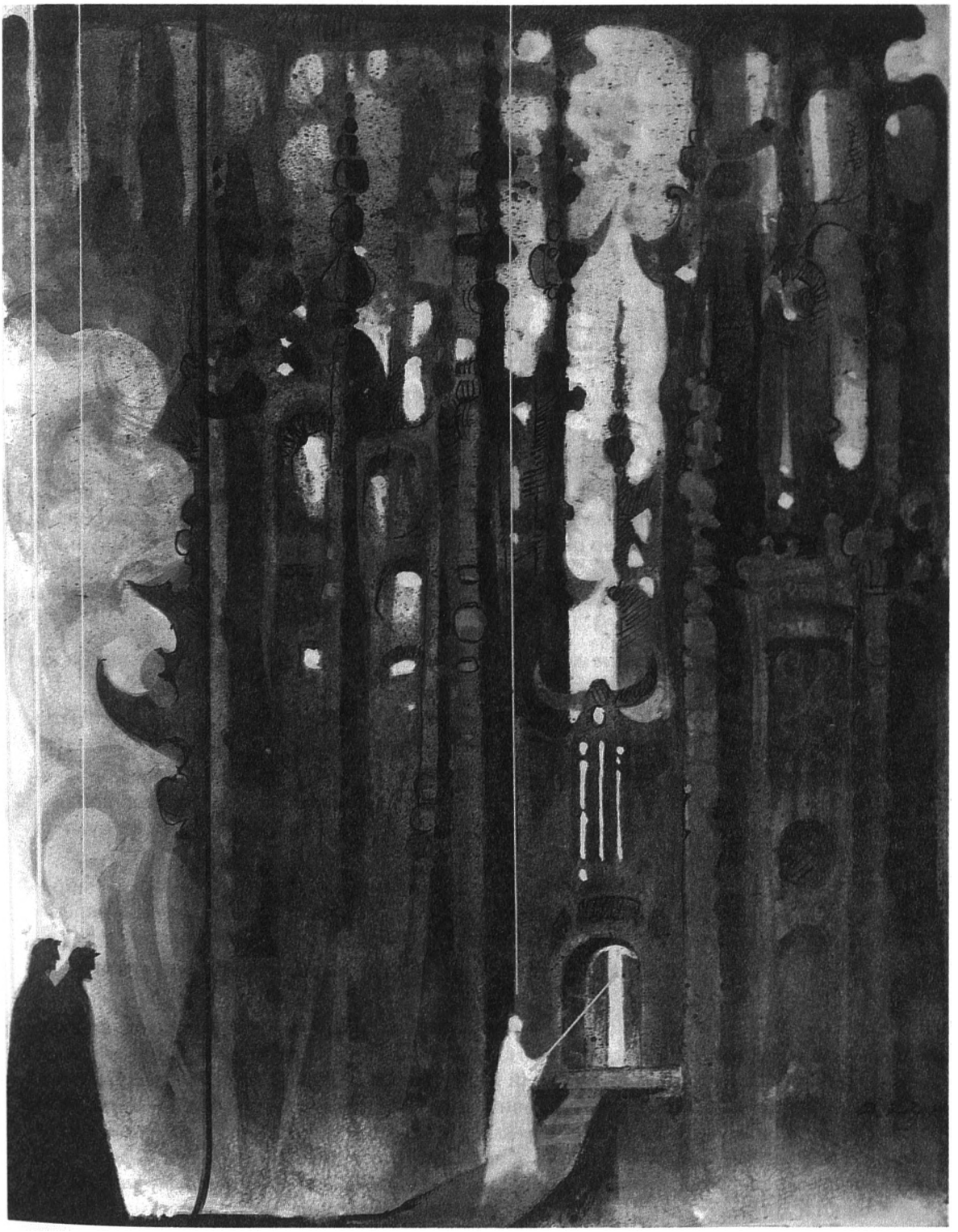

Примітки

[1] Данте зблід зі страху.

[2] Факт, що Данте перестрашився і зблід, змусив Вірґілія усунути зі свого лиця вираз збентеження, щоб додати відваги Поетові.

[3] Вірґілій чекає на Небесного Посланця, тому дивиться на озеро, але не бачить нічого й покладається виключно на свій слух.

[4] Вірґілій починає сумніватися, чи справді він добре зрозумів свою місію і чи поміч прийде.

[5] Ця особа — Беатріче, а за її посередництвом — Бог.

[6] Небесний Посланець, ангел, що про нього згадує Данте в попередній *Пісні* (рядки 128—130).

[7] На початку свого слова Вірґілій висловлює сумнів («хіба що...»), та зараз опісля відкидає його і висловлює надію на поміч.

[8] Тут мова про речення, що починається словами «хіба що...» (рядок 8).

[9] *Брак надії* оглядати коли-небудь Бога. У цьому питанні Поета криється сумнів, чи Вірґілій може бути його провідником по пеклі, якщо він там іще не був.

[10] Латинський поет Люкан (39—65 рр.) у своїй епічній поемі «Фарсалія» згадує, що чарівниця Ерітона з Тесалії привернула життя одному померлому, щоб той предбачив вислід битви під Фарсалією, в якій Цезар переміг Помпея. Данте використовує це оповідання й видумує подію, нібито та чарівниця послала Вірґілія до пекла; це свідчило б про те, що він знає дорогу по пеклі.

[11] Тобто помер.

[12] Це найнижча і найгірша частина дев'ятого кола пекла, названа «Джудекка» від імени зрадника Христа Юди (по-італ. «Джуда»).

[13] Це т. зв. «перший поштовх» (прімо мобіле), тобто небо в Дантейській системі (див. третю частину «Комедії» — «Рай»), яке оточує всі інші небесні кола.

[14] *Фурії* в латинській, а в грецькій мітології ерінії — це божества, що мали за завдання карати людей на світі й у пеклі за їхні злочини. Вони називалися Меґера («та, що ненавидить»), Алекто («неспокійна») і Тезифона («та, що карає за душогубство»). Вони були на службі в цариці пекла Прозерпіни.

[15] Це одна з трьох сестер Ґорґон (Стено, Евріяля і Медуза). Вона була дуже гарна, але образила богиню Атену, і ця перемінила її чудове волосся на вужів, а її очам дала силу перемінити на камінь кожного, на кого погляне. Пізніше Персей відрубав їй голову.

[16] Тезей зійшов до Гадесу (пекла), щоб пірвати (викрасти) Прозерпіну. Та його там ув'язнено. Пізніше Геракль визволив його.

[17] Неясних алегоричних віршів. Усі події в «Божественній комедії» мають символічне значення. Тому Данте звертається до читачів із проханням зрозуміти, про що він пише. Критики по-різному пояснювали появу фурій і Медузи. Одне певне: вони становлять перешкоди на дорозі до спасіння. На думку давніх коментаторів «Комедії», фурії — це викиди совісти й кари, що мучать грішників у пеклі; а Медуза — це розпука, яка може довести грішника до скам'яніння, тобто до вічної загибелі. Щоб цього не сталося, на допомогу приходить нам наш розум, що його символізує тут Вірґілій. Але самого розуму замало без Божої ласки й допомоги, яку представляє Небесний Посланець. Чорти ж представляють спокуси.

[18] Це поверхня озера, вкрита піною, чи пак брудом. Це озеро стародавнє, бо існує так довго, як пекло.

[19] Не годиться, щоб небесне єство могло дотикатися чого-небудь у пеклі.

[20] Невідомо, хто це такий. Мабуть, ангел.

[21] Це поріг, що веде до міста Діте, тобто до пекла.

[22] Цей багатоголовий пес, сторож Гадесу (пекла), ставив опір Гераклеві, який хотів увійти до пекла, щоб визволити Тезея. Геракль зв'язав його ланцюгом і силою виволік назовні, при чому вирвав йому шерсть із підборіддя й горла.

[23] Це Данте.

[24] Коло міста Арля в Південній Франції, де є багна, створені рікою Роданом, та коло портового міста Поля, близько затоки Кварнаро, у Південній Істрії, неподалік кордону з Хорватією, були кладовища з гробами, які робили той терен нерівним. Про цвинтар в Арлі постала в Середньовіччі легенда, що, мовляв, у тих гробах були поховані воїни Карла Великого, який там боровся з невірними.

[25] На тамтих кладовищах мертві спочивали в мирі. Не так тут, у пеклі.

[26] Жоден ремісник, що працює зі залізом, не потребує, щоб воно було більш червоне.

[27] Ті, що визнавали ту саму єресь, знаходяться разом в одному гробі. Єретики жили в світлі блудної науки, тому тепер — у заплату, контрапассо — перебувають серед вогню, що їх мучить.

[28] Більша та менша горяч означає різні ступені кари.

Пісня десята

Шосте коло: Основоположники єресей.

Тепер іде стежиною вузькою
між мурами твердині й муками
учитель мій, а я за ним.

«О ти, найвищая чесното[1], що крізь ці кола нечестиві
мене ведеш довкола власним шляхом, — я почав, —
до мене говори та вдоволи моє бажання.

Чи тих людей, що у гробах лежать,
побачити було б можливо? Вже відкриті
всі віка, і ніхто там на сторожі не стоїть».

А він до мене: «Всі гроби замкнені будуть,
коли вони повернуться з долини Йосафатової[2]
разом з тілами, що їх там залишили.

З цієї сторони свій цвинтар мають
разом із Епікуром всі його прихильники,
що душу з тілом роблять мертвою[3].

Тому-то на питання, що його ти ставиш,
у цій частині пекла відповідь негайно буде,
і також на бажання, про яке ще не говориш»[4].

А я: «Мій добрий проводирю, я не відкриваю
тобі цілого свого серця лиш тому, щоб мало говорити,
а ти мене не лиш тепер на це навів».

«Тосканцю, що крізь місто те вогненне
живий проходиш і достойно так говориш,
зволь залишитися у цьому місці[5].

Твоя та мова ясно вказує,
що ти в шляхетному отому місті народився,
якому я дошкулив, може, забагато».

Звук слів отих раптово вийшов
з одного із гробів; тому я наблизився,
із страхом, дещо ближче до провідника мого.

А він мені сказав: «Що робиш? Обернись!
Дивися — Фаріната вже піднявся:
від пояса угору цілого його побачиш».

Вже очі я свої вп'ялив у нього,
а він піднісся із грудьми й чолом,
немовби пекло у погорді мав.

Сміливі руки й запобігливі мого провідника
мене до нього підштовхнули між гробами,
і він сказав: «Слова твої хай будуть відповідні».

Коли я підступився був до гробу,
на мене глянув мимохіть, а опісля згірдливо майже
мене він запитав: «Хто предками твоїми був?»

А я, бажаючи послухати його,
не заховав того від нього, а відкрив йому усе[6];
тоді він брови вгору трошечки підніс

і опісля сказав: «Були це люті вороги
мої, й моїх дідів, і партії моєї,
так що я два рази їх розігнав»[7].

«Якщо їх навіть прогнано, вони вернулися з усіх сторін, —
йому я відповів, — і перший раз, і другий;
але того мистецтва ваші добре не навчились».

Тоді піднеслася і показалася із гробового отвору
якась-то тінь[8] уздовж цієї; лиш до підборіддя,
я думаю, що підійнялась на коліна.

Довкола мене глянула, немов бажала
побачити, чи хто ще інший був зо мною;
та опісля, коли уся її надія згасла,

сказала, плачучи: «Якщо крізь цю сліпу
ідеш в'язницю через свій талант високий,
де ж син мій? І чому він не з тобою?»

61 А я йому на це: «Своєю власною я не приходжу волею:
отой, що жде отам, веде мене сюдою
аж до тієї, мабуть, що її ваш Ґвідо у погорді мав»[9].

64 Його слова і кари рід
його ім'я мені відкрили,
тому-то відповідь моя була така вичерпна.

67 Він нагло випростувався і крикнув: «Як
це ти сказав? Він ,,мав"? Чи він вже не живе?
Чи не вражає вже його очей солодке світло?»[10]

70 Коли він зауважив, що якось
я зволікав із відповіддю, він
аж брязнув навзнаки і більш не показався зовні.

73 Але той інший, велетень, той, що на його прохання
я був затримався, ні вигляду свого він не змінив,
ні шиєю не рушив, боку не зігнув

76 і так продовжив власну річ:
«Якщо вони зле вивчили оте мистецтво[11],
мене це більше мучить, ніж це ложе.

79 Та п'ятдесят разів не запалає
лице тієї жінки[12], що панує тут,
як ти дізнаєшся, яке тяжке оте мистецтво[13].

82 Коби ти міг колись вернутися у світ солодкий;
скажи мені, чому народ той є такий жорстокий
до всіх моїх у кожному з своїх законів?»[14]

85 А я йому на це: «Страшна поразка і різня велика,
які зробили Арбію червоною від крови[15],
спричинюють такії рішення в святині нашій[16]».

88 А після того, як, зітхаючи, він головою похитав,
тоді сказав: «При тому я не був лиш сам один, і певно
не був би я туди пішов із іншими без доброї причини[17].

91 Та я єдиним був тоді, коли усі
прийняли думку знищити Фльоренцію,
який її оборонив відкрито»[18].

94 «Так хай одного дня живуть у мирі вашії потомки, —
я попросив його, — той вузол[19] розв'яжіть мені,
який мені заплутав думку.

Якщо я добре розумію, ви — здається —
передбачаєте все те, що час приносить із собою,
та про теперішнє не знаєте нічого»[20].

«Ми бачимо, як той, що має зір недосконалий, —
ті речі, що від нас далеко, — він сказав. —
Лиш стільки світла нам дає найвищий Провідник[21].

Коли події наближаються чи відбуваються, то зовсім марний є
наш ум; якщо ж хтось інший[22] нам не принесе їх,
нічого ми не знаємо про ваше людськеє життя.

Тому-то зрозуміти можеш ти, що замертвіє наше
усе занння у ту хвилину,
коли майбутности замкнеться брама»[23].

Тоді, немовби каючися за свою провину[24], я
сказав: «Отож тепер ви тому скажете, який упав,
що син його ще зв'язаний з живими;

й якщо мовчав я на його питання, перед тим,
йому перекажіть, що я тому зробив це, бо перебував
ще в блуді, що його мені ви розв'язали»[25].

І вже мене учитель кликав мій;
тому я дуже швидко духа того попросив,
щоб він мені сказав, хто ще із ним перебував.

Мені сказав він: «Тут лежу я разом з понад тисячею душ;
тут усередині є Фрідріх Другий
і кардинал[26]; про інших я мовчу».

По тому він сховавсь; а я у напрямі до старовинного
поета кроки повернув і передумував
над тими-то словами, що мені ворожими здавались[27].

Він рушив, а тоді, так ідучи,
сказав мені: «Чому ж бо ти такий збентежений?»
І я задовольнив його питання.

«Твій ум хай збереже все те, що ти
почув там проти себе, — наказав мені отой мудрець. —
Тепер же уважай ти тут! — і палець він підніс угору. —

Коли ти будеш перед променистим поглядом
тієї[28], що її прекрасне око бачить все,
від неї знатимеш про шлях свій життьовий».

Він потім крок свій повернув наліво:
ми залишили мур і в напрямі до середини йшли[29]
стежиною одною, що кінчається в долині,

з якої тхнуло смородом гидотним.

Примітки

[1] Данте звертається до Вірґілія.

[2] Тут мова про грішників, що вернуться з Йосафатової долини. Пророк Йоіл змальовує у своїй книзі страшний день Суду Господнього в Йосафатовій долині біля Єрусалиму (Йоіл 4:2).

[3] Епікур (341 – 270 рр. до Хр.) — грецький філософ, що заперечував безсмертність людської душі. Він також навчав, що найвищим добром є приємність, яку людина здобуває, вдосконалюючи духову культуру й чесноти. Через помилкову інтерпретацію, Епікура зроблено прихильником гедонізму, змислової приємности.

[4] Данте бажає говорити з якимось фльорентійцем, але ще не висловив того свого бажання; Вірґілій випереджує його в тому.

[5] Це говорить Маненте ді Якопо дельї Уберті, що його називали ім'ям Фаріната дельї Уберті, відомий фльорентійський політик XIII ст., високий, гордий, очільник партії ґібеллінів. Він помер у 1264 р. Після його смерти фльорентійський інквізитор виточив йому процес за єресь (1283 р.) та визнав його рідню єретиками.

[6] Данте назвав своїх предків, що були ґвельфами (приклонниками папи), отже ворогами ґібеллінів (приклонників цісаря), до яких належав Фаріната. Данте був ґвельфом до 1300 р.

[7] Ґібелліни прогнали ґвельфів із Фльоренції два рази, в 1248 і 1260 р. Ґвельфи вернулися оба рази до Фльоренції, у 1251 та 1267 р.

[8] Це Кавальканте Кавальканті, єретик, що не вірив у безсмертність душі. Належав до партії ґвельфів. Син його, Ґвідо, — дуже відомий поет і приятель Поета — одружився з дочкою Фарінати. Почувши розмову, він піднісся на коліна, щоб довідатися про долю свого сина.

[9] Цей рядок дуже неясний. Одні відносять погорду Ґвіда Кавальканті до Вірґілія як символу розуму; інші — до Беатріче, символу віри й Божої ласки, проводу якої він, як атеїст, не міг прийняти.

[10] Данте вжив у 63-му рядку вислову «у погорді мав», себто вжив дієслово в минулому часі стосовно Ґвіда. Тому батько думає, що його син уже не живе і на нього не світить більше солодке сонце: «солодке» воно для нього тому, що в пеклі панує вічна темнота.

[11] Фаріната не звертає уваги на товариша своєї недолі, а продовжує розмову, нав'язуючи до твердження Поета, що ґібелліни не вернулися з вигнання до Фльоренції, а ґвельфи вернулися двічі.

[12] Це Прозерпіна, володарка пекла, тут однозначна з Місяцем. Фаріната передбачає Поетові вигнання за 50 місяців (50 повней місяця).

[13] *Мистецтво* повороту на батьківщину.

[14] Родину Уберті завжди виключали з кожної амністії на користь політичних еміґрантів.

[15] У 1260 р. фльорентійські ґвельфи зазнали великої поразки в битві під Монтаперті, поблизу річки Арбії, проти мешканців Сієни, яким помагали фльорентійські еміґранти, ґібелліни, під проводом Фарінати. Від того часу фльорентійці ненавиділи членів родини Уберті, бо не могли їм того забути.

[16] Засідання ради, тобто управи міста-держави, відбувалися в церкві. Тому вислів «у святині нашій» має значення «на нашій раді». Данте представляє трагічну ситуацію несправедливостей, ненависти й насилля, що випливали з політичної боротьби у Фльоренції.

[17] Тією причиною було бажання вернутися з вигнання на батьківщину.

[18] Після битви під Монтаперті ґібеллінські переможці хотіли знищити Фльоренцію, але тому рішуче спротивився Фаріната — його блискуча оборона перемогла.

[19] Сумнів.

[20] Данте питається, чому душі в пеклі знають майбутнє, але не знають теперішніх подій, бо зрозумів, що Кавальканте не знав, чи його син живе, чи помер.

[21] Бог.

[22] Інша душа, що приходить до пекла.

[23] Після Страшного Суду; тоді не буде більше поняття часу, отже не буде майбутнього.

[24] За те, що Данте нехотячи провинився супроти Кавальканте, зволікаючи з відповіддю йому.

[25] На питання батька, чи його син живе, Данте зволікав із відповіддю, бо думав, що той знає, що діється на світі. Тому батько, Кавальканте Кавальканті, сховався в гробі (рядки 70 — 72). Тепер, коли Фаріната роз'яснив Поетові, що душі в пеклі знають майбутні події, але не теперішні, тобто розв'язав йому вузол (рядок 95), який називає в рядку 114 блудом, Данте просить переказати батькові, що його син ще живе. Ґвідо помер у серпні 1300 р., отже за кілька місяців після тієї уявної стрічі Поета з його батьком у пеклі.

[26] Фрідріх II (1194 — 1250) з родини Гогенштавфів, римський цісар і король Неаполю й Сицилії, мав славу невіруючої людини й епікурейця. Кардинал Оттавіяно дельї Убальдіні воював за папу проти Фрідріха II, але симпатизував ґібеллінам; його вважали єретиком.

[27] Данте має на увазі розмову з Фарінатою, слова якого передбачали Поетові нещастя, себто вигнання з батьківщини.

[28] Це Беатріче.

[29] Обидва Поети відходять від мурів міста Діте і продовжують подорож шостим колом.

Пісня одинадцята

Шосте коло: Загальний опис пекла.

На березі високому,
який творили в формі кола каменюки величезні та розбиті,
зустріли ми юрбу жорстоко мучених[1];

і там-то, через надмір смороду гидотного,
який безодня видавала,
сховались ми, йдучи назад, за віком

якогось гробу величезного, де я побачив напис,
який казав: «Я стережу тут папу Анастасія,
якого звів Фотін із правої дороги»[2].

«Нам сходити униз годиться зачекати,
щоб перше трохи звик наш нюх
до видихів поганих, а тоді про це не будем дбати».

Ось так учитель мій; я ж відповів йому:
«Знайди якесь заняття, щоб часу
не тратити». А він: «Ти бачиш, що про це я думаю».

«Мій сину, усередині тих каменюк, —
почав він потім говорити, — три кола є вузькі,
що йдуть від ступеня на ступінь, як оті, які ти залишаєш[3].

Вони всі духами проклятими заповнені;
але, щоб опісля тобі лиш глянути на них було достатньо[4],
послухай, як вони там накопичені й чому.

Усякого лукавства, що ненависть в небі викликає,
стає несправедливість[5] ціллю, і така та кожна ціль,
за допомогою насильства або ошуканства, іншим горя завдає.

Але тому, що ошуканство є властивим злом людини[6],
тому-то більше не подобається Богові; тому й перебувають удолині[7]
обманщики і більші муки тиснуть їх.

Насильники займають ціле перше коло[8];
але насильство можна супроти осіб трьох родів учинити,
тому-то на три перстені поділена його будова.

Ми можем проти Бога, проти себе й проти ближнього
насильство учинити, проти них самих, кажу, чи проти їх речей[9],
як ось почуєш ти при помочі розумування ясного.

Насильну смерть і рани болісні
завдати можна ближньому, його ж посіллю —
руїну, пожежі та грабування й шкоду;

так ось убивці й ті, які злочинно ранять,
нищівники й грабіжники — всі мучаться,
поділені на різні лави, у персні першому.

Людина може піднести на себе руку
та на своє добро; тому у персні другому
надаром мусить каятись

усякий, хто себе позбавить вашого життя,
розтринькує у грі й проциндрює своє добро
і плаче там, де радісним повинен бути[10].

Насильство можна Божеству завдати:
Його в своєму серці заперечувати, і Його блюзнити,
і нехтувать природою та добрими Його у ній дарами;

тому найменший перстень[11] запечатує
своїм знаком Содому, і Каорсу,
й того, який говорить, Бога зневажаючи у серці.

В обман, що совість кожного гризе,
людина може вводити того, хто довіряє їй,
і теж того, який не посіда довір'я[12].

Оцей останній спосіб, видається, що руйнує
лиш ті в'язила приязні, що їх природа творить[13];
у колі другому[14] гніздяться

підлещування, лицемірство, і чарівники,
і фальшування, крадіж та симонія,
і звідники, і шахраї, й подібна наволоч.

G. Kozak

61 Коли йде про той інший спосіб[15], так тоді нівечиться любов,
яку природа творить, і любов, що долучається опісля,
з чого й народжується особливеє довір'я;

64 тому в найменшім колі[16], де осередок є
усього світу, у якому Діс[17] сидить,
довіку мучаться всі ті, що чинять зраду».

67 А я: «Учителю мій, дуже ясно йде
твоє розумування й дуже добре розрізняє
оту безодню і народ, який вона у посідання дістає.

70 Але скажи мені: чому оті, які в багні товстому[18],
оті, що вітер їх несе[19], і ті, яких б'є дощ[20],
і ті, що зустрічаються з такою мовою терпкою[21],

73 чому ж то не всередині червонуватого отого міста
караються вони, якщо розгніваний на них є Бог?
Якщо ж не є розгнівай, чому тоді караються отак?»

76 А він мені: «Чому так дуже сходить, —
сказав, — твій ум з дороги, по якій звичайно йде?
Чи, може, розум твій глядить у інше місце[22]?

79 Чи не пригадуєш собі тих слів,
якими викладає „Етика"[23] твоя
три нахили людей, що їх не любить небо:

82 нестриманість, лукавство й звірство
несамовите? Й як нестриманість
і Бога ображає менше, і приносить менший осуд?

85 Якщо приглянешся до вироку цього ти добре
і зрозумієш, хто такі
є ті, що зовні[24] відбувають кару,

88 побачиш добре ти, чому від цих лукавих душ
вони відділені й чому менш болісно
бич Божий ударяє в них».

91 «О сонце, що усякий зір закаламучений оздоровляєш,
ти так мене задовольняєш, сумніви коли розв'язуєш мої,
що сумніви, не менше від знання, мені приємність роблять.

94 Ще трохи взад вернись, —
сказав я, — аж туди, де кажеш, що лихварство ображає
добрячість Божу, й вузол той розплутай»[25].

Мені сказав він: «Філософія[26] для того, хто її уміє розуміти,
записує, не тільки на одному місці,
як то природа свій бере початок

від інтелекту Божого та Божої умілости;
і ти, коли уважно ,,Фізику"[27] свою досліджуєш,
на початкових знайдеш ти листках,

що ваша вмілість за природою, наскільки може лиш,
іде[28], подібно, як це робить учень за учителем;
таким-то чином ваша вмілість Богові є гейби внучкою[29].

Із цих-бо обидвох[30], якщо пригадуєш собі
,,Буття" початок[31], треба,
щоб здобував рід людський засоби життя свого і поступав.

Тому що іншою дорогою іде лихвар,
природою самою в собі та її прихильницею[32]
він нехтує, бо ж всю надію покладає на щось інше[33].

Але ходи тепер за мною, бо далі час рушати;
і Риби он підносяться над обрієм[34],
і Віз увесь лежить над Кавром,

а сходиться по виступі там дальше»[35].

Примітки

[1] Це натовп проклятих душ, мучених там жорстокіше, ніж в інших частинах пекла. Наші Поети дійшли вже до краю шостого кола й побачили високий берег над пекельною безоднею; по ньому зійдуть опісля до сьомого кола.

[2] Анастасій II був папою від 496 до 498 р. Данте неправильно вважає його прихильником єресі Фотіна з Тессальоніки, який твердив, що Христос мав тільки одну природу, людську, отже не був Богом (монофізитство).

[3] Сьоме, восьме й останнє, дев'яте кола пекла.

[4] Щоб досить було тільки подивитися на них і не ставити додаткових запитань. Данте приступає тепер до загального опису пекла, в першу чергу його трьох нижніх кіл; описує теж горішні кола.

[5] Тобто переступлення Божого або природного закону.

[6] Оте зло тому властиве тільки людині, бо вона має розум; а ошуканство — це вислід зловживання розумом.

[7] У нижчому колі пекла, восьмому.

[8] Це перше коло, до якого ввійдуть подорожні, покидаючи місто Діте; коли ж візьмемо до уваги ціле пекло, це коло є сьомим.

[9] Гріх насильства охоплює насильство проти Бога, проти себе самого і проти ближнього. Другий поділ, чи підвідділ, того гріха, — це насильство, скоєне проти тих трьох осіб і проти

їх власности. У трьох перснях, чи смугах, цього кола перебувають: насильники супроти ближнього і його власности — в першому, супроти себе і своєї власности — у другому, супроти Бога і його власности — в третьому.

[10] Одні розуміють це речення так, що це стосується осіб, які померли в смертельному грісі і тому в другому житті, замість тішитися, сумують і плачуть. Інші відносять цей плач і брак радости до життя тих грішників на землі. Ще інші: «плачі за втраченим добром, чим радше повинен би радіти».

[11] Третій перстень сьомого кола. У ньому перебувавть содомські грішники (за цей гріх Бог знищив Содому вогненним дощем) і лихварі (місто Каорса, по-французьки Каор, у центральній Франції, було відоме в Середньовіччі як осередок лихварів), тобто ті, що грішать проти природи, та богохульники.

[12] Данте ділить обманщиків на дві групи: на тих, які обманюють ближніх, що мають до них довір'я, і тих, які обманюють ближніх, що не ставляться до них із довір'ям. У дальших рядках він спочатку вичислює різні категорії тієї другої групи, опісля різні категорії першої.

[13] Автор має на думці природне приязне ставлення людини до людини.

[14] Це восьме коло пекла, що ділиться на десять смуг, чи «кишень». У кожній з них перебуває одна категорія грішників. Данте вичислює тепер ці різні гріхи, але не повністю.

[15] Той другий рід обману, коли людина довіряє другій людині, тобто коли до природного приязного ставлення людини до людини долучаються ще додаткові вузли приязні, які випливають із ближчих суспільно-політичних зв'язків чи споріднення.

[16] В дев'ятому й останньому колі пекла. Там перебувають зрадники.

[17] Люципер. У римській мітології Діс — це ім'я Плютона, володаря пекла. Часом цю назву вживають і на означення самого пекла. "Діс" в італійській мові — "Діте"; цю назву вжито і в цьому перекладі.

[18] Це гнівні й ліниві, що перебувають у багні Стіксу, у п'ятому колі.

[19] Це похітливі, що перебувають у другому колі.

[20] Це ненажери, ласі, що є в третьому колі.

[21] Це марнотратники і скупарі в четвертому колі.

[22] Деякі богослови XIII ст. твердили, що Бог карає однаково всіх грішників. Тому Вірґілій хоче знати, чи не шукає Данте іншого пояснення пекельних кар, коли поставив попереднє запитання.

[23] «Етика» — моральний трактат грецького філософа Аристотеля. У своєму поділі гріхів Данте не дотримується строго поділу того філософа. У його поетичній концепції пекла ті, що грішили нестриманістю, перебувають поза мурами міста Діте (Діс), іншими словами — терплять менше; у місті, тобто в нижній частині пекла, перебувають найстрашніші грішники — ті, які грішили лукавством чи злобою, злученою з обманом.

[24] Поза містом Діте, тобто в горішньому пеклі. Там караються ті, що грішили нестриманістю. Їх кара є менша, ніж кара тих, що перебувають у нижньому пеклі.

[25] Данте просить роз'яснити йому, як саме лихварство противиться Божій доброті.

[26] Данте покликається на філософію Аристотеля.

[27] «Фізика» — трактат Аристотеля.

[28] Тут мова про людську вмілість (себто всі засоби, що потрібні людині для виконання якогось діла), яка наслідує природу.

[29] Природа бере свій початок від Бога, отже є гейби Божою дочкою. Якщо ж людська вмілість наслідує природу, то ця вмілість є немов дочкою природи, а внучкою Бога.

[30] З природи і вмілости.

[31] У Святому Письмі Старого Завіту, в книзі «Буття», Бог ось такими словами встановив основи життя Адама та його нащадків на землі: «В поті лиця твого їстимеш хліб твій, доки не вернешся в землю, що з неї тебе взято; бо ти є порох і вернешся в порох» (Бут. 3:19).

[32] Людською вмілістю.

[33] Лихвар держиться іншої дороги в житті: його гроші роблять нові гроші, отже він не працює, а тим самим живе проти законів природи й людських умілостей. Усю надію покладає він не на працю, а на прибутки з позичок.

[34] Констеляція Риб зявляється на поясі зодіяку дві години перед констеляцією Барана. Це означає, що на землі зближається ранок, бо за дві години зійде сонце. Це приблизно третя година вночі, 9 квітня 1300 р. Згадуючи про різні констеляції зір, Данте прецизує час подорожі обох Поетів по пеклі.

[35] *Кавр*: це північно-західній вітер. Коли Данте каже, що в тому часі Великий Віз знаходився над Кавром, тобто на північному заході, то це означає, що ця констеляція зір зближалася до заходу, заходила, а що вона була в противному напрямі до Риб (які з'являються на південному сході), то це другий астрономічний знак, що вказує на недалекий схід сонця.

Пісня дванадцята

Сьоме коло: Перший перстень. Насильники супроти ближнього.

Данте та Вірґілій сходять по обвалі землі, що настав після смерти Спасителя, до сьомого кола, його першого персня. На краю кола лежав Мінотавр, сторож кола. Коли Мінотавр впав у лють і не звертав уваги на подорожніх, вони зійшли до сьомого кола, його першого персня. Побачили ріку Флегетон, повну киплячої крови, у якій мучилися насильники. Насильників проти ближнього Данте ділить на п'ять груп: це тирани (занурені в киплячу кров по брови), душогуби (занурені по шию), ті, що завдавали рани (занурені по груди), нищителі та грабіжники (занурені по стопи). Відповідно до своєї вини, вони занурені більше або менше в киплячу кров ріки Флегетону, і по них стріляють із луків кентаври, сторожі першого персня.

Вірґілій розмовляє з розумним кентавром Хіроном, якому пояснив, чому вони в пеклі, і попросив, щоб один із кентаврів переніс Данте, що не був духом, на другий берег киплячої ріки. Це завдання виконав кентавр Нессо. Подорожні побачили в ріці різних насильників. Перенісши Поетів на другий берег ріки, Нессо вернувся.

Контраппассо: *у житті ці грішники проливали кров або коїли насильницькі дії, тому тепер вони занурені в киплячу кров і терплять насильство кентаврів.*

Було те місце, до якого, щоб зійти униз по березі,
прийшли ми[1], дике ще й через те, що також там було[2]
таке, якого всяке око уникало б.

Яким обвал той є, що в бік
на Адідже із цього боку Трента впав[3],
чи через землетрус, чи то невистарчальную підпору[4],

обвал, що від вершка гори, з якого зсунувся,
до рівнини крутоберегу скелю творить,
яка могла б служити за дорогу тому, що вгорі був,

таким був схід до того яру;
а на краю розбитого провалля
була простягнена неслава Крети[5],

яка була зачата у корові неправдивій;
коли побачив нас, себе самого укусив,
як той, якого внутрішній дратує гнів[6].

Мудрець мій закричав до нього: «Може,
ти думаєш, що це атенський дюк[7] іде,
який тобі на світі смерть завдав?

Іди собі, звірюко, геть, бо не приходить він[8]
сестрицею твоєю навчений[9],
але іде, щоб муки вашії побачити».

Як той бугай, що розриває пута у хвилині,
коли зазнав смертельного удару,
і йти не може вже, але підскакує сюди й туди,

побачив я, як Мінотавр робив це саме;
а той, обачний[10], крикнув: «До проходу ти біжи;
як довго він у люті[11], треба, щоб додолу ти зійшов».

Ось так ми вділ подалися по купах
тих каменюк, що часто під стопами
моїми рухалися через той новий тягар[12].

Я йшов задуманий, а той сказав: «Ти, мабуть, думаєш,
про цю руїну, бережену
отим звірячим гнівом, що його тепер я переміг[13].

Тепер я хочу, щоб ти знав, що іншим разом,
коли я вниз сюди зійшов, в долішнє пекло[14],
обвалена ще не була ця скеля.

Але, напевно, трохи перед тим, якщо не помиляюся,
ще поки Той[15] прийшов, що здобич величезну
забрав від Діте у горішнім колі[16],

з усіх сторін оця глибока та гидка долина
так сильно задрижала[17], що подумав я, що всесвіт
відчув любов, що через неї, як то дехто думає,

разів багато світ у хаос повернувся[18];
тоді-то стародавня скеля ця
так обвалилася і тут, і в інших ще місцях.

Але поглянь ти добре на долину, бо зближається
ріка кривава, у якій багато вариться
усяких, хто насильством шкодив іншим».

Захланносте сліпа, о божевільний гніве,
що нас підштовхуєш до зла в цьому короткому житті,
а опісля у вічному нас так мочиш жорстоко[19]!

Я рів побачив широчезний, скручений у формі лука,
такий, що цілу рівнину оточує,
як то сказав мій провідник[20];

а між підніжжям скелі й ним, у групах,
кентаври[21] бігали, із луками напоготові,
так, як на світі мали звичку йти на полювання.

Уздрівши нас, спинилися усі,
і з лави трьох їх вийшло
із луками та стрілами в руках.

І здалека гукнув один: «А на яку ж то кару
приходите, ви, що згори ідете по узбіччю?
Кажіть-но звідтіля; як ні — стріляю з лука».

Учитель мій сказав: «Ми відповідь
дамо Хіронові[22], ось там вже близько нього:
нещастям все було для тебе те твоє непогамоване бажання»[23].

Тоді мене торкнув він і сказав: «Це Нессо,
що згинув через красну Деяніру,
і сам себе він месником своїм зробив.

А той в середині, що дивиться собі на груди[24],
великий це Хірон, що виховав Ахілля;
цей інший зветься Фольо[25], що у собі стільки гніву мав.

А навкруги рова їх тисячі біжать
і стріли кидають на кожну душу, що лиш підноситься
із крови вище, ніж її вина на це дозволить».

Ми наблизилися до тих швидких звірюк;
Хірон узяв стрілу і нижнім кінчиком
закинув бороду свою назад на щелепи[26].

Коли відкрив великий рот,
сказав товаришам: «Чи ви спостерегли,
що той іззаду все ворушить, до чого діткнеться?

Не звикли так робити стопи вмерлих»[27].
А мій шляхетний проводир, який сягав йому уже по груди,
де дві зливаються природи[28],

так відповів: «Він справді є живий; йому, самотньому[29],
доводиться мені цю темную долину показати:
сюди його веде конечність[30], не розривка.

Ота, що перервала пісню „алилуя"[31],
мені довірила новий цей уряд;
він[32] не розбійник, і ні я душа злодійська.

Але з уваги на ту Силу, завдяки якій я рухаюсь
таким важким і диким шляхом,
дай нам одного із своїх, що був би поруч нас

і показав, де можна тут перебрести ріку,
і щоб оцього переніс на спині,
бо він не дух, що крізь повітря міг би йти».

Хірон звернувся правим боком
і Нессові сказав: «Вертайся[33] і провадь їх так, як хочуть,
якщо ж вас стріне інша група[34], ти відсунь її».

Тепер ми рушили під певним проводом
вздовж берега того червоного окропу,
де душі, що кипіли, видавали верески різкі.

Побачив я народ, занурений по брови;
а величезний той кентавр сказав: «Тирани це,
що кров чужу й добро ковтали[35].

Ось там оплакують вони свої немилосердні вчинки;
там Олександер[36] є, і лютий Діонисій[37],
що через нього пережила болісні роки Сицилія.

А лоб отой, що має чорнеє таке волосся, —
це Ецціліно[38]; а той другий, що білявий, —
Обіццо д'Есте[39], що його, це правда,

убив на цьому світі пасерб».
Тоді я до поета[40] повернувсь, а він сказав:
«Оцей тепер тобі хай буде першим, а я другим».

Кентавр спинився трохи далі
над душами, що, аж занурені по горло[41],
здавалося, виходили з цього бурхливого потоку.

Він показав нам із одного боку тінь самотню
і мовив: «Цей убив на лоні Божім[42]
те серце, що його ще почитають над Тамізою»[43].

Я опісля народ побачив, що над річкою
держав і голову, і теж огруддя[44];
між ними багатьох я розпізнав.

Ось так поволі плитшала[45]
ця кров, так що пекла лиш стопи;
і в тому місці був наш перехід крізь ту канаву.

«І так, як з цього боку бачиш
потік бурхливий той, що все стає плиткішим[46], —
сказав кентавр, — я хочу, щоб ти знав,

що з того іншого він глибшає щораз,
доходячи до свого місця,
де справедливо стогне тиранія.

На цьому боці Божа справедливість жалить
того Аттілу[48], що бичем був на землі,
та Пірра[49] й Секста[50]; і у віки вічні витискає

ті сльози, що з кипінням витікають
у Рінієра да Корнето й Рінієра Паццо[51],
що стільки на шляхах вели війну».

Він повернувся[52] опісля і перейшов калюжу[53].

Примітки

[1] Після розмови, що відбувалася за гробом папи Анастасія, обидва Поети перейшли через шосте коло і дійшли до його краю, де знаходився обвал землі та каміння і звідки можна було зійти до сьомого кола.

[2] Данте має на думці Мінотавра, сторожа сьомого кола.

[3] Урвище, по якому Поети сходять вділ, Данте порівнює з обвалом землі та скель над рікою Адідже, між містами Трентом і Вероною в Північній Італії.

[4] Як можливі причини обвалу Данте подає землетрус або ерозію, спричинену рікою.

[5] Це Мінотавр — потвора, що мала тіло людини, а голову бика. Він народився зі звироднілої любови Пасіфаї (жінки володаря Крети Міноса) до бика; вона ввійшла до дерев'яної корови.

[6] Мінотавр символізує насильство.

[7] Атенці вбили сина короля Крети Міноса, тому мусили давати кожного року сім хлопців і сім дівчат Міносові як поживу для Мінотавра, якого Мінос в'язнив у лабіринті, збудованому Дедалем. Мінотавра убив Тезей, син короля Атен (його Данте називає тут середньовічним титулом — дюк), за допомогою Аріядни, дочки Міноса, яка була закохана в Тезея. Цим він звільнив Атени від тієї жахливої потвори.

[8] Данте.

[9] Аріядна, дочка Міноса й Пасіфаї, отже півсестра Мінотавра, кохала Тезея. Тому показала йому, як можна вбити Мінотавра й цілому вийти з лабіринту: вручила йому клубок ниток, які він розмотував за собою; і по яких опісля міг знайти дорогу до виходу з лабіринту, палати з величезною кількістю приміщень і заплутаних ходів.

[10] Вірґілій. Він завжди готовий допомогти в тяжкій ситуації.

[11] Лютуючи, Мінотавр не зверне уваги на Поета.

[12] Данте не є духом, а має фізичне тіло, що важить; тому, коли ступає по каменях, деякі з них рухаються.

[13] Гнів Мінотавра.

[14] Див. *Пісня* IX, 22 і далі. Данте називає місто Діте «долішнім пеклом»; пор. *Пісня* VII, 75.

[15] Христос.

[16] Під «здобиччю» Данте розуміє душі старозавітних патріярхів, які перебували в аді через первородний гріх. Христос забрав їх від Діте, себто Люципера, до неба.

[17] Коли Христос віддав духа на хресті, тоді «земля затряслася, скелі розпались» (Мт. 1:27, 51).

[18] Грецький філософ Емпедокль (V ст. перед Хр.), народжений на Сицилії, твердив, що світ складається з чотирьох елементів: повітря, вогню, землі й води — і що в світі діють дві противні собі сили: любов і ненависть. Світ оформився через «незгоду», «ненависть» тих елементів»; зате «згода», чи «любов», тих основних елементів породила б у світі хаос, бо ці елементи змішались би і наступила б така ситуація, як при початковому хаосі.

[19] Згідно із законом про відплату (контраппассо), ті, що грішили насильством і проливали кров ближнього, перебувають тепер у кривавій киплячій ріці. Ця третя ріка в пеклі, Флегетон.

[20] У попередній *Пісні* Вірґілій пояснив Поетові схему пекла. Тепер вони прийшли до першого персня (смуги, рова) в сьомому колі, де перебувають насильники супроти ближнього та його власности. Ціле сьоме коло, як і інші кола, має округлу форму, і таку саму форму має кожний перстень цього кола, а їх є три.

[21] *Кентаври*: це мітологічні потвори, від грудей угору — люди, від грудей вділ — коні, діти Іссіона та Нефелі. За те, що Іссіон пожадав богиню Юнону, тобто пробував насилля проти богині, його так покарано, що його діти були напівлюдьми і напівкіньми. Деякі з них були на світі кровожерними насильниками, тому Данте робить їх сторожами цього персня. Коли який-небудь грішник піднесе голову з ріки, вони зараз стріляють у нього з луків.

[22] Кентавр Хірон, учитель Ахілля, був відомий своїм розумом.

[23] Цей кентавр називається Нессо. Це символ непогамованого насилля. Він закохався пристрасно в Деяніру, жінку мітологічного героя Геракля, і викрав її. Смертельно поранений героєм затруєними стрілами, він дав Деянірі свій одяг, змочений затруєною кров'ю, і запевнив її, що коли Геракль вбере цей одяг, він не буде любити жодної іншої жінки. Коли герой вдягнув цей одяг, він збожеволів і загинув.

[24] Хірон був також лікарем.

[25] Той кентавр, якого запросили на весілля Пірітоа та Іпподамії, впився і пробував викрасти молоду. Але молодий і Тезей перешкодили йому в цьому.

[26] Він відгортає бороду, мабуть, щоб відкрити уста і могти говорити.

[27] Данте, що йде за Вірґілієм, має фізичне тіло, тобто тягар, тому й камені рухаються, коли на них ступить.

[28] *Природа* людська і кінська.

[29] Живий Данте є самотній між мертвими.

[30] *Конечність* спасіння власної душі вимагала, щоб Поетові показати пекло. Отже, його подорож — це роздумування над гріхом, а не вислід якоїсь цікавости.

[31] Це Беатріче, яка вийшла з раю, де співали похвальну пісню Богові.

[32] Данте.

[33] Нессо відійшов з Хіроном від ріки, щоб стрінути подорожніх. Тепер має вертатися в напрямі ріки, щоб їх перевести на другий берег.

[34] *Група* кентаврів.

[35] Вони грішили подвійно: проти осіб, убиваючи їх, і проти речей, тобто власности тих осіб, грабуючи чуже добро. Тому їх кара найбільша.

[36] Це, мабуть, Олександер Великий, македонський король (356—323 перед Хр.), що здобув майже цілий старовинний світ. Був відомий зі своїх жорстоких вчинків, головно коли був під впливом вина.

[37] Діонисій Старий, володар Сикакуз і Сицилії (431—367 рр. перед Хр.). Старовинні письменники представили його як нелюдського володаря.

[38] *Еццеліно III да Романо* (1194—1259), володар Тревіза, Верони, Вічендзи і Падови, головна підпора цісарської партії в Північній Італії. Через жорстокість його називали сином сатани.

[39] *Обіццо II д'Есте* (1264—1293), володар Феррари, завзятий ґвельф. Його мав би вбити власний син, мабуть, позашлюбний. Та це непевне.

[40] Данте звертається до Вірґілія, щоб цей потвердив пояснення кентавра Несса. Вірґілій відповідає, що тепер його першим, головним провідником є Нессо.

[41] Душогуби.

[42] В церкві.

[43] Ґвідо ді Монфор убив у церкві в місті Вітербо, на північ від Риму, під час Служби Божої Арріґа (Генріха), кузена англійського короля Едварда I, щоб помстити смерть свого батька, Симона, що його убив був Едвард у битві в 1265 р. Серце вбитого зложено в золоту чашу і вміщено на колоні на одному з мостів через ріку Тамізу (Темзу) в Лондоні. Деякі вчені перекладають це так: «Серце... ще кров'ю скапує», тобто чекає на помсту.

[44] Більші грішники занурені в крові по шию, менші — до грудей.

[45] Ріка стає щораз плитша.

[46] Поверхня кипучої крови обнижується.

[47] Тут ріка стає глибша.

[48] *Аттіла*, король гунів (432—453), прозваний «бичем Божим», бо безжалісно нищив землі, через які переходив з військом.

[49] *Пірр II* (318—272 перед Хр.), король Епіру в Греції, був відомий своїми війнами проти римлян.

[50] *Секст*, син Помпея, воював проти Цезаря.

[51] Відомі розбійники з XIII ст. Вони грабували по шляхах Тоскани.

[52] Перенісши обидвох поетів на другій бік киплячої ріки, Нессо вертається назад.

[53] Плитша частина Флегетону.

Пісня тринадцята

Сьоме коло: Другий перстень. Самогубці та марнотратники. П'єро делля Вінья.

Перейшовши ріку Флегетон на спині кентавра, Поети опинилися в другому персні сьомого кола. Це був дивний ліс, у якому галуззя дерев і кущів було не зелене, а темне та покручене. У них гніздилися гидкі гарпії. З усіх боків чути було стогони, хоч Данте нікого не бачив. Зірвавши одну галузку, Данте почув крик і довідався, що грішники перетворені в цьому персні на сухі кущі та дерева. Стовбур містив у собі душу політика при дворі цісаря Фрідріха. Це П'єр делля Вінья, який розказує Поетові про свою трагічну долю. Грішники в тому персні — це насильники. Їх ділить Данте на дві категорії: це насильники над своєю особою, тобто самогубці, та насильники над своїм добром, тобто марнотратники. Самогубці перетворені на кущі та дерева, що їх об'їдають гарпії. Марнотратників переслідують і гризуть чорні суки.

Крім політика, Данте бачив ще невідомого фльорентійця, що повісився.

Контраппассо: *Самовбивці гордили власним тілом, тому тепер вони перетворені на тіло нижчої категорії; вони мучили себе, тому тепер їх мучать гарпії. А марнотратники, що розтринькували власне майно, тепер нагі і їх розшматовують голодні суки.*

Ще Нессо не прибув на другий бік[1],
коли ми увійшли у ліс,
що жодною стежиною не був позначений.

Гілки там не були зелені, тільки кольору похмурого,
галузки не гладкі, лиш вузлуваті та покручені,
не овочі були там, лиш шпильки отруйні.

Кущів таких-бо непривітних і густих не мають
ті хижі звірі, що ненавидять
місця управлені між Чечіною та Корнетом[2].

Там гарпії гидкі собі будують гнізда,
які прогнали із Строфад троянців,
звіщаючи майбутнє їм нещастя[3].

Широкі мають крила, людську шию та лице,
на лапах пазурі, живіт великий і пернатий;
здіймають лемент болісний на дивних деревах.

А вчитель добрий: «Поки далі підеш,
так знай, що в другому ти персні, —
почав мені він мовити, — і будеш тут,

аж доки до жахливого піску[4] не дійдеш.
Тому ти добре розглядайся, і тоді побачиш
такі тут речі, що моїм словам відняли б віру».

Я чув там стогони з усіх сторін,
але нікого я не бачив, хто б їх видавав;
тому, цілком розгублений, я зупинився.

Я думав, що він думав, наче думав я,
що всі ці голоси виходили із пнів
від люду, що захований був перед нами.

Але учитель мій сказав: «Якщо відломиш
котрусь галузочку із однієї з цих рослин,
й усі думки, що їх ти маєш, теж поламанії будуть»[5].

Тоді я руку трохи простягнув вперед
і гілочку зірвав з одного терну величезного;
а стовбур закричав його: «Чому мене шматуєш?»

Коли він почорнів від крови[6],
почав казати наново: «Чому мене ти роздираєш?
Чи в тебе жодного немає духа милосердя?

Людьми були ми, а тепер замінені в сухі кущі.
Твоя рука повинна б бути справді більше милосердна,
якщо б ми навіть душами були вужів».

Подібно, як з зеленої галузки, що горить
з одного краю, а з другого піниться
й тріщить, бо соки видираються із неї,

так з того зламаного дерева виходили разом
слова та кров; тоді я гілоньку
з рук випустив і став, як перелякана людина.

«Якщо б він міг був перед тим повірити,
душе поранена, — мудрець мій відповів, —
у те, що бачив тільки у моїй поемі[7],

не простягнув би був руки він проти тебе;
але ця неймовірна річ спонукує мене
примусити його до діла[8], яке мені самому завдає жалю.

Але скажи йому, ким був ти, так щоб він, у формі
хоча б винагороди, славу відновив твою
на світі, у який йому дозволено вернутися».

А стовбур цей: «Своїм солодким словом так мене приманюєш,
що я мовчать не можу; хай же буде вам неприємно,
коли собі дозволю трохи говорити.

Я той, хто посідав оба ключі
до серця Федеріґа[9] й ними повертав
так м'яко, і замикав його, і відмикав,

що майже кожного відсунув я від таємниць його[10].
Я вірний був своїй високій службі,
так що утратив сон і силу[11] через неї.

Повія-заздрість, що ніколи від двора
цісарського очей нечесних не відводить,
вона — загальний гріх і хиба на дворах —

усі уми наставила вороже проти мене;
а ті, що нею спалахнули, Авґуста[12] так розпалили,
що почесті мої щасливі обернулися в сумну жалобу.

Мій ум, з уваги на погордливу свою поставу,
вважаючи, що через смерть він від зневаги утече,
зробив мене неправим супроти мене, що правим був[13].

Новим корінням дерева цього
клянуся вам, що вірности ніколи не зламав я
своєму панові, що був таким шаноби гідним.

Якщо ж котрийсь із вас повернеться у світ,
хай честь мою очистить від наруги,
якої так мені завдала заздрість».

Він[14] трохи підождав, а опісля: «Тому що він мовчить, —
сказав Поет до мене, — часу ти не трать,
а говори й питай його, якщо бажаєш більше знати».

Тому-то я до нього: «Запитайся знов його
про те, що, як ти думаєш, мене б задовольнило,
бо я не міг би; жаль такий мене проймає».

Тому він[15] знов почав: «Щоб лиш цей чоловік зробив тобі
свобідно те, що просиш мовою своєю,
ув'язнений ти душе[16], зволь ти нам

сказати, як душа стає ув'язнена
у вузлуватих стовбурах оцих; і ще скажи, якщо ти можеш,
чи хоч якась душа звільнитися від цього може.»

Тоді цей стовбур глибоко зітхнув,
свій подих у такі слова перемінивши:
«Коротко вам я відповім.

Коли душа жорстока[17] віддаляється
від тіла, від якого вирвалась вона сама,
Мінос її у сьомий отвір[18] шле.

Вона у ліс той падає, де жодна їй частина не приділена;
але у місці, у яке її шпурляє доля,
вона там паростки пускає так, як зерно полби[19].

Підноситься як пагін вгору і як рослина дика,
а гарпії, що опісля її листками живляться,
їй болю завдають і вихід болеві[20] дають.

Як інші душі, прийдемо по наше тіло[21],
одначе не на те, щоб ми його могли надіти,
несправедливо ж бо знов мати те, чого людина позбувається.

Сюди притягнем їх і в цьому
смутному лісі їх розвісимо,
на терні кожне з них ворожої своєї тіні[22]».

До стовбура ми прислухалися уважно
і думали, що ще щось інше він хотів сказати,
аж несподівано почули галас,

подібно до того мисливого, що чує, як приходять
на місце засідки мисливці й вепр,
і чує звірів та галуззя шелест[23].

Аж ось дві душі зліва,
оголені й подряпані, які так сильно утікали,
що розбивали кожну перешкоду[24] в лісі.

Кричав той спереду[25]: «Прийди тепер, о смерте, прибіжи!»
А другий той[26], якому видавалося, що він[25] занадто зволікає,
кричав: «Такі швидкі, о Ляно, не були

твої у битві біля Топпо ноги!»
І опісля, тому що, може, віддиху йому забракло,
зробив він вузол з себе[27] та з куща.

За ними ліс був повний
жагливих чорних сук; ці бігли,
немов хорти, що вирвались із ланцюгів.

У того, що сховався, зуби устромили,
його розшматували на куски,
тоді ті члени, що терпіли біль, забрали геть з собою.

Тоді мій провідник узяв мене за руку
і до куща завів, який ридав
даремно крізь кривавії прориви.

Він говорив: «О Джакомо із Сант-Андреа[28],
яка ж тобі користь з того, що з мене захист ти собі зробив?
Яку вину терплю я за твоє лихе життя?»

Коли над ним[29] мій вчитель зупинився,
сказав: «Ким був ти, що крізь стільки ран[30]
видихуєш слова скорботні разом з кровю?»

А він до нас: «О душі, що прийшли
побачити жорстоку муку,
яка від мене відділила так мої листки[31],

зберіть їх при підніжні оцього куща смутного!
Я з міста був, що на Хрестителя
змінило першого патрона[32]; тому він[33] через це

занурить завсіди його своєю вмілістю[34];
якби не те, що на мосту на Арні
ще образ залишається якийсь його[35],

тоді ті громадяни, що відбудували знову місто
на попелі, що залишився від Аттіли[36],
були б даремно працювали[37].

Я шибеницю із своїх домів собі зробив»[38].

Примітки

[1] На другий берег ріки Флегетону.

[2] Це малі місцевості в Тоскані, Тосканській Мареммі над Тирренським морем.

[3] Це мітологічні потвори з жіночим обличчям, а тілом птахів. Вірґілій розказує в «Енеїді», що Еней, перебуваючи на Строфадах, островах на Йонському морі, вбив кілька волів, що були присвячені гарпіям. Тоді вони запаскудили столи троянців, а королева гарпій Челено передрекла їм багато нещасть, головно голод.

[4] До третього персня сьомого кола. Персні — це концентричні смуги того кола, і з одного переходиться у другий без перешкоди.

[5] Це значить, що Данте змінить свою думку про стогони та пні, бо знатиме правду, а саме, що душі самогубців не ховаються за кущами, а ув'язнені в деревах і кущах цього лісу.

[6] Коли Данте відірвав галузку, він тим самим зранив самогубця, переміненого на кущ терену.

[7] В «Енеїді» Вірґілій розказує про Полідора, сина Пріяма, якого вислано до його шваґра Полінестора в Тракію, щоб віддалити від участи в Троянській війні. Полінестор убив Полідора, бо пожадав його багатства, а боги перемінили Полідора в мірту. Зриваючи галузки мірти для вівтаря Венери, Еней зірвав і галузку з Полідора, побачив кров і почув стогін цього троянця.

[8] До зірвання галузки. Інакше Данте не повірив би, що в кущах ув'язнені душі грішників.

[9] Це поет, П'єро делля Вінья. Він був секретарем і довіреним дорадником Фрідріха II (1194—1250), короля Сицилії, опісля західноримського цісаря. Його заарештовано в 1248 р. та під закидом зради осліплено. З розпуки він відібрав собі життя у в'язниці.

[10] Тобто цісар мав найбільше довір'я до нього, а більше до нікого.

[11] Він працював день і ніч і втратив здоров'я.

[12] Цісаря Фрідріха.

[13] Рядки 70—72 неясні. Одне з можливих пояснень таке: думаючи, що через самогубство він позбудеться зневаги своїх ворогів та гніву цісаря, П'єро делля Вінья вбив себе і цим поповнив акт несправедливости супроти себе, хоч він завжди любив справедливість.

[14] Вірґілій.

[15] Данте.

[16] Ув'язнений у кущі, стовбурі.

[17] Душа самогубця.

[18] Кожне пекельне коло — це гейби отвір, рот, що проковтує грішника.

[19] Рід пшениці.

[20] Кусаючи галузки, гарпії тим самим ранять самогубців, і крізь кінці відірваних галузок, отже крізь ці рани-отвори, виходять стогони цих грішників, які Данте вже чув (22-й рядок).

[21] У день Страшного Суду в долині Йосафата.

[22] *Тінь* — це душа, що намовила тіло до самогубства; тому вона ворожа для тіла.

[23] Лови на вепра (дикого кабана) відбувалися так, що одні мисливці гналися з псами по лісі і наганяли його на місце засідки, де чатували інші мисливці.

[24] Це два марнотратники, насильники супроти своїх власних речей, які, утікаючи від мисливців, ламали кожну галузку, що стояла їм на перешкоді.

[25] Це Ляно із Сієни, один з відомих марнотратників свого добра. Він згинув у битві під Пієве дель Топпо у 1287 р., де аретинці розбили сієнців. Він кличе на рятунок смерть, тобто другу смерть, або ж повне знищення.

[26] Це другий марнотратник, Джакомо із Сант-Андреа близько Падови. Він хоче сказати, що Ляно не вмів так швидко втікати під час битви під Топпо, як тепер.

[27] Він сховався під кущем.

[28] Цей Джакомо був відомий із свого марнотратства. Розказують, що одного разу він наказав підпалити свою хату, щоб могти з приятелями налюбуватися великим вогнем.

[29] Над кущем-самогубцем.

[30] Це кінчики поламаних галузок.

[31] Чорні суки пошкодили цей кущ.

[32] Це Фльоренція. Вона спершу мала за патрона бога війни Марса, опісля св. Івана Хрестителя. Частина статуї Марса залишалася на Старому мості (Понте веккіо) на ріці Арно до 1333 р., коли повінь знищила його.

[33] Марс.

[34] Війнами.

[35] Частина статуї Марса.

[36] Данте, мабуть, плутає Аттілу, короля гунів, з Тотілею, королем ґотів, який довгий час облягав Фльоренцію.

[37] Місто було б знов зруйноване, якби не частина статуї Марса, яка його охороняла. Таке було повір'я.

[38] Він повісився.

Пісня чотирнадцята

Сьоме коло: Третій перстень. Насильники супроти Бога. Капаней, старик на Криті, пекельні ріки.

У третьому персні сьомого кола Данте бачить нове страхіття: пустелю, повну піску, на якій лежать грішники. На них падають клаптики вогню. Вони намагаються руками скидати з себе ці клапті. Ці грішники — насильники проти Бога. Їх Данте ділить на три категорії. Це богохульники (насильники проти особи Бога), що лежать горілиць на землі; гомосексуалісти (насильники проти природи), що бігають постійно; та лихварі (насильники проти обов'язку праці), що сидять схилені, як колись, коли виконували своє лихварське діло. У цій Пісні мова йде про богохульників, яких представляє бутний (пихатий) Капаней.

Подорожні йдуть краєм кривавого потічка, щоб не попектися. Вірґілій пояснює Поетові походження пекельних рік. На острові Криті стоїть статуя велетня із золотою головою, срібними руками та грудьми, а решта тіла — з міді й заліза. Статуя повна розколин, з яких капають сльози. Вірґілій пояснює, що вони дірявлять печеру і спливають вниз, творячи три пекельні ріки: Ахерон, Стикс, Флегетон — та озеро Кичіто на самому дні пекла.

Після цього пояснення подорожні йдуть далі.

Контраппассо: *За життя ці грішники зневажали Бога, тому тепер лежать горілиць, непорушно, з лицем, зверненим угору, до неба, а на них паде вогненний дощ, що нагадує кару для богохульників у Середньовіччі, коли їх палили на вогнищі.*

1 Коли любов до міста рідного[1]
мене стиснула, листя порозкидане зібрав я
і тому, що вже безголосий був, його віддав.

4 Отож дійшли ми до границі, що відділяє
від третього той другий перстень,
де видно спосіб діяння жахливий справедливости[2].

Щоб добре виявити речі ті нові,
кажу, що ми на рівнину прибули,
яка рослину всяку усуває із землі своєї[3].

Цей повний болю ліс іде ґірляндою
довкола неї, як довкола нього рів смутний[4];
тут кроки зупинили ми свої на самім краю.

Простір це був з піску сухого та густого,
не йнакший був, як той пісок,
який Катон уже топтав ногами[5].

О Божа помсто[6], як то дуже мусить
боятися тебе усякий, хто читає
про те, що показалося моїй очам!

Я бачив голих душ численнії отари,
що дуже гірко плакали усі,
й здавалося, що їм відмінний був накладений закон[7].

Горілиць на землі одні лежали люди,
сиділи інші скулені зовсім,
ще інші там ходили безперервно[8].

Тих душ було найбільше, що навкруг ходили,
а менше тих, які лежали у страждданні,
одначе з болю розв'язали язика далеко більше.

На піщанець увесь, повільним рухом,
спадали клапті широчезнії вогню,
немов із снігу в горах, як немає вітру.

Як Олександер у жарких тих сторонах
індійських був побачив,
як полумя спадало нарізно на землю,

тому й подбав, щоб землю потоптали
його війська, щоб полумінь
погас скоріш, ще поки він був сам один[9];

ось так спадав той вічний пал;
пісок розпалювавсь від нього, гейби трут
від кременя, і біль подвоював[10].

Без жодного спочинку йшов танок
злиденних рук, що звідти й звідси
скидали з себе свіжий полумінь[11].

Я розпочав: «Учителю, долаєш ти
всі перешкоди, окрім демонів грізних,
які назустріч нам із входової вийшли брами[12];

хто велетень отой, який не дбає, як здається,
про ту пожежу і лежить зневажливо та грізно,
так що здається, що вогненний дощ його не зломить?»[13]

А той же сам, ураз помітивши,
що я питав проводиря мого про нього,
гукнув: «Яким я був живий, таким я є і мертвий.

Якби Юпітер свого коваля[14] втомив, отого, що від нього,
сердитий, взяв ту гостру блискавицю,
якою він мене в останній день поцілив,

якби втомив ще й інших[15] він по черзі
у чорній кузні Етни,
гукаючи: „Вулькане добрий, поможи ти, поможи!" —

як він зробив це у бою під Флегрою[16];
якби і стрілами ранив мене із усією силою своєю,
не міг би мати помсти він веселої з того»[17].

Тоді мій провідник заговорив із силою такою,
якої я від нього ще не чув:
«О Капанею, в тому, що не гасне

твоя бута, покараний ти більше[18];
ніяка інша мука, крім твоєї лютости,
не стала б карою уповні задовільною за цю твою безбожність».

Тоді звернувся він до мене із обличчям спокійнішим,
говорячи: «Отой один із королів семи,
що Теби облягли; він мав і, мабуть, далі має

в погорді Бога, й певно, що Його шанує мало;
але, як я йому сказав, його зневажлива постава —
це для грудей його прикраса дуже відповідна[19].

Тепер іди за мною й уважай, щоб не поклав ти
тепер ще ніг своїх в розпалений пісок;
але тримайся ближче лісу».

Мовчали ми й прийшли туди, де витікає
маленька річка з лісу;
її червоний колір ще й тепер мене жахає.

79 Як з Булікаме[20] виплива потік,
якого води грішниці між себе ділять,
подібно сходила вона уділ крізь той пісок.

82 І дно її, й обидва схили берегів
були камінні, і також обидва береги,
тому я зрозумів, що перехід наш був тудою.

85 «З усього того, що тобі я показав,
по тому, як крізь браму ми ввійшли,
поріг якої заборонений не є нікому,

88 нічого очі не побачили твої
уваги гідного настільки, як ось оцей струмок,
який гасить всі полумені над собою»[21].

91 Сказав оті слова мій провідник;
тому я попросив його, щоб щедро дав мені поживи,
бажання до якої в мене розбудив[22].

94 «На середині моря[23] знищена лежить земля, —
тоді сказав, — що зветься Крета,
за панування короля[24] якої світ був доброчесний.

97 Одна гора там є, яка колись була багата
на воду й листя, — Іда називається;
тепер опущена вона, як дуже річ стара.

100 Колись-то на безпечную колиску Рея вибрала її
для свого сина й, щоб його захоронити краще,
коли він плакав, там чинити галас доручала[25].

103 В середині гори стоїть старик великий[26],
що спину має звернену у напрямі Дам'яти,
а дивиться на Рим як в дзеркало своє.

106 У нього голова із золота тонкого зроблена,
а руки й груди — чисте срібло,
і далі він із міді аж до паху;

109 а звідти вділ — саме добірнеє залізо,
крім правої ступні із глини,
і він спирається на неї більше, ніж на ліву.

112 Частина кожна, окрім золотої, є ушкоджена
розколиною, із якої сльози капають,
які, зібравшися, дірявлять ту печеру.

Біжать вони із скелі в скелю аж у цю долину
і творять Ахерон, і Стикс, і Флегетон[27];
потому йдуть униз оцим вузьким каналом,

вкінці там, звідкіля зійти не можна більше,
утворюють Кочіто[28]; а який це став —
побачиш; тут тому про це не буде мови».

А я йому: «Якщо оцей струмок
отак із світу нашого походить,
чому ж показується щойно нам на цім кінці[29]?»

А він мені: «Ти знаєш, місце це[30] округле,
і хоч ти шмат зробив дороги,
лишень наліво сходячи униз до дна,

ти кола цілого не обійшов іще;
тому якщо з'являтиметься щось нове,
це не повинно викликати здивування на твоїм обличчі».

І знову я: «Учителю, де Флегетон
знаходиться та й Лета[31]? Бо про неї ти мовчиш,
а про тамтого кажеш, що твориться він із дощу оцього»[32].

«Своїми запитаннями мені ти до вподоби, —
він відповів, — але червоної води кипіння
повинно б відповісти на одне із тих, які ти ставиш[33].

Побачиш Лету ти, але вже поза ямою цією[34],
отам, де душі умиваються,
коли вина отих, що каються, усунена вже з них».

І ще сказав: «Тепер час віддалитися
від цього лісу; ти за мною прямо йди,
краї нам будуть за дорогу, бо не спалені вони

і понад ними гаснуть випари усі вогненні».

Примітки

[1] Це Фльоренція. Тут мова про невідомого фльорентійця, перетвореного на кущ, з якого суки позривали листки.

[2] Жахливе діяння Божої справедливости.

[3] Ця рівнина не тільки пуста, але й неродюча; якби навіть туди впало якесь зерно, воно загинуло б.

[4] Ліс самогубців оточує рівнину, тобто третій перстень сьомого кола, а довкола лісу йде рів з кипучою кров'ю, тобто кривава ріка Флегетон.

[5] Це мова про Лібійську пустелю, через яку римський державний муж Катон з Утіки (95—46 рр. перед Хр.) вів рештки війська Помпея (106—48 перед Хр.), суперника Цезаря, у 47 р., щоб з'єднатися з королем Нумідії (нині Альжир) Юбою.

[6] Це Божа справедливість, що карає грішників.

[7] Було видно, що душі не терпіли одну і ту саму кару.

[8] Це три категорії грішників: ті, що лежать горілиць, — це блюзніри; ті, що сидять, — лихварі; ті, що вічно ходять, — гомосексуалісти.

[9] Ще поки один вогник не злучиться з іншими, бо тоді вогонь розгоряється сильніше.

[10] Біль під сподом від гарячого піску та біль згори від вогню, що паде на грішників.

[11] Данте порівнює з танцем рух рук грішників, які скидали з себе клапті вогню, що падав на них.

[12] Тут мова про вхід до міста Діте (пор. *Пісня* VIII, 82).

[13] Це богохульник Капаней, один зі семи королів, що облягали грецьке місто Теби. Він виліз на мури міста й почав зневажати опікунів Теб, Вакха та Геракля, і навіть самого бога Юпітера, який тоді вбив його блискавкою. Капаней — це уособлення брутальної сили.

[14] Син Юпітера, Вулькан, мав свою кузню під Етною на Сицилії, де працював разом із кикльопами — велетнями, що мали тільки одне око на чолі.

[15] Кикльопів.

[16] У грецькій мітології з тієї долини в Тессалії гіганти намагалися здобути Олімп, оселю богів, але Юпітер побив їх своїми блискавками.

[17] Не мав би вдоволення.

[18] *Більше* від інших, бо до фізичного терпіння додається ще й моральне.

[19] Це іронічний вислів.

[20] Тепле джерело з цілющою водою біля міста Вітербо недалеко Риму. Частина тієї води була призначена для грішниць на їхні грішні сходини.

[21] Клаптики полум'я, що падуть на потік.

[22] Щоб пояснив Поетові вагу тієї червоної ріки.

[23] Середземного.

[24] Згідно з мітологією, на Криті мав панувати Сатурн. Це була золота доба в історії людства, коли світ був незіпсутий.

[25] Бог Сатурн пожирав своїх дітей відразу після народження, бо йому провістили, що один зі синів скине його з неба. Дружина Сатурна Рея сховала сина Юпітера від батька на горі Іда й віддала під опіку своїх жерців. Щоб заглушити плач дитини і врятувати її від смерти, вони чинили галас, співали та вдаряли об щити. Коли пізніше Юпітер вигнав Сатурна з неба, той поселився в Ляціюмі (околиця Риму), де навчив людей рільництва.

[26] Це величезна статуя старого чоловіка, що символізує історію людства. Після золотої доби невинности й щасливости (золота голова) людство починає чимраз більше упадати (срібло, мідь, залізо, глина). Тепер воно відвертається від гріха й рабства (Дам'ята в Єгипті — це символ рабства), а глядить на християнський та цісарський Рим, центр нової надії. Образ статуї взятий із книги пророка Даниїла (2:31-33), який вияснив королеві Навуходоносорові його сон.

[27] Це назви трьох рік пекла, що властиво творять одну ріку з трьома назвами в різних частинах пекла.

[28] Це замерзле озеро на самому дні пекла, де перебувають зрадники.

[29] На краю лісу.

[30] Пекло.

[31] Це мітологічна річка забуття. Про неї Віргілій ще нічого не говорив.

[32] Зі сліз, що капають зі статуї старика.

[33] Назва *Флегетон* означає «кипляча ріка».

[34] Поза пеклом, у земному раю. Спокутувавши гріхи в чистилищі, душі умиваються в ріці забуття, Леті, і більше не пам'ятають про свої гріхи.

Пісня п'ятнадцята

Сьоме коло: Третій перстень. Насильники проти природи.

Поети йдуть кам'яним берегом, щоб охоронитися від гарячого піску та вогню. У цій та наступній Пісні Данте представляє кару гомосексуалістів. Вони ходять по гарячому піску, а згори паде на них вогненний дощ, від якого не мають змоги боронитися. Це нагадує кару, зіслану Богом на Содому й Гомору.

Серед гомосексуалістів Данте впізнає свого улюбленого вчетеля, Брунетта Латінія. З ним веде довшу розмову, і цей пророкує, що дві політичні партії у Фльоренції (тобто чорні та білі) схочуть його знищити.

Брунетто показує ще інших грішників, між іншими — єпископа Фльоренції. Гомосексуалісти йдуть окремими групами, і жоден із них не має права перейти до іншої групи зі своєї.

Контрапассо: *За життя цими грішниками трясли грішні пристрасті, тому тепер вони ходять без відпочинку під вогненним дощем.*

Тепер один із берегів твердих несе нас;
а дим із річки творить тінь над нами,
так що вода та береги її безпечні від вогню[1].

Яку-то ті фламандці межи Бруґґе та Віссантом[2],
жахаючися хвиль, що кидаються проти них,
щоб море утікало, оборону творять,

яку і падованці творять вздовж тієї Бренти[3],
щоб місто боронить своє та замки,
ще поки Кярентана[4] не почує спеки;

на цей зразок були утворені і береги оті,
хоч не такими аж високими й великими
зробив їх майстер, хто б лиш він не був.

Ми вже від лісу віддалилися,
так що не міг би я побачити, де був він,
якби я навіть повернув назад свій зір;

отут-то ми ряд душ зустріли,
що йшли вздовж берега, і кожна
дивилася на нас, як ввечері звичайно

хтось дивиться на іншого у світлі місяця-молодика;
і так на нас гострили очі,
як той старий кравець, коли шукає вушко голки.

Коли ось так до мене приглядалася ота юрба,
мене впізнав один, що взяв мене
за край[5] і крикнув: «Що за диво!»

А я, коли він простягнув п'ястук до мене,
свій зір втопив у зварене обличчя,
так що попалене лице не боронило

мені його впізнати розумом своїм;
лице своє схиляючи[6] до висоти його лиця,
я відповів: «Ви тут, о сер Брунетто[7]?»

А він: «О сину мій, не будь ти невдоволений,
якщо Брунетто той Лятіні трохи за тобою
вертається назад і ряд свій залишає».

Йому сказав я: «Скільки можу лиш, я вас про це прохаю;
якщо ж бажаєте, щоб я посидів з вами,
я це зроблю, якщо отой[8] погодиться, бо з ним я йду».

«О сину, — він сказав, — хто-будь з отари оцієї
затримається на хвилину — опісля лежить сто років
і не борониться, коли вогонь його разить.

Одначе йди вперед, я ж піду зараз за тобою,
а опісля я дожену свій гурт,
який іде й оплакує свої довічні муки».

Я не насмілився зійти із шляху[9],
щоб з ним іти у парі, та голову свою
схилив, як чоловік, що із пошаною іде[10].

Він розпочав: «Яка ж це доля чи позначення
сюди униз тебе веде ще перед днем останнім[11]?
І хто є той, що шлях тобі показує?»

«Вгорі там, у щасливому житті[12], —
я відповів йому, — я заблудив в одній долині,
ще поки вік мій сповнений не став[13].

І щойно вчора вранці віддалився я від неї;
оцей[14] мені з'явився, як до неї я вертався,
й мене веде додому[15] цим шляхом».

А він мені: «Як за зорею ти своєю[16] підеш,
не можеш оминути порту слави[17],
якщо я добре речі спостеріг у красному житті;

якби так передчасно я не вмер[18],
то, бачачи таку прихильність неба,
я був би у діяльності твоїй дав допомогу.

Але невдячний і лукавий той народ,
що в давнину прийшов із Фієзолє[19]
і зберігає ще у крові щось з гори та з каменя[20],

тобі він стане ворогом за добрії діла твої;
і правильно воно, бо межи горобинами терпкими[21]
було б невідповідним фіґовому дереву[22] приносити плоди солодкі.

Сліпими давня чутка в світі називає їх;
скупий народ це, заздрісний і гордий:
подбай, щоб ти очистився від їх звичаїв.

Твоя щаслива доля зберігатиме для тебе стільки честі,
що і одна, і друга партія пожерти схоче жадібно
тебе; але рослина ця від дзьоба буде вже далеко[23].

Нехай тварюки фієзольські пашу роблять
собі з себе самих[24] і хай рослини[25] не чіпають,
якщо якась у їх гною угору піднесеться,

в якій святе насіння оживає
отих римлян, що там лишилися, коли
було закладено гніздо[26] лукавства».

«Якби моє бажання сповнене цілком було, —
я відповів йому, — ви не були б іще
відлучені від людської природи[27];

бо в пам'яті моїй ще є відбитий — і тепер мене засмучує —
ваш дорогий і добрий образ батьківський,
коли на світі час від часу

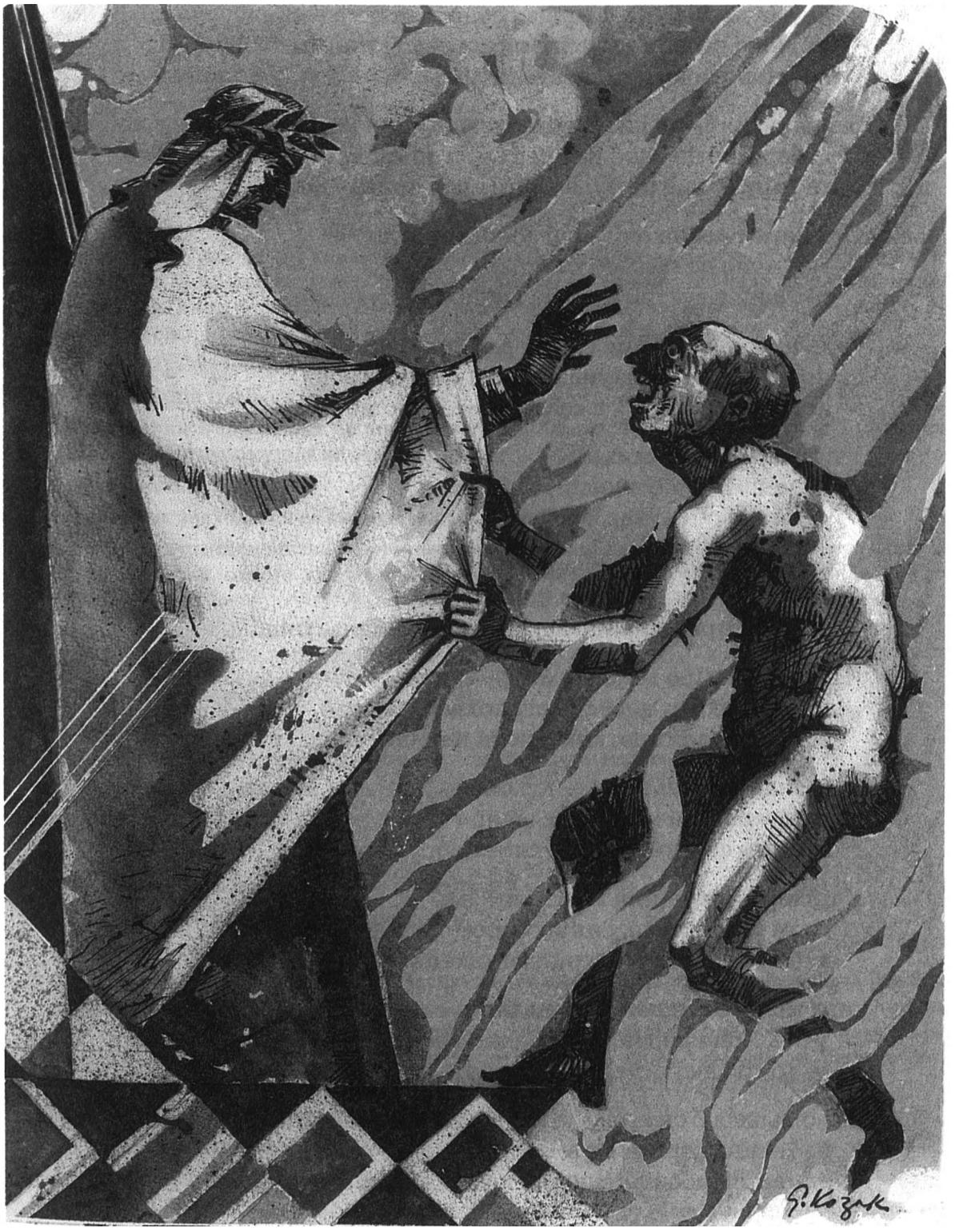

мене навчали ви, як чоловік себе увічнює[28]:
як дуже вдячний я за це, як довго буду жити,
потрібно показати це в моїх словах.

Записую я те, що ви оповідаєте про плин мого життя,
і зберігаю це, щоб разом з іншими словами[29] вияснила все
та жінка[30], що це буде знати, як я прийду до неї.

Ось що я тільки хочу, щоб ясно вам було, —
аби мене не гризла совість, —
готовий я зустріти долю, якою б не була вона.

Таке провіщення[31] не є нове для вух моїх,
проте нехай Фортуна обертає колесо своє
як їй захочеться[32], а селянин — свою мотику».

Учитель мій тоді сказав,
до мене обернувшись:
«Той добре слухає, хто справу пам'ятає»[33].

Усе-таки розмови я не перервав
із Брунеттом і запитав його, ким є
його товариші найбільш відомі та найвидатніші.

А він мені: «Про декого є добре знати;
про інших же мовчати річ похвальна буде,
тому що час короткий був би на таке оповідання довге.

Тож знай, що всі вони — духовні
та літератори великі й славні,
від того самого гріха на світі побруднілі.

У тій юрбі нікчемній Прісціян[34] іде,
і теж Франческо, син Аккорса[35], й там побачити —
якби ти мав охоту стрінути такенні пархи[36] —

того ти міг би, що його служитель слуг[37]
з-над Арно переніс над Баккільйоне[38],
де до гріха простягнені він нерви залишив[39].

Ще більше я б сказав; але іти й з тобою говорити
не можна довше: це тому, що бачу,
як там підноситься новий дим[40] із піску.

Народ приходить, із яким разом не маю бути[41].
Мій „Скарб"[42] поручений тобі хай буде,
в якому я живу іще, і більше не прошу нічого».

Потому обернувся він[43] і виглядав, як з тих один,
що у Вероні за сукном біжать зеленим
по полі; й серед них він виглядав
як той, що побіждає, а не той, що програє»[44].

Примітки

[1] Ріка Флегетон, утворена з киплячої крови насильників проти ближнього, пливе через ліс самогубців. Вона виділяє тепер ґусту пару, яка гасить вогонь, що паде згори. Таким чином обидва Поети переходять безпечно камінним («твердим») берегом ріки, бо вогонь не паде ні на ріку, ні на її береги.

[2] Це флямандські містечка в сучасній Бельгії.

[3] Ріка в Північній Італії.

[4] Поки в Каринтії (провінція на півдні Австрії, в Альпах) не настане спека, яка потопить сніги, від яких піднімуться води в ріці Бренті.

[5] *За край* одежі.

[6] Цей грішник знаходився на висоті Поетових ніг.

[7] Данте зі здивуванням впізнає свого колишнього улюбленого й дуже шанованого вчителя Брунетта Лятіні, одного з найвизначніших фльорентійських учених і політиків XIII ст. (1220? – 1294).

[8] Вірґілій.

[9] З уваги на вогонь.

[10] *З пошаною* до свого вчителя.

[11] Твого життя; ще перед твоєю смертю.

[12] Для грішників, засуджених на вічні муки, наше життя на землі є щасливе.

[13] Ще поки Данте не осягнув 35-го року життя.

[14] Вірґілій.

[15] До неба.

[16] Констеляція Близнюків, під якою народився Данте.

[17] Це слава на світі, яку Данте має осягнути.

[18] Передчасно стосовно Поета.

[19] Згідно з переказами, Фльоренцію заснували римляни після зруйнування міста Фієзолє (на північ від Фльоренції), в якому знайшли захист численні прихильники Каталіни (109 – 62 рр. перед Хр.), римського політика, змова якого проти римського сенату закінчилася його поразкою й смертю. Проти нього гостро виступив був Ціцерон. Частина фієзолян мала поселитись у Фльоренції. Данте дивиться на них із презирством.

[20] Тобто твердий, нецивілізований характер.

[21] Це фльорентійці, які послали Поета на вигнання, а навіть засудили його на смерть.

[22] Данте.

[23] Обидві фльорентійські політичні партії, «Чорні» та «Білі», бажатимуть виладувати свій гнів на Поета. Одначе він («рослина ця») перебуватиме в безпечному місці, далеко від «дзьобів», тобто від фльорентійців, які схочуть знищити його.

[24] Хай фльорентійці, нащадки фієзолян, знищать себе взаємно.

[25] Це стосується фльорентійців, нащадків римлян.

[26] Фльоренцію.

[27] Від цього світу.

[28] Здобуває безсмертну славу своїми визначними ділами.

[29] Це стосується віщування Чакка (*Пісня* VI, 64 і наст.) та Фарінати (*Пісня* X, 79 і наст.).

[30] Беатріче.

[31] Про майбутню долю Поета.

[32] Данте хоче висловити думку (у формі приповідки), що не боїться ні долі (Фортуни), ні людей, бо його совість чиста.

[33] Це неясний рядок.

[34] Відомий латинський граматик першої половини VI ст.

[35] Славний правник (1225 — 1293).

[36] Поганих грішників.

[37] Папа Боніфатій VIII (від 1294 до 1303 р.). Папський титул: «Слуга слуг Божих».

[38] Це Андреа де Моцці, єпископ Фльоренції (над рікою Арно), якого папа призначив у 1295 р. до Віченци (над рікою Баккільйоне).

[39] Тобто помер (у 1296 р.).

[40] Це курява, спричинена новою групою грішників.

[41] Гомосексуалісти поділені на групи; члени однієї групи не сміють мішатися з членами іншої групи.

[42] Це «Книга про скарб», найважливіший енциклопедичний прозовнй твір Брунетта Лятінія, написаний французькою мовою. Він написав теж італійською мовою дидактичний твір «Малий скарб».

[43] Щоб повернутися до свого гурту.

[44] Це мова про перегони, які відбувалися кожного року у Вероні, в Північній Італії, у першу неділю Великого посту. Переможець отримував у нагороду зелене сукно.

Пісня шістнадцята

Сьоме коло: Третій перстень. Насильники проти природи (гомосексуалісти).

Вже був я в місці, у якому грюкіт я почув
води[1], яка спадала в інше коло,
до гуркоту того подібний, що із вуликів виходить,

коли три тіні разом вийшли,
бігцем, із зграї, що проходила
під тим дощем страждань гірких.

Підходили вони у напрямі до нас, і кожна з них кричала:
«Спинися ти, який — по одягу — нам виглядаєш,
що ти один із нашого лихого міста»[2].

Ой, леле! що за рани я на членах їх побачив,
недавні й давні, полум'ям роз'ятрені!
Мені ще боляче тепер, коли лишень про це згадаю.

На їхні крики доктор мій звернув увагу,
на мене скерував свій погляд і: «Тепер ти підожди, —
сказав, — із ними ввічливим треба бути.

Якби не той вогонь, який скидає
природа цього місця, я б сказав,
що краще випадало би тобі, ніж їм, спішитися»[3].

Як тільки ми затрималися, вони наново почали
свій попередній спів[4]: коли ж догнали нас,
всі три зробили з себе колесо[5],

як це борці звичайно роблять, голі та намащені[6],
звертаючи увагу на суперника свого й шукаючи для себе користи[7],
ще поки будуть битися й ранитися взаємно.

Ось так кружляли тіні, й кожна з них лице своє
до мене обертала, так що шия їх у напрямі, противному
до ніг, постійно порушалася[8].

«Якщо оцього нетвердого[9] місця злидні
негідними нас роблять і прохання наші, —
один почав, — як теж і вигляд наш згорілий і позбавлений волосся,

хай наша слава[10] ум твій спонукає
сказати нам, хто ти такий, що стопами живими
так певно в пеклі ходиш.

Отой, сліди якого я топчу, як бачиш,
хоч голий він іде та безволосий,
був ранґи вищої, ніж ти подумать міг би:

він був онуком доброї Ґвальдради;
ім'я мав Ґвідо Ґверра[11] і в житті своєму
здоровим розумом він дуже визначався і мечем.

Той другий, що пісок побіля мене топче, —
це Теґґіяйо Альдобранді[12], що його слова
повинні бути радо сприйняті на світі.

А я, що з ними на хресті розп'ятий[13],
був Рустікуччі Якопо[14], і з певністю
мені моя жорстока жінка більше, ніж щось інше, шкодить».

Якби я від вогню був захоронений,
я був би кинувся униз[15] між них,
і думаю, що згодився б на це мій доктор;

але тому, що міг би я спалитися і попектися,
страх переміг мою цю добру волю,
яка бажання їх обняти зроджувала в мене.

Тоді почав я: «Не погорду, а лиш біль
ваш стан у мене викликав,
такий великий, що не скоро зникне він увесь,

як тільки цей мій пан[16] сказав мені
оті слова[17], які мене на думку навели,
що ось такі — як ви — тут люди[18] прибували.

Я з вашої землі[19], і завжди
і ваші справи, і шановні імена
я із любов'ю повторяв і слухав.

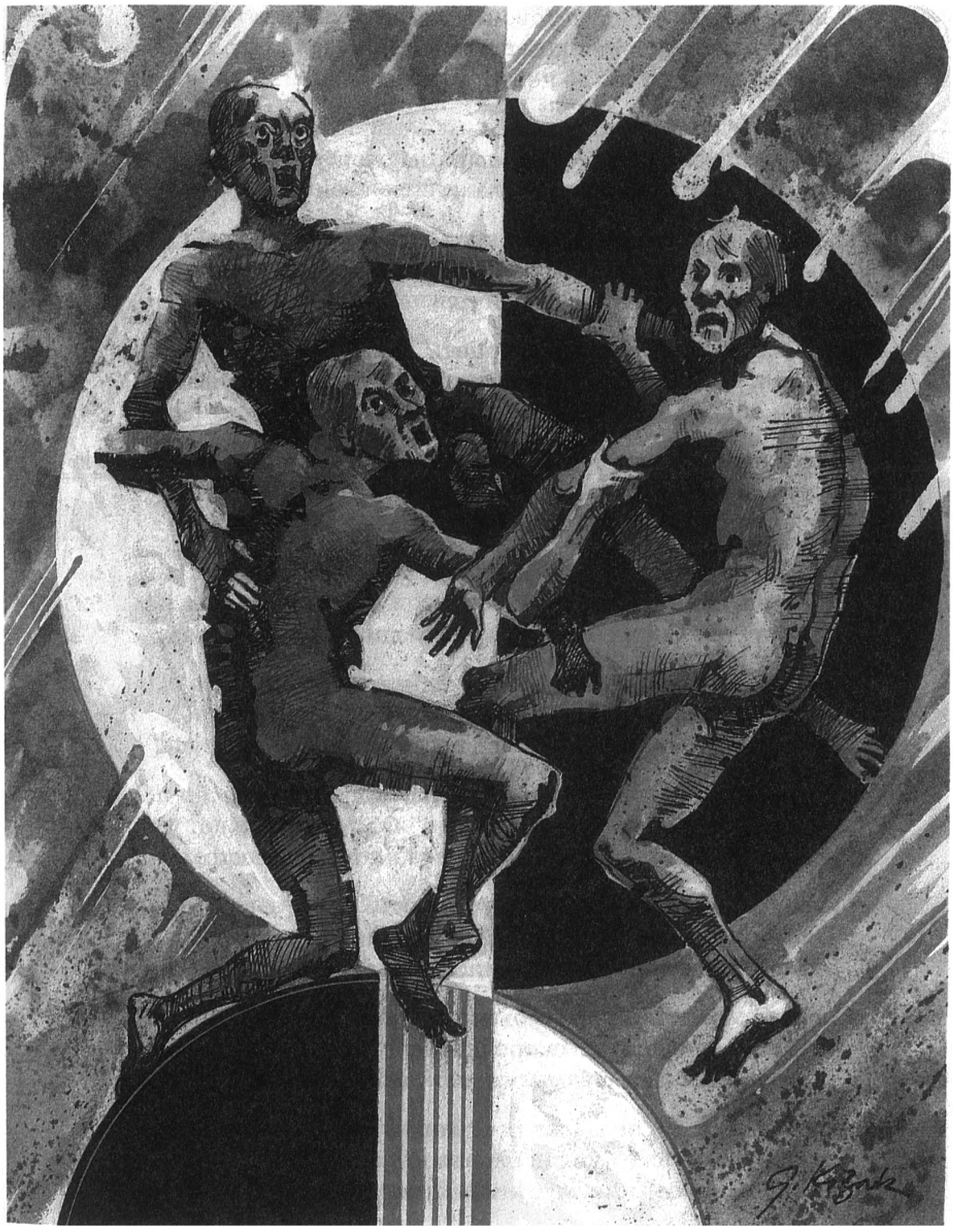

Я залишаю жовч[20] і йду по овочі солодкі[21],
обіцяні мені провідником правдивим[22];
та спершу мушу аж до центру[23] я зійти».

«Хай довго ще твоя душа несе
всі члени твого тіла, — відповів тоді отой, —
і після тебе[24] хай твоя сіяє слава;

скажи, чи чемність та лицарськість ще живуть
у місті нашому, як це бувало,
чи зовсім віддалилися від нього;

бо Ґуліельмо Борсієре[25], що терпить
із нами від недавнього часу і йде ось там з товаришами,
своїм оповіданням сильно нас засмучує».

«Новий народ та скорі заробітки[26]
зродили гордість і таку нестриманість,
Фльоренціє, у тобі, що над цим уже й ти плачеш»[27].

Я так кричав з піднесеним обличчям вгору[28];
ті ж три, що це взяли за відповідь,
поглянули один на одного як ті, що дивляться на правду[29].

«Якщо за кожним разом мало так тебе коштує[30], —
всі відповіли, — іншого задоволити,
щасливий ти, що так говориш по своїй вподобі.

Отож якщо ти вийдеш з місць цих хмурих
і знов побачиш красні зорі,
коли вже матимеш приємність „Я там був" сказати,

про нас ти людям розкажи».
Тоді вони розбили колесо[31], й, коли втікали,
їх скорі ноги крилами здавалися.

«Амінь» сказати не було б можливо
так скоро, як вони всі скоро щезли;
тому моєму вчителю здалося, що час вже відійти.

Я йшов за ним; ми недалеко поступили,
як грюк води вже був так близько,
що ледве ми себе могли були почути у розмові.

Мов річка та, що власним руслом йде
від Монте-Везо перше в напрямі на схід,
по лівому узбіччі Апеннін,

і Аквакета називається вгорі,
ще поки зійде вниз у річище глибоке,
а у Форлі втрачає це ім'я[32],

гуде там над Сан-Бенедеттом
у Альпах, щоб спуститись водопадом лиш одним
там, де для тисячі повинно б бути місце[33];

ось так із берега крутого вниз спадаючу
знайшли ми воду ту червону[34], а вона гуділа
так сильно, що за час короткий слухові пошкодила б була.

Я був обвитий шнуром[35],
і ним одного разу я задумав
пантеру з різнобарвною схопити шкурою.

Коли я з себе зовсім зняв його,
так, як мій провідник був наказав мені,
я шнур, його зв'язавши і змотавши, передав йому.

Тоді він повернув у правий бік
і дещо здалека від краю прірви
його він кинув вниз у глибочінь провалля.

«Це ясно, що конечним є, щоб відповіло щось нове, —
собі самому я казав, — на незвичайний знак отой,
що мій учитель так за ним уважно стежить»[36].

Ой-ой, які-то обережні люди мусять бути
у товаристві тих, які не тільки зовнішню діяльність бачать,
але і розумом думки укриті розглядають.

Мені сказав він: «Швидко вгору піднесеться те,
на що я йду й про що твоя лиш мріє думка;
конечним є, щоб швидко це відкрилося лицю твоєму».

Звичайно перед правдою тією, що брехнею видається[37],
замкнути мусить чоловік уста, як довго може,
бо засоромити вона його потрапить без його вини[38].

Але мовчати тут не можу; і рядками
Комедії цієї присягаюся тобі, читачу,
щоб не були вони позбавлені прихильности тривкої,

що я побачив, як через оте густе повітря й темне
підносилася вгору, гейби пливучи, якась-то постать,
що викликала страх навіть у серцях відважних, —

щось так, як той вертається, хто іноді вниз порина,
аби звільнити якір, що зачіплений
за скелю чи щось інше, сховане у морі,

який угору простягається і ноги корчаться його[39].

Примітки

[1] Ріки Флегетону.

[2] З Фльоренції.

[3] Це радше Данте повинен би побігти їм назустріч, бо вони були визначнішими від нього громадянами.

[4] Своє лементування, яке перервали, звертаючись до Поета.

[5] Тіні, душі грішників, бігали по колу, бо їм не можна було задержатися безкарно.

[6] Оливою.

[7] Шукаючи найкращого способу перемогти суперника.

[8] Данте є на березі, а три духи кружляють довкола по гарячому піску на висоті ніг Поета. Кожний мусить у певних хвилинах обернути голову назад, щоб подивитися на нього.

[9] Бо це пісок.

[10] Слава на землі.

[11] *Ґвідо Ґверра*, внук відомої своїми чеснотами Ґвальдради, був членом роду графів Ґвіді. Належав до партії ґвельфів, визначався розумом і відвагою (1220 — 1272).

[12] Належав до визначної родини Адімарів. Був розумний і відважний, належав до партії ґвельфів. Відраджував фльорентійців брати участь у боротьбі проти сієнців. Його не послухали, і це довело до поразки фльорентійців під Монтаперті у 1260 р. Пор. *Пісня* VI, 79.

[13] Переношу цю важку муку.

[14] Належав до нешляхетської, але багатої родини. Одружився зі сварливою жінкою, з якою розійшовся. Тому, мабуть, потрапив у содомський гріх.

[15] З берега на пісок.

[16] Віргілій.

[17] Пор. рядки 14 — 18.

[18] Особи, гідні пошани.

[19] З Фльоренції.

[20] Гріх.

[21] Небесне добро.

[22] Віргілієм.

[23] До центру землі. Сходячи по колах пекла вниз, Данте дійде до центру землі.

[24] Після твоєї смерти.

[25] Фльорентієць, член визначного роду.

[26] Нові поселенці в місті та нечесні, лихварські заробітки.

[27] Вже тоді видно було наслідки громадянської незгоди.

[28] З обуренням.

[29] Як ті, які відчувають, що хтось говорить правду.

[30] Ти можеш такими короткими й ясними словами (рядки 73 — 75) задовільно відповісти на питання інших.

[31] Див. рядок 21.

[32] Це ріка Монтоне, яка в своїй горішній частині носить назву Аквакета, а опісля творить водоспад біля монастиря св. Бенедикта у своїй долішній частині. Вона впадає просто в Адріятичне море. Форлі — це місто на південь від Равенни.

[33] Цей рядок пояснюють по-різному. Правдоподібно, він означає, що ріка в тому місці має стільки води, що повинна б утворити не один, а багато («тисячу») водоспадів.

[34] Це кривава ріка Флегетон. Через довге порівняння (рядки 94 — 102) Данте хоче представити гук тієї пекельної ріки, яка спадає вниз.

[35] Це, мабуть, алюзія до шнура, що ним обв'язуються францисканці; це символ чистоти, за допомогою якого можна перемогти обман, що його символізує пантера.

[36] Данте дивиться на Вірґілія і, не розуміючи, що саме той робить, говорить сам до себе, бо не має відваги спитати. А Вірґілій кинув шнур у пекельне провалля і чекає на щось.

[37] Дивні речі, хоч і правдиві, можуть видаватися неправдивими («брехнею»).

[38] Данте радить не розповідати без потреби неймовірних речей, бо це може засоромити людину.

[39] Це порівняння рухів моряка, який поринає в море, щоб звільнити якір, взяте з рухів жаби, яка штовхає вперед передні лапи, а тоді підтягає задні, щоб їх знов опісля випростувати.

Пісня сімнадцята

Сьоме коло: Третій перстень. Насильники проти природи та мистецтва (лихварі).

«Ой хижий звір[1] з хвостом кінчастим,
що переходить через гори, мури розбиває й зброю;
ось той, що засмороджує ввесь світ».

Ось так мій провідник почав до мене говорити;
і знак подав йому, щоб він прибув на берег[2],
близенько краю кам'янистого[3], яким ми йшли.

І символ той бридкий обману
прибув і голову та тулуб спер на березі,
але хвоста не витягнув нагору.

Його лице було лицем людини справедливої,
таку ласкаву[4] мав він шкуру ззовні,
а решта тіла — як у змія.

Дві лапи мав кігтясті й волохаті аж по пахви;
а спину й груди та обидва боки
мав розмальовані вузлами й колісцями.

Кольористіших в основі плетива свого
тканин ніколи не зробили турки ні татари[5],
ані таких тканин Арахна[6] не створила.

Як іноді на березі човни перебувають
частинно у воді та на землі частинно,
і як-то там між німцями неситими

бобер сідає, щоб ловити рибу,
так само звір перебував той лютий
на краю, що стискає каменем пісок[7].

25 У порожнечі цілий хвіст його скоренько рухався,
нагору скручуючи ті отруйливії вила,
які кінець його озброювали, як у скорпіона.

28 Мій провідник сказав: «Тепер же треба трохи повернутися
отій дорозі нашій до тієї аж
звірюки злючої, яка ось там лежить»[8].

31 Тому направо ми зійшли
й зробили десять кроків в напрямі до краю берега,
щоб добре обминути той пісок і полумінь[9].

34 Коли ж до звіра ми прийшли,
то трохи далі бачу я, що на піску
сидять якісь там люди біля прірви[10].

37 Тоді учитель мій: «Щоб зовсім певнеє
знання ти цього персня мав, —
сказав мені, — іди і подивись на їхній стан.

40 Твої розмови хай короткі будуть там;
ще поки вернешся, із звіром цим я поговорю,
щоб нам дозволив сісти на свої міцнії плечі»[11].

43 Я сам один ось так по крайнім березі
отого кола сьомого
ішов туди, де люди ті сумні сиділи.

46 Крізь їхні очі біль назовні проривався;
з одного боку й з другого вони руками боронилися
раз проти полум'я, раз від розпеченого ґрунту[12].

49 Не йнакше роблять влітку пси
то мордою, то лапою, коли укусять їх
чи блохи, чи то мухи, чи то ґедзі[13].

52 Коли я очі вп'ялив в деякі обличчя,
що їх вогонь болючий обпікав,
нікого я не розпізнав; але я зауважив,

55 що кожному звисав із шиї гаманець,
який мав певний колір, мав і певний знак,
і ще здавалося, що їхні очі цим втішалися.

58 Коли почав я розглядатися між ними,
побачив я на жовтому одному гаманці блакить,
що мала вигляд і поставу лева[14].

Потому, поглядом своїм продовжуючи оббігати,
побачив я ще інший, наче кров червоний,
який на собі гуску мав, білішую від масла[15].

Один же дух, який свиню блакитну та товсту
мав намальовану на свому білому мішечку[16],
сказав мені: «Ти що у ямі робиш цій?

Та йди собі; але тому, що ти іще живий,
то знай, що мій сусід Віталіяно[17]
сидітиме ось тут по лівому моєму боці.

Разом із цими фльорентійцями я, падуанець[18];
мені вони заглушують разів багато вуха,
кричать: ,,Хай прийде лицар суверенний,

що принесе свій гаманець із дзьобами трьома!"»[19]
Тут він скрутив уста і висунув
язик, неначе бик, що носа свого лиже.

Та боячися, щоб його не схвилювала затримка довша,
його, який мене перестеріг був, щоб задержатись коротко[20],
я повернувсь назад від втомлених тих душ.

Знайшов провідника я мого, що вже вийшов був
на плечі того звіра хижого
й сказав мені: «Тепер будь сильним і сміливим.

Ми маємо спускатися вже по такого роду сходах[21];
сідай наперед, бо я всередині бажаю бути,
так щоб той хвіст тобі не міг вчинити зла».

Мов той, що є так близько трепету
пропасниці, мов той, що має вже бліді смертельно нігті
й увесь трясеться, дивлячися лиш на холодок[22],

таким я став, почувши ті слова;
одначе заохочення[23] його у мене викликали сором,
який слугу сміливим робить перед пана доброго обличчям.

Я сів на ті великі плечі;
ось що сказати я хотів, але не вийшов голос з мене,
як то я думав: «Обійми ж мене!»

Одначе він, що іншим разом допоміг мені
у інших труднощах, як тільки я на звіра виліз,
стиснув мене раменами своїми, і підтримав,

і мовив: «Джеріоне, вирушай уже:
широкими ти колами злітай поволі;
і думай про новий тягар[24], який несеш на собі».

Мов човен, що від берега відчалює
поволеньки, так звідти віддалився він;
коли вже зовсім почувався вільним,

він повернув свій хвіст туди, де груди перед тим були;
і, простягаючи його, ним рухав, як вугор,
а лапами зачерпував повітря.

Не думаю, щоб більший страх
мав Фаетон[26], як поводи пустив
і через це зайнялось небо;

ані Ікар[27] нещасний, як із поперека
почув, що пера відривалися, бо віск топився,
хоч батько і гукав до нього: «Злою ти дорогою летиш!»,

ніж я, коли побачив, що перебував
в порожньому повітрі[28], та й ще помітив, що нічого
не бачив я, крім того звіра.

Поволеньки-поволі він пливе,
і обертається, й спускається, але того я не спостерігаю,
хіба що вітер дише у лице мені та й знизу.

Я чув, як справа водоспад
робив жахливий гуркіт[29] попід нами,
тому я простягаю голову й дивлюся вниз.

Тоді настрашився я більше, щоб не впасти;
бо я вогні побачив і почув ридання,
тому-то, цілий дрижачи, стискаюся ногами[30].

І я побачив опісля, а того я не бачив перед тим,
що я спускався і кружляв, бо ті великії нещастя
вже наближалися з усіх боків[31].

Мов сокіл, що перебував на крилах дуже довго,
який, не бачачи ні заклику, ні пташки,
сокільникові каже говорити: «Леле, ти спускаєшся!»,

утомлений злітає із висот, куди він бистро вилетів,
виконуючи сотні кіл, і осідає предалеко
від свого вчителя, зневажливий та бунтівничий,

133 ось так нас Джеріон на дні поклав
під самою скалою прямовисною;
і, нас позбувшися,

136 він зник, як з тятиви стріла.

Примітки

[1] У старовинній мітології Джеріон, король острова Еріфеї в західних морях, мав три тіла, три голови, шість рук, шість ніг та крила. Він принаджував до своєї палати приятелів та родичів, опісля вбивав їх. Його убив мітологічний герой Геракль, виконуючи цим один зі своїх дванадцяти славетних подвигів. Данте робить Джеріона сторожем восьмого кола та символом ошуканства; дає йому вигляд потвори з трьома природами: обличчям людини, тілом змія і хвостом скорпіона.

[2] *На берег*: край сьомого кола.

[3] Близько берегового підвищення ріки Флегетону.

[4] Приємну, ніжну.

[5] Східні народи були відомі вже у Середньовіччі своїми тканинами та килимами.

[6] Відома ткаля, що викликала на змаг богиню Мінерву. Ця перемогла її й перетворила в павука.

[7] Данте порівнює положення Джеріона з човнами, що є частинно в воді, а частинно на суші, та з бобром, який — згідно із середньовічним знанням — сидів на березі, а хвіст тримав у воді і ним ловив рибу. Данте завершує теж цим опис сьомого кола, яке, поділене на три персні: рів, ліс і пісок — закінчується кам'янистим краєм, по якому йдуть Поети та до якого причалює Джеріон.

[8] Джеріон не причалив близько Поетів, а трохи направо, тому вони мусять піти в тому напрямі.

[9] Гарячий пісок та вогонь, що спадав згори.

[10] Близько восьмого кола.

[11] Вірґілій шукає способу дістатися до восьмого кола і просить Джеріона, щоб їх туди заніс, бо пішки до нього на можна було дістатися.

[12] Пор. *Пісня* XIV, 40 – 42.

[13] Данте вживає часто смішних порівнянь, щоб відвернути в читача будь-яке співчуття до грішників.

[14] Блакитний лев на золотому полі — це герб фльорентійського роду Джанфіліяцці, ґвельфів, опісля членів Партії чорних.

[15] Біла гуска на червоному полі — це герб фльорентійського роду Обріяків, членів партії ґібеллінів.

[16] Блакитна свиня на білому полі — це герб роду Скровенів з Падуї.

[17] Це інший падуанець, мабуть, Віталіяно дель Денте.

[18] Падуя — це місто, що належало до партії ґвельфів, тому Данте його не любив і зробив його, разом із Фльоренцією, представником лихварства.

[19] Це, мабуть, Джованні Буямонте, що мав герб із трьома цапами і був відомим лихварем у Фльоренції.

[20] Пор. рядок 40.

[21] Тобто за допомогою Джеріона, або ж пекельних сил.

[22] У цьому порівнянні Данте показує добре знання нападу малярії: блідість тіла й нігтів та тремтіння.

[23] Слова Віргілія.

[24] Тіло Поета.

[25] Данте продовжує опис, який почато у 19-му рядку.

[26] У грецькій мітології це син бога Сонця. Йому дозволили керувати возом Сонця. Через брак досвіду він підпалив небо й землю. Тому Зевес убив його блискавкою.

[27] Це син Дедаля, з яким він утікав із лабіринту на острові Креті за допомогою крил, прикріплених воском до тіла. Він піднявся зависоко, заблизько до сонця, віск почав топитися, крила віддерлися — і він упав у море.

[28] Тобто був завішений у повітрі, бо летів на спині Джеріона.

[29] Це води ріки Флегетону, що спадають униз.

[30] До спини Джеріона.

[31] Данте почав здавати собі справу з того, що спускався вниз і кружляв, бо побачив під собою з різних боків вогні восьмого кола, яких перед тим не бачив.

Пісня вісімнадцята

Восьме коло: Перший рів. Звідники та спокусники. Другий рів. Підлесники.

Контраппассо 1: *Звідники та спокусники поповнили на землі безсоромні акти, схиляючи інших до безсоромних діл, тому тепер вони призначені на безсоромну кару: рогаті чорти б'ють їх і примушують постійно рухатися.*

Контраппассо 2: *У житті підлесники забруднилися морально, вживаючи приємних і підлесливих слів, тому тепер вони терплять у матеріяльному бруді.*

1 Є місце в пеклі, зване Малєбольдже[1],
а ціле з каменю воно та кольору залізно-сірого,
як круглий берег, що його оточує.

4 В самій середині єхидного того простору
криниця-порожнеча відкривається, широка дуже та глибока;
на місці відповідному я про її будову розкажу[2].

7 Отож округлий є той пас, що залишається
поміж криницею й підніжжям берега високого й твердого,
і має дно, поділене на десять долів[3].

10 Як саме — в місці, де для охорони мурів
рови, один за одним, огороджують твердині, —
ота частина виглядає, де є ті рови,

13 такий же вигляд мали там ці доли;
і як у тих фортецях від їх входів
містки йдуть аж до зовнішнього берега[4],

16 ось так від цоколю стіни виходили
мости скелясті, що розрізували вали та рови,
аж до криниці, що перериває і збирає їх усіх.

19 У цьому місці опинилися ми, злізши
зі спини Джеріона; і Поет
наліво[5] завернув, а я за ним пішов.

22 По правім боці я побачив горенько нове,
нові страждання та нових гнобителів[6],
якими виповнений був цей перший рів[7].

25 На дні там голі грішники були:
із середини йшли одні сюди, у напрямі до нас,
а інші з нами йшли туди, але швидкішим кроком[8],

28 подібно, як римляни через величезний натовп
під час святого року ювілейного, щоб через міст
народ спокійно перейшов, знайшли такий-от спосіб,

31 що із одного боку всі, чоло звернувши
у напрямі до замку, до Петра Святого йдуть;
а з другого то боку в напрямі до пагорба ідуть[9].

34 Із цього й того боку, вздовж похмурої тієї скелі,
я бачив демонів рогатих із великими бичами,
що били грішників жорстоко ззаду.

37 Ой, леле, як же п'яти мусили підносити вони[10]
по перших тих ударах! Вже й ніхто
не ждав на другі, ні на треті.

40 Коли я так ішов, мій погляд на одному
спинився; і негайно я тоді сказав:
«Я думаю, що того я вже бачив».

43 Тому я зупинився, щоб його впізнати;
а мій ласкавий провідник затримався зі мною
і згодився, щоб я вернувся трохи взад.

46 А той батожений сховатися задумав,
своє обличчя опускаючи; та це не помогло,
бо я сказав: «Ось ти, що очі до землі спускаєш,

49 якщо твого обличчя риси не фальшиві,
Венедіко ти є Каччанеміко[11];
але що саме привело тебе в такі болючі муки?»

52 А він мені: «Нерадо це кажу;
але примушує мене твоя прозора мова,
яка пригадує мені той давній світ[12].

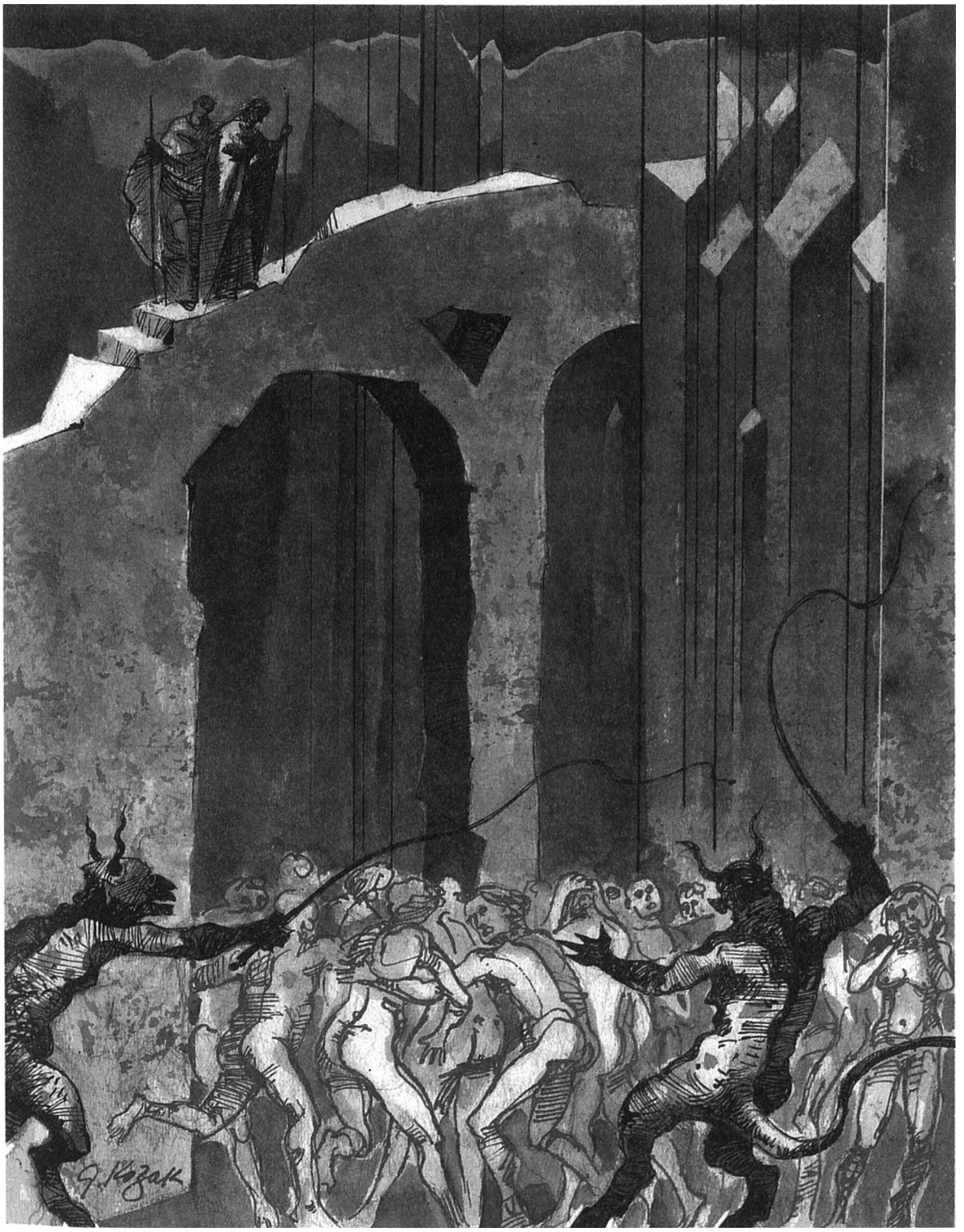
Э. Казак

55 Я той, який Гізолябеллю спонукав
маркізові всі примхи вдовольняти,
хоча й по-різному цю вістку переповідають[13].

58 Больонець я не одинокий, що тут плачу;
а навпаки, так повно їх у цьому місці,
що стільки мов нема, які учили б

61 казати «сіпа» між ріками Савена та Рено[14];
якщо ж на це ти хочеш мати доказ або свідчення,
то пригадай собі захланну нашу вдачу»[15].

64 Коли він так-то говорив, його ударив демон
своїм тим нагаєм, сказавши: «Геть,
ти, звіднику! Немає тут жінок продажних».

67 Я із своїм провідником злучився знов[16];
потому, уперед зробивши кілька кроків, ми прийшли
туди, де від стіни виходив міст скелястий[17].

70 На нього дуже легко вийшли ми
й направо повернулися, й по ньому
ми віддалилися від берегів тих вічних.

73 Коли ми там були, де міст лишає
порожне місце під собою, щоб давати перехід бичованим,
мій провідник сказав: «Спинися й хай тебе

76 ударить вид тих інших безталанників,
яких обличчя ти не бачив ще,
бо йшли вони разом із нами»[18].

79 Із мосту старовинного дивились ми на ряд,
що в напрямі до нас із іншого приходив боку
й якого схожим способом бич підганяє[19].

82 А вчитель добрий, хоч його я не питав,
сказав мені: «Дивись на того велетня, що йде
і, незважаючи на біль, не проливає сліз, як виглядає.

85 І що за королівський вигляд він ще зберігає!
Це є Язон[20], який відвагою та розумом
забрав у колхів барана[21].

88 До острова, до Лемноса, приставши
вже після того, як жінки відважні та жорстокі
усім своїм мужам завдали смерть[22],

знаками там, облесними словами
він молоденьку Ізіфілю обманув,
яка раніше обманула інших всіх жінок[23].

Лишив її він там вагітну та саменьку[24]:
така його вина засуджує його на ось таку покару;
і теж карається він за Медею.

Із ним ідуть всі ті, які обманюють подібним чином;
достатньо ти вже взнав про перший рів,
як і про тих, що їх цей рів між іклами своїми має».

Ми там були вже, де вузький той перехід
із другим схрещується валом[25]
і з нього творить базу вже для лука другого.

Почули звідти ми людей, що стогнуть
у іншому рові й які соплять своїми пиками
і б'ють себе самих долонями.

Були покриті цвіллю стіни того рову
від випарів смердючих знизу, що гуснуть там, як тісто,
і що очам та носові бій видавали.

А дно його настільки темне, що ніякого
немає місця, звідки можна б щось побачити, хіба на спину вийти
отого лука, де та гостра скеля вистає найбільше.

Туди прийшли ми; й звідти, долі, у рові
народ побачив я, занурений в лайні,
який, здавалося, був зібраний з виходків[26].

Коли туди униз зорив очима,
побачив я одного грішника із головою, калом так забрудженою,
що не було можливим відрізнити, хто це був,
духовний чи світський.

Отой гукнув мені: «Чому таке несите в тебе є бажання
дивитися на мене радше, ніж на інших тих брудних?»
А я йому: «Тому, якщо я добре пам'ятаю,

що я тебе вже бачив із сухим волоссям[27]:
Алессіо ти є Інтермінеллі з Люкки[28]:
тому тебе я оглядаю більше, ніж всіх інших».

А він тоді, б'ючися по макітрі:
«Сюди униз занурили мене слова підлесливі,
що ними мій язик ніколи пересичений не був».

По тому провідник: «Вп'ясти спробуй, —
мені сказав, — свій погляд трохи далі наперед,
щоб ти очима добре досягнув лиця

брудної отієї та з розкуйовдженим волоссям жінки,
що дряпає себе загидженими нігтями
і раз зсувається додолу, раз на ноги піднімається.

Таїда[29] це, повія, що на питання
коханця свого: „Чи вдяку маю я великую від тебе?" —
відповідала: „Навіть надзвичайну!"

І цим хай наші очі будуть задоволені»[30].

Примітки

[1] Залишаю італійську назву «малєбольдже», що означає «злі (лихі, лукаві) торби». Є. Дроб'язко перекладає її словом «лихосхови». Це десять концентричних ровів, чи ям, чи долів, що творять восьме коло пекла. Вони сполучені мостами. У середині того кола є глибока криниця чи прірва, на дні якої знаходиться останнє, дев'яте коло пекла.

[2] Данте дає загальний опис восьмого кола. Простір, що знаходиться між кам'яною стіною та криницею, поділений на десять долин (долів, ровів), у яких караються різні категорії обманців.

[3] Дивлячись на цілий той пас (восьме коло) від центру, тобто від криниці до кам'яної стіни-берега (попри яку Джеріон спустив обох Поетів униз), бачимо, що він має форму величезного амфітеатру. Кожний діл, чи рів, що йде довкруги, є нижчий від попереднього. Різного роду мости сполучують ці доли.

[4] До зовнішнього берега останнього рову, чи долу.

[5] Віргілій іде в пеклі завжди наліво.

[6] Це чорти, що мучать грішників, жорстоко б'ючи їх.

[7] Це звідники, що зводили жінок для приємности інших, та спокусники, що зводили жінок для власної приємности.

[8] Грішники йшли двома рядами, у двох протилежних напрямах.

[9] Данте має на думці перший Ювілейний святий рік, що його проголосив у 1300 р. папа Боніфатій VIII. З уваги на величезні маси паломників, що прибули до Риму, треба було упорядкувати перехід людей мостом Сант-Анджельо (міст Святого Ангела), бо це був єдиний міст, що лучив місто зі собором св. Петра. Отже його поділено на дві частини: однією йшли паломники в напрямі до замку Сант-Анджельо, себто до базиліки св. Петра; другою йшли ті, що верталися з базиліки та йшли в напрямі до Монте-Джордано, малого горба навпроти замку Сант-Анджельо. Данте порівнює хід двох рядів грішників, у двох протилежних напрямах, з тими двома рядами паломників, що переходили мостом.

[10] Тобто втікати.

[11] Венедіко Каччанеміко був членом шляхетської родини в місті Больонії та членом партії ґвельфів. Він займав різні політичні пости. Згідно з поговором (про це нема писаних документів), він мав за гроші віддати свою сестру як любку маркізові Феррари Обіццо II.

[12] Земний світ.

[13] Про цю подію широко розказували в тих часах у прерізних варіянтах.

[14] «Сіпа» — це діялектна больонська форма слова «сія». Данте хоче сказати, що в пеклі перебуває більше больонців, ніж у місті, яке розташоване між ріками Савеною та Рено.

[15] Больонія була відома в Середньовіччі скупістю й захланністю своїх мешканців.

[16] Див. рядки 45—46.

[17] Стіна, попри яку Джеріон спустив обох Поетів до восьмого кола, і ціле це коло, Малєбольдже, та всі мости є скелясті, тверді, як грішники, що там страждають.

[18] Це другий ряд грішників першого рова, облич яких Данте ще не бачив, бо йшов у тому самому напрямі, що вони.

[19] Подібно, як тих, що були в ряді звідників.

[20] Це античний герой, провідник грецьких героїв — аргонавтів, які на кораблі Арго вибралися в Кольхіду (країну на південь від Кавказу), щоб там здобути золоте руно (золоту баранячу шкіру). По дорозі він затримався на острові Лемнос, де жінки повбивали перед тим усіх своїх чоловіків, щоб помститися за їхню байдужість до них; але королева Ізіфіля врятувала життя своєму батькові, ошукавши таким чином інших жінок. Язон звів, опісля покинув Ізіфілю. Пізніше він звів і покинув Медею, дочку короля Кольхіди, яка допомогла йому здобути золоте руно, а одружився з Кревзою, дочкою Креонта, короля Коринту. Медея помстилася за це, вбивши Креонта, Кревзу та своїх дітей, яких мала від Язона.

[21] Тобто золоте руно з барана.

[22] Щоб помститися за їхню байдужість до своїх жінок.

[23] Вона мала вбити свого батька Тоанта, але змилосердилася над ним і допомогла йому втекти. Таким чином вона обманула інших жінок.

[24] Після виїзду Язона з острова Лемнос Ізіфіля привела на світ двоє дітей. Відкривши обман, інші жінки прогнали її з острова.

[25] З насипом, чи берегом, другого рова.

[26] Ці грішники — це підлесники.

[27] Тобто на землі, без побрудженого калом волосся.

[28] Це був мешканець міста Люкки. Про нього не знаємо нічого ближче, хіба те, що належав до Партії білих.

[29] Це одна з дійових осіб комедії Теренція, латинського письменника II ст. перед Хр.; Данте ставить її за приклад підлесливости.

[30] Тобто хай їм уже вистачить того, що досі побачили.

Пісня дев'ятнадцята

Восьме коло: Третій рів. Симоністи.

Контраппассо: *За життя на землі симоністи ховали гроші в гаманець, то й тепер вони сховані в кам'яних гаманцях-дірах. Вони перевертали догори ногами Христовий закон, тому тепер перебувать догори ногами в ямах-дірах. На землі вони топтали полум'я Святого Духа, тому тепер полум'я пече їм ноги.*

Чарівнику Симоне[1] і нікчемні послідовники його,
що Божі речі, що із добротою
одружені повинні бути, ви, дряпіжники,

за золото та срібло грішно продаєте;
тепер же треба, щоб про вас сурма заграла[2],
бо ви перебуваєте у третьому рові.

Ми до наступного вже гробу[3]
дійшли були, у ту частину скелі[4],
яка якраз над серединою звисає рову.

Найвища Мудросте, яку велику вмілість
показуєш на небі, на землі та у лихому цьому світі[5]
й як дуже справедливо розділяє кари всім твоя могутність!

Я бачив на узбіччях та на дні
в скалі цій попелястій повно дір,
а всі вони були однакової ширини, і кожна кругла.

Мені не видавалися вони ні менш просторі, ані більші,
ніж ті, що є в моїм прекраснім Сан-Джованні
і зроблені як місце для хрестильні;

одну із них, ще не багато років тому,
розбив я ради того, хто топився там[6]:
і це хай буде свідченням, що правду виявить усім.

Із кожного там отвору стирчали
якогось грішника і стопи, й ноги
аж по стегно; а решта тіла усередині була[7].

Обидві п'яти в них усіх були запалені;
тому суглоби рухались так сильно,
що розірвали б пута з конопель і мотузки з трави.

Як то звичайно полум'я на речах жирових
ворушиться лишень по зовнішній поверхні,
так там було — від п'яток аж по пальці[8].

«Хто той, учителю, що мучиться
і більше стопами порушує, ніж інші ті товариші його, —
спитав я, — і якого червоніше полум'я гризе?»

А він мені: «Якщо ти хочеш, щоб тебе я взяв
туди униз тим берегом, що нижче йде,
від нього ти довідаєшся щось про нього й про його вину».

А я: «Все те приймаю радо, що тобі є до вподоби:
ти є володар[9] й знаєш, що не віддалюся
я від твоєї волі, й знаєш те, чого не говорю[10]».

Тоді прийшли ми на четвертий вал[11]:
ми повернули і зійшли наліво
туди униз, на дно діряве та вузьке.

Мій добрий вчитель ще від свого боку
мене не віддалив і так привів мене до отвору
отого духа, що своїми плакав там ногами[12].

«Хто б ти не був, що держиш верх під сподом,
лукавий душе, наче вбитий стовп, —
почав я говорити, — та скажи щось, як лиш можеш».

Стояв я, як чернець, що сповідає
підступного убивцю, що тоді, коли його спустили,[13]
його[14] знов кличе, через що смерть припиняється.[15]

А він гукнув: «Ти тут, уже,
ти тут уже, о Боніфатію[16]?
На кілька літ мені збрехала книга[17].

Так скоро наситився ти отим добром,
якого ради ти не побоявся обманути
ту красну жінку[18] й катувати опісля її?»

58 Я став таким, як ті, що є —
не зрозумівши того, що їм відповіли, —
так майже засоромлені, що аж не вміють відповісти.

61 Тоді сказав Вірґілій: «Скоро ти йому скажи:
„Та я не той, та я не той, що ти про нього думаєш!"»
І я так відповів, як це наказано мені.

64 Тоді цей дух обі скрутив ґвалтовно стопи[19];
потому він зітхнув і голосом плаксивим
сказав мені: «Отож, чого від мене хочеш?

67 Якщо дізнатися, хто я такий, тебе цікавить так,
що ти тому крізь кручу ту пробіг,
то знай, що вдягнений я був у мантію велику[20];

70 а справді був я сином ведмедиці[21],
таким лакомим збагатити ведмежат[22],
що там вгорі[23] добро я клав у гаманець, а тут — себе у торбу[24].

73 Тут під моєю головою інші скинені
мої є попередники, що симонією грішили,
схоронені по шпарах отієї скелі.

76 Туди униз я також упаду, коли
той прийде, про якого думав я, що ти ним був,
як я поставив несподіване питання.

79 Та довший час уже я стопи тут печу
і догори ногами так перебуваю,
ніж він перебуватиме з червоними стопами[25];

82 бо після нього прийде, із бридкішими учинками,
із західного краю, пастир беззаконний
такий, що і його, й мене накриє[26].

85 Новим Ясоном буде, що про нього мова
у „Макавеїв"[27]; і подібно, як до нього був м'яким
його король[28], таким з ним буде той, що Францією[29] володіє».

88 Не знаю, чи не був я тут занадто одчайдушний,
бо відповів йому розлого:
«Ну от, скажи тепер мені: який же скарб жадав

91 Господь наш від Петра святого, заки
йому під заряд передав ключі?
Напевно Він нічого не жадав, як лиш „Іди за мною".

94 І ні Петро, ні інші від Матея не взяли
ні золота, ні срібла, як він жеребом був вибраний
на місце, що його утратила душа злочинна[30].

97 Тому лишайся тут, бо справедливо ти покараний;
і добре бережи нечесно зібране добро,
яке тебе нахабним проти Карла[31] учинило.

100 Якби не те, що це мені іще забороняє
повага до ключів найвищих[32],
які ти в тому мав щасливому житті[33],

103 я вжив би слів суворіших;
бо ваша скнарість світ засмучує,
топчучи під ноги добрих, а підносячи зіпсутих.

106 Вас, пастирів таких, Євангелист[34] помітив,
коли оту, яка сидить на водах[35],
побачив, як грішила з королями;

109 оту, що уродилася із головами сімома
і силу брала з рогів десятьох,
як довго чоловікові її подобалась чеснота[36].

112 Божище ви зробили там із золота та срібла:
різниця та між вами та ідоловірцями,
що моляться вони одному, ви ж — сотні ідолів.

115 Ох, Константине, скільки спричинило зла
не те твоє навернення, але той дар[37],
який узяв від тебе перший батько-багатир[38]!»

118 В той час, як я співав йому ту пісню,
тоді від гніву чи тому, що совість гризла,
махав він сильно стопами своїми.

121 Я думаю, що провідник мій радий був із того,
бо з вельми задоволеним обличчям слухав
звук слів моїх, що висловили правду.

124 Тому він взяв мене руками обома
й, коли вже цілого мене на грудях мав,
вернувся вгору по дорозі тій, якою був зійшов;

127 ані не змучився, хоч він мене держав на собі,
і так мене заніс на верх отого мосту,
який до валу п'ятого з четвертого веде.

Там ніжно свій вантаж поклав[39],
зробив це обережно ради скелі негладкої та крутої,
яка й для кіз творила б перехід трудний;

з отого місця інший діл відкрився перед мною[40].

Примітки

[1] У Діяннях апостолів (8:9—20) автор розказує про Симона, «що займався чаклунством» і хотів купити в апостолів Петра та Йоана владу зсилати Святого Духа через покладання рук на християн, як це робили апостоли. Святий Петро сильно осудив його за це. Від того Симона походить слово «симонія», тобто торгівля святими речами, головно святими урядами, а «симоністи» — це ті, що продають або купують церковні уряди чи духовне добро.

[2] Тобто тепер треба про вас говорити. У Середньовіччі про оповісників часто попереджади звуки сурми, а Данте — це оповісник пекельник мук.

[3] Так Данте називає цілий третій рів.

[4] Мосту.

[5] У пеклі.

[6] Цілий цей опис не зовсім ясний. Данте порівнює округлі діри, чи отвори, чи ями, в тій частині пекла з подібними отворами, що були довкола хрещальні в церкві св. Івана — Сан-Джованні — у Фльоренції. (Цю хрещальню знищено в 1576 р.). В ці отвори входили священики, щоб юрба не перешкоджала їм при акті уділювання св. тайни Хрещення. Данте розбив один із таких отворів, щоб рятувати хлопчика, який там топився. Неясно, чому цей отвір був виповнений водою, якщо в ньому мали перебувати священики. Люди, мабуть, осудили цей акт Поета як профанацію святих речей, тому Данте намагається виправдати свій вчинок.

[7] Ці грішники — симоністи, що лежали в дірах догори ногами.

[8] Данте точно визначає місце, де танцював той вогник, що пік, але не спалював ніг.

[9] Див. *Пісня* II, 140.

[10] Тобто відгадуєш мої думки. Див. *Пісня* X, 18.

[11] Той, що відділяє третій рів від четвертого.

[12] Це Джованні Ґаетано Орсіні, який як папа Микола III (1277—1280) роздавав церковні уряди своїм родичам. Данте називає плачем рух його ніг.

[13] В землю, щоб поховати.

[14] Сповідника.

[15] Убивця на хвилину віддаляє від себе смерть, бо говорить зі сповідником. У Середньовіччі ховали живими тих, що вбивали за гроші.

[16] Цей грішник помилково думає, що до нього прийшов уже папа Боніфатій VIII, щоб зайняти його місце. Цей папа помер щойно в 1303 р., отже на три роки пізніше.

[17] За особливим Божим допустом померлі знали про майбутні події. Тому цей грішник думав, що в книзі знання майбутнього зайшла помилка.

[18] Церкву. Данте був переконаний, що Боніфатій став папою через обман: він мав спонукати свого попередника Целестина V зректися папського уряду.

[19] З люті та розчарування, що це не Боніфатій.

[20] Папську мантію, тобто: я був папою.

[21] Він належав до роду Орсіні, а «орса» італійською означає «ведмедиця».

[22] Членів свого роду.

[23] На землі.

[24] У рів восьмого кола.

[25] Микола III помер у 1280 р., отже перебував уже в пеклі 20 років, коли Данте побачив його там. Боніфатій прийде сюди в 1303 р. і перебуватиме тут 11 років, до 1314 р., тобто коротше від Миколи III.

[26] Це архиєпископ міста Бордо у Франції Бертран де Ґот, вибраний папою в 1305 р. Він був папою до 1314 р. У 1309 р. він переніс осідок папства з Риму до Авіньона у Франції. Це т. зв. «авіньонська неволя пап», що тривала до 1377 р. Данте каже, що Климент V буде тоді в такій позиції, у якій тепер є Микола III, тобто стирчатиме з діри догори ногами. А Микола III та Боніфатій VIII будуть тоді скинені вниз.

[27] Ясон отримав за гроші від сирійського короля Антіоха Епіфана уряд жидівського первосвященика. Він почав упроваджувати серед жидів поганські звичаї. Це описано в 4-му розділі II книги Макавеїв.

[28] Сирійський король.

[29] Французький король Филип IV Красний (1268—1314), який мав накинути кардиналам вибір Климента V.

[30] На місце Юди вибрано жеребом на апостола Матея.

[31] Це Карл I з Анжу, король Обох Сицилій. Микола III ставився до нього вороже і навіть позбавив його титулу римського сенатора.

[32] До папського уряду.

[33] У житті на землі, яке для проклятих у пеклі видається щасливим.

[34] Святий Йоан, автор Одкровення.

[35] Поганський Рим, що панував над різними народами («сидить на водах»).

[36] Святий Йоан представив як повію поганський Рим, що мав свій початок на семи горбах і в якому панувало десять королів (Од. 17). Данте переносить цю символіку на християнський Рим, Римську курію із захланними папами-симоністами. Курія, чи Рим, черпала свою силу зі семи св. тайн та десяти Божих заповідей, як довго папи — чоловіки Курії, чи Риму, — плекали чесноти.

[37] Данте уважав, що першою причиною морального зіпсуття в Церкві був т. зв. «дар Константина», тобто дарунок деяких земель імператором Константином папі Сильвестрові I (314—335). Це мав бути початок дочасних дібр пап. Історики довели, що цей дар — звичайна вигадка, але Данте ще вірив, що це був історичний факт.

[38] Папа Сильвестр I.

[39] *Поклав* Поета.

[40] Це четвертий рів (діл).

Пісня двадцята

Восьме коло: Четвертий рів. Віщуни.

Контраппассо: *У житті, на землі, віщуни хотіли дивитися занадто наперед, у майбутнє, і цим ламати Божі таємниці, тому тепер вони дивляться і ходять назад.*

Про іншу кару мушу я тепер писати вірші
і дати тему цій двадцятій пісні
канцони першої[1], а саме про затоплених[2].

Я цілий вже готовий був
дивитися на дно відкрите,
що змочене було плачем тривожним[3];

і я людей побачив ув округлій цій долині,
що мовчки, плачучи, ішли повільною ходою,
як роблять це процесії на цьому світі[4].

Коли зійшов на них мій погляд трохи нижче[5],
навдивовижу показався перекручений
між підборіддям та грудей початком кожний грішник;

бо в бік нирок повернене було його лице,
і він назад ходити мусив,
бо наперед глядіти неможливо їм було[6].

Можливо, що це внаслідок паралічу
перекрутився дехто так цілком;
але такого я не бачив і не вірю, що воно можливе.

Хай Бог тобі дозволить, о читачу, користь винести
з твого читання, та тепер подумай сам собі,
як міг я зберегти сухим своє лице,

коли подобу нашу зблизька
побачив я таку спотворену, що сльози із очей
сідниці змочували по розколині[7].

Я плакав, очевидно, спертий на один із виступів
твердої скелі, так, що проводир мій
сказав мені: «І ти один з тих інших нерозумних?

Тут милосердя є живе, коли воно померло[8].
Хто ж більш злочинний є, ніж той,
що Божий суд змінити хоче[9]?

Ти вгору голову зведи, угору, й глянь на того, що під ним
відкрилася земля тебанцям на очах!
Тому кричали всі вони: ,,Куди летиш,

Амфіараю[10]? І чому війну ти покидаєш?"[11]
І він не перестав валитися униз
аж до Міноса, що спіймає кожного.

Гляди, із спини груди він зробив:
тому, що пробував дивитися занадто наперед,
назад глядить і в протилежний бік іде[12].

Дивися на Тіресія[13], що вигляд свій змінив,
коли з мужчини жінкою зробився,
міняючи свої всі члени;

пізніше мусив знову вдарити
ціпком двох сплетених вужів,
ще поки знов одівся в чоловіче пір'я.

Аронта[14] йде за черевом його; це той,
який у горах Люні, там, де тне серпом
каррарець[15], що внизу знаходить пристановище,

між мармурами білими печеру мав
як місце побуту свого; і звідки оглядати зорі
та море видові його ніщо не заважало.

А та, що накриває груди,
яких не бачиш[16], розплетеними косами
і має з того боку волосинками покриту цілу шкуру,

була це Манто[17], що блукала по численних землях;
потому там осіла, де народився я;
тому бажаю я, щоб ти мене послухав трохи.

Коли її отець життя покинув,
а місто Бакха втрапило у рабство[18],
вона по світу довгий час блукала.

61 Вгорі там, у Італії прекрасній, озеро лежить
в підніжжі Альп, які Німеччину стискають
над тим Тіроллі; озеро, яке Бенако[19] зветься.

64 Джерел там тисяча і більше, думаю, купає
між Ґардою й долиною Камоніка ті гори
водою, що до озера стікається.

67 Це місце в середині, там, де пастирі
із Трента, з Бреші та з Верони,
якби дорогою тією йшли, могли б благословення дати[20].

70 Сидить Песк'єра, гарна та міцна твердиня,
до відсічі готова берґамаскам і брешанцям[21],
сидить там, де довколишній на більше знижується берег.

73 Там є конечним, щоб зійшла уся вода,
яка у озері Бенако залишитися не може
і творить річку, вниз збігаючи по вигонах зелених[22].

76 Як тільки бігти починає ця вода,
вона вже більше не Бенако, а лиш Мінчо зветься
аж до Ґовернольо[23], де в По впадає.

79 По коротенькому бігу вона знаходить низину,
де ширшає й багнище творить,
а влітку іноді ця низина до краплі висихає[24].

82 Проходячи тудою, діва ця жорстока
побачила в середині болота землю,
що необроблена була й безлюдна.

85 І там, щоб уникати всякого зв'язку з людьми,
вона спинилася зі слугами своїми, щоб віддатися чаклунству,
й жила, й лишила там своє бездушне тіло.

88 Тоді-то люди, що довкола порозкидані жили,
зібралися у тому місці, що було боронене
болотом із усіх боків.

91 Вони побудували місто на кістках тих мертвих,
і від тієї, що це місце вперше вибрала,
назвали Мантова його, не вдаючись до ворожби якої-небудь[25].

94 Вже люду мешкало доволі там,
коли шаленство з боку Касальоді
натрапило на підступ з боку Пінамонте[26].

Тому тебе навчаю, щоб, якби колись ти чув,
що про походження землі моєї інше щось розказують,
брехня якась обманом не закрила правди»[27].

А я йому: «Учителю, твої слова
такі є певні та довіри варті,
що інші всі були б для мене, як погашене вугілля[28].

Але скажи мені, чи між народом, що проходить,
когось ти бачиш, гідного уваги;
бо ум мій лиш на це зверта увагу».

Тоді мені він мовив: «Той, що із щоки
спускає бороду на темні плечі,
в часах, як Греція була позбавлена мужів[29]

так, що лишилися заледве хлопці у колисках,
був ворожбитом[30] і з Кальхантом визначив хвилину
в Авліді, щоб відтяти першу линву[31].

Він називався Еврипіль, і так оспівує його
моя трагедія висока[32] у одному місці:
ти добре знаєш це, бо цілу знаєш ти її.

Той інший, що такий худий в боках,
Мікелє Скотто був[33], що дійсно
знав гру магічних ошуканств.

Дивися, Ґвідо це Бонатті[34]; ось Азденте[35],
що шкірою займатися і дратвою
тепер хотів би, та на каяття вже пізно.

Дивися на жінок тих безталанних, що лишили голку,
і веретено, й човник і зробились віщунками;
до чарів узялися, зілля уживаючи та образи[36].

Але тепер ходи, бо до границь доходить
обох півкуль і в море входить
ось за Севільєю вже Каїн[37] з колючками,

і вчора уночі вже місяць був у повні:
ти мусиш добре памя'тати — не пошкодив[38] він тобі
ні разу в лісу глибині».

Ось так він говорив мені, а ми тим часом далі йшли.

Примітки

[1] Тобто першої частини «Божественної комедії» — «Пекла». «Канцоне» або «кантіка» — це назва кожної з трьох частин цієї поеми.

[2] Це грішники, що потопилися під час подорожі життя і не доплили до місця вічного щастя.

[3] Плачем грішників.

[4] Учасники релігійних процесій ідуть повільно й співають літанії.

[5] Коли Данте поглянув на ту частину тіла, що є під головою.

[6] Голови тих грішників були перекручені, а їхні обличчя були над їхніми спинами, тому вони мусили ходити назад. Ці грішники — це віщуни.

[7] Сльози текли не по грудях, а по задній частині тіла.

[8] Це не зовсім ясний рядок. Його значення, мабуть, таке: правдивим милосердям тут є відсутність милосердя до грішників.

[9] Ці рядки, мабуть, стосуються віщунів.

[10] Це віщун та один з аргонавтів і один зі семи королів, що облягали місто Теби, щоб відвоювати його для Поліника у його брата Етеокля. Він, як віщун, знав, що загине при облозі міста, тому й сховався. Його знайшли через зраду його жінки Ерифілі та примусили взяти участь у тебанській війні. Під час воєнних дій земля від грому Зевса розступилася під ним і він злетів на свої колісниці у підземне царство.

[11] Це саркастичні вислови тебанців.

[12] Данте вияснює його кару. Це контраппассо.

[13] Це тебанський віщун. Як подає Овідій у своїх «Метаморфозах», він ударив палицею двох сплетених вужів і зараз перемінився в жінку. Щойно за сім років, коли знов ударив палицею тих самих сплетених вужів, став наново мужчиною.

[14] Це етруський віщун. Латинський поет Люкан (39—65) розказує, що він жив у горах Люніджана, в північно-західній частині Тоскани. Він віщував перемогу Цезаря над Помпеєм у громадянській війні (48 р. перед Хр.)

[15] Мешканець Каррари (це великий осередок добування мармуру в північно-західній Тоскані), який стинає галуззя в горах і зносить його вниз.

[16] Данте бачить тільки її плечі, бо вона йде назад.

[17] Це віщунка, дочка Тіресія. Після смерти батька вона втекла з Тебів, щоб уникнути переслідування з боку тирана Креонта, і після довгих блукань осіла на місці, де пізніше закладено місто Мантову, у Північній Італії. У наступних рядках Вірґілій розказує докладніше про виникнення цього міста, щоб довести, що воно не було засноване жодним віщуном.

[18] Місто Теби, що попало під тиранію Креонта.

[19] Це замок у Північній Італії, а Бенако — це озеро Ґарда (Ляґо-ді-Ґарда).

[20] Неясно, де є те місце, в якому три пастирі, тобто єпископи трьох єпархій, могли б благословляти людей; значить, всі три мали б там церковну юрисдикцію. Взагалі опис, поданий у рядках 64—69, не зовсім ясний.

[21] Тут мова про твердиню в південній частині озера Ґарда, яка боронить володіння Верони від набігів мешканців міст Берґамо та Бреші.

[22] Біля Пескє'ри з Ляґо-ді-Ґарда витікає ріка Мінчо.

[23] Містечко біля ріки По, яка пливе Північною Італією із заходу на схід і впадає в Адріятичне море.

[24] Через брак води околиця стає нездорова.

[25] Данте вияснює постання й назву міста Мантови, де народився Вірґілій. Він відкидає думку, що це місто заклала чарівниця Манто, і хоче цим сказати, що співець римської слави Вірґілій народився в місті, не заплямованому чаклунством.

[26] Данте критикує нерозважність володаря Мантови графа Альберта ді Касальоді, ґвельфа, який, за намовою графа Пінамонте дей Бонакольсі, ґібелліна, прогнав із міста аристократичні родини, які його підтримували, щоб здобути собі прихильність простого народу. Тоді Пікамонте легко переміг Касальоді і вбив, ставши володарем міста (1272).

[27] Данте заперечує тут устами Вірґілія, що заснування міста Мантова мало що-небудь спільного з чаклунством, бо в «Енеїді» Вірґілій розказує, що місто це заклав Окно, син віщунки Манто.

[28] Як помилки. Погашене вугілля — це брак світла, отже темнота, помилка.

[29] Бо всі брали участь у Троянській війні.

[30] Це Еврипіль, жрець-ворожбит, що визначив догідну хвилину для відплиття кораблів на війну проти Трої.

[31] Це линва, якою був прив'язаний до берега в порті Авліді перший корабель грецького флоту, який виплив на війну проти Трої.

[32] Це епічна поема Вірґілія «Енеїда». Згідно із середньовічньою класифікацією літературних жанрів: трагічного, комічного та елегійного — перший був найшляхетніший, найвищий, коли мова про зміст і форму.

[33] Шотляндець, що жив при дворі імператора Фрідріха II, короля Сицилії (1194 — 1250). Був справді філософом, але мав славу віщуна.

[34] Астролог, що жив у другій половині XIII ст. Написав трактат про зорі.

[35] Швець із Парми, якому народ приписував дар пророкування.

[36] Це воскові образи осіб, яким хотіли пошкодити.

[37] Місяць. Згідно з народним віруванням, на місяці видно було лице Каїна із жмутом колючок. Данте хоче сказати, що на землі місяць дійшов уже до північної півкулі, півкулі Єрусалиму, і входить у море, в океан за містом Севільєю, себто на захід від Еспанії. У часі повні місяць заходить, а сонце сходить. Отже, тепер є приблизно шоста година ранку.

[38] Навпаки, коли Данте блукав по лісі, місяць давав йому від часу до часу трохи світла, отже скеровував його на дорогу добра.

Пісня двадцять перша

Восьме коло: П'ятий рів. Шахраї (хабарники).

Контраппассо: *Шахраї застосовували за життя чорні й липкі методи у співжитті з людьми. Тому тепер вони занурені в киплячу й липку смолу, і, коли тільки покажуться над поверхнею смоли, чорти дряпають їх зараз гаками. На світі вони були брехливі й нелояльні, тому тепер перебувають під наглядом брехливих і нелояльних чортів.*

Ось так з моста на міст, говорячи про щось таке,
про що моя Комедія співати не бажає,
прийшли ми[1]; й на верху його були, коли

спинилися й побачили щілину іншу[2]
у Малєбольдже й інший плач даремний[3];
і я побачив, що вона надмірно темна.

Подібно, як у арсеналі венеційців
кипить взимі липка смола,
що нею кораблі пошкоджені замазують,

бо плавати вони[4] тоді не можуть, а натомість
з них дехто корабель новий будує, дехто затикає клоччям
борти у тому кораблі, що довго мандрував;

один на носі, другий на кормі обшивку прибиває;
цей весла робить, той сукає линви,
а той залатує вітрило і мале, і більше;

ось так[5] — не від вогню, але за Божим розпорядком —
густа смола кипіла там вдолині
й обклеювала берег із усіх боків.

Її я бачив, та у ній нічого іншого не бачив,
лиш бульбашки, що їх підносило кипіння,
і як то ціла надувалася смола, то знову опадала вниз.

Під час, коли я пильно вділ глядів,
мій провідник: «Дивись, дивися», — кажучи,
мене до себе притягнув із місця, де стояв я.

Тоді я обернувся, як людина, що спиняється,
щоб те побачити, від чого мала б утікати,
якій всю силу відбирає несподіваний перестрах,

але яка не зволіка з відходом, щоб все побачити;
і я побачив чорного диявола за нами,
що бігом прибував над скелею.

Ох, таж який то лютий мав він вигляд!
Який жорстокий виглядав мені в своїй поставі
із крилами відкритими і легкістю в ногах!

На гострому й високому його плечі
був бідолашний грішник,
а він[6] тримав його, за нерв п'яти схопивши.

Із нашого моста гукнув: «О малєбранки[7],
ось вам один із старших у святої Дзіти місті[8]!
Його під сподом покладіть, бо я вертаюсь знов

до того міста, що йому я їх[9] досита постачав:
там кожний, крім Бонтура[10], — це шахрай;
із „ні" там роблять „так" за гроші».

Він кинув вниз його і почерез сувору скелю
вернувся; і ніколи не було пса, випущеного з ланца,
який з таким би поспіхом за злодієм погнався[11].

Поринув той і перевернений[12] вернувся вгору;
але чорти, що їх міст закривав[13],
гукнули: «Тут нема Лиця Святого[14]!

Купаються отут інакше, як у річці Серкіо[15]!
Якщо, одначе, ти не хочеш наших дряпань[16],
то над смолою не показуйся».

Тоді, його ударивши гаками більш ніж сто разів,
сказали: «Треба в укритті тобі тут танцювати[17],
так щоб, якщо можливо, міг ти потаємно красти»[18].

Не йнакше кажуть кухарі прислужникам своїм
занурити усередину казана
гаками м'ясо, щоб не плавало вгорі.

А вчитель добрий: «Щоб не виглядало,
що ти є тут, — сказав мені, — сховайся
за виступ кам'яний, що захист дасть тобі;

й якої б я образи не зазнав,
то ти не бійся, я ці речі знаю,
тому що іншим разом[19] був я у подібній сутичці».

Потому перейшов він поза мосту край;
коли ж прийшов на шостий берег[20],
поставу певну мусив показати.

З тією лютістю і тим поривом,
з якими пси кидаються на бідака,
що зараз милостині просить там, де зупиняється,

вони враз вистрибнули з-під містка
і проти нього спрямували всі свої гаки;
але він крикнув: «Хай ніхто з вас не лютує!

Ще поки схопить гак той ваш мене,
хай виступить вперед один із вас, щоб вислухать мене,
а опісля порадитеся, чи мене на гак схопити».

Вони всі крикнули: «Хай Малякода[21] йде!»
Тому-то рушився один, стояли непорушно інші,
і той[22] прийшов до нього[23], кажучи: «У чому річ?»

«Ти, Малякодо, думаєш, побачивши отут мене,
що я прийшов, — сказав мій вчитель, —
безпечний вже від ваших всіх наруг,

без Божого хотіння і сприятливої долі?
Дозволь іти нам, бо у небі хочуть,
щоб я комусь-то показав цей шлях терпкий».

Тоді його пиха так спала,
що випав гак йому із рук,
і мовив іншим: «Вже ранити його не можна».

А провідник мені: «О ти, який сидиш
причаєний між скелями моста,
безпечно вже приходь до мене».

Тому я рушився й прибув до нього швидко;
а всі дияволи подалися вперед,
я аж злякався, що угоди[24] можуть не додержати.

Отак боялися, я це вже бачив, піхотинці,
які виходили з Капрони[25] на основі договору,
як опинилися між масою ворожою.

Приліг я цілим тілом
до проводиря свого й не відривав очей
від виду їх[26], що доброго не віщував нічого.

Вони гаки схилили й: «Хочеш, щоб діткнувся я[27], —
казав один до другого, — до пліч його?»
Й відповідали: «Так, йому ти доброго дай стусана!»

Але той чорт, що вів розмову
з моїм провідником, швиденько дуже обернувся
й сказав: «Лиши це, Скармільйоне[28], залиши!»

Тоді сказав до нас: «Вже далі йти по цих
мостах скелястих неможливо, бо лежить
на дні розбите шостого моста склепіння.

Якщо ж подобається вам іти ще далі,
ідіть собі по скелі цій[29];
близенько є ще інший міст скелястий, що дорогу творить[30].

Учора[31], п'ять годин пізніше, ніж тепер,
дванадцять сотень шістдесят шість років
минуло вже, відколи знищено дорогу.

Туди я висилаю декого з моїх,
щоб подивилися, чи декотрі не вистають[32];
ідіть ви з ними, злі вони не будуть».

«Ходи вперед, ти, Алікіне[33] й Калькабріно, —
почав він говорити, — й ти, Каняцце;
а Барбаріччя хай веде десятку.

Крім того, хай прийдуть Лібікокко і Драґіняццо,
іклистий Чіріятто й Ґрафф'якане,
і Фарфарелльо, й божевільний Рубіканте.

Шукайте довкруги киплячої смоли;
оті ж нехай безпечні будуть аж до дальшого ряду мостів,
що цілий над ровами йде».

«Ой леле, вчителю! Що це таке я бачу? —
сказав я. — Ох, ідім самі без супроводу,
якщо дорогу знаєш, бо його для себе я не прошу.

Якщо такий ти обережний, як звичайно,
то чи не бачиш, що вони вискалюють свої зубища,
а вії їх нам грозять лихом?»

А він мені: «Не хочу я, щоб ти боявся.
Дозволь їм вискалити зуби, як лиш хочуть,
вони їх проти варених терплячих грішників вискалюють»[34].

По лівому хребті[35] чорти скрутили;
але спочатку кожний з них язик стиснув
зубами перед їх провідником, ждучи на знак його;

а той зробив трубу із свого заду[36].

Примітки

[1] Вони прийшли на міст п'ятого рова.

[2] Це п'ятий рів восьмого кола.

[3] Бо Господь не вислухає тих грішників; вони засуджені на вічні муки.

[4] Венеційці.

[5] Це відсилання до сьомого рядка, продовження порівняння.

[6] Диявол.

[7] Це загальна назва всіх дияволів, що перебувають у п'ятому рові, у перекладі — «лихі лапи».

[8] «Старші» — це губернатори міста Люкки. Його мешканці почитали Дзіту як святу, хоч вона ще не була канонізована Церквою. Один зі старших — це Мартіно Боттайо, що мав померти того самого дня, коли Данте перебував у пеклі.

[9] Таких грішників, як оцей.

[10] Це саркастичний вислів, бо Бонтуро Даті, купець і політичний провідник, був відомий у Люцці як хабарник.

[11] Диявол поспішно повертається до Люкки, де було багато грішників.

[12] Грішник випливає зі смоли спиною вгору.

[13] Данте досі не бачив чортів, що були під мостом.

[14] Святе Лице — візантійське Розп'яття на чорному дереві, що його дуже почитали в катедрі Люкки.

[15] Чорти цим хочуть сказати грішникові, що тут нема можливости ні молитися до Розп'яття, ні купатися в чистих водах ріки Серкіо, що пливе поблизу Люкки.

[16] Гаками.

[17] Алюзія до конвульсійних рухів, які грішник робив від горячі.

[18] Як ти це робив на світі.

[19] Див. *Пісня* IX, 22.

[20] Берег, що відділяє п'ятий рів від шостого.

[21] Це ім'я одного з чортів — «поганий хвіст».

[22] Диявол.

[23] До Віргілія.

[24] Тут ідеться про домовленість Віргілія з Малякодою. Див. рядок 87.

[25] Данте був присутній при битві 1289 р., коли фльорентійські й люккські ґвельфи здобули в ґібеллінів Пізи замок Капрону.

[26] Чортів.

[27] Це іронічний вислів. Чорти хотіли чогось більшого, ніж просто діткнутися їх.

[28] Це ім'я іншого диявола — «розкуйовджений».

[29] Це вал між п'ятим і шостим ровом, яким будуть іти обидва Поети.

[30] Малякода дає Віргілієві навмисне фальшиву інформацію, бо хоче його обманути (вони перебувають тепер у колі обманців). Там далі нема більше жодного моста, бо всі були знищені в хвилину смерти Христа.

[31] Данте уважає, що Христос помер на 34-му році життя, числячи від Воплочення, а не від народження (1300 — 1266 = 34). У хвилину смерти Христа стався землетрус, що понищив мости (*Пісня* XII, 37 і далі). Данте визначає тут час дії на Велику суботу 1300 р., вранці.

[32] Чи деякі грішники не вистають зі смоли.

[33] Це імена чортів. Алікіно — «дикий мисливий», Калькабріна — «шкапа», Каняццо — «поганий пес», Барбаріччя — «кучерява борода», Лібікокко — «вибух», Драґіняццо — «поганий дракон», Чіріятто — «ікло кабана», Ґрафф'якане — «той, що чухає пса», Фарфарелльо — «безтурботний», Рубіканте — «недоумкуватий червоношкірий».

[34] Данте зрозумів ситуацію краще, ніж Віргілій, який помиляється стосовно намірів дияволів.

[35] Це насип між п'ятим і шостим ровом.

[36] Чорти чекають на знак до вимаршу. Малякода дає знак в непристойний спосіб. Данте хоче цим підкреслити вульгарність чортів.

Пісня двадцять друга

Восьме коло: П'ятий рів (продовження). Шахраї (хабарники).

Я бачив вже, як вершники в похід рушали,
як починали наступ, на параді йшли,
а іноді із поля бою відступали;

і бачив я, як вояки на вашу землю набігали,
о аретинці[1], і наїзди бачив як робили,
кривавилися у турнірах чи на герці йшли;

під звук сурми, чи дзвонів,
чи барабанів, чи на знак із замку,
чи засобами нашими, чи деколи чужими;

але ніколи ще при допомозі дивної дуди такої
не бачив я, щоб вирушали вершники, ні піхотинці,
ані судно на знак із побережжя чи по зорях[2].

Ми йшли із десятьма чортами;
яке це страхітливе товариство! Та у церкві
перебуваємо ми із святими, а в корчмі з п'яницями.

Моя увага звернена була лиш на смолу,
щоб всякий вигляд бачити рова
і тих людей, що там пеклися.

Немов дельфіни ті, що знак дають[3]
для моряків дугастою своєю спиною,
щоб рятувати намагалися свій корабель;

ось так вряди-годи, щоб зменшувати муку,
показували спину декотрі із грішників
і скорше блискавки її ховали.

Як на краю води в канаві
сидять із мордочками лиш назовні жаби,
так що скривають лапки й решту тіла;

ось так перебували грішники по всіх усюдах;
але як тільки наближався Барбаріччя,
вони негайно під смолу киплячу знову поринали.

Побачив я, і ще й тепер від того жах моє стискає серце,
одного, що чекав ось так[4], подібно, як буває,
що жаба от одна лишається, а друга швидко в воду скаче.

А Ґрафф'якане, що якраз напроти нього був,
вхопив його гаком за гриву, зліплену смолою,
і витягнув угору так, що він як видра виглядав.

Я знав уже і наймення всіх чортів,
бо їх запам'ятав, коли-то вибір впав на них[5],
і опісля прислухався, як поіменно кликали вони себе.

«О Рубіканте, спробуй ти його схопить
за плечі пазурами так, щоб шкіру здерти з нього!» —
гукали всі разом оті прокляті[6].

А я: «Мій вчителю, якщо ти можеш, спробуй
довідатися, хто цей бідолашний,
який попав у руки ворогів своїх».

Мій провідник наблизився до нього збоку;
спитав його, він звідкіля, а той відмовив:
«Я народився у Наваррському королівстві[7].

Поставила мене на службу до одного пана мати,
вона мене вродила від якогось там ледаща,
який себе самого знищив[8] і своє добро.

Пізніше я на службі був у доброго отого короля Тебальда
і там почав займатися хабарництвом,
за це й здаю я звіт у цім жару».

І Чіріятто, з чийого рота витикались ікла
із двох боків, немов у кабана,
йому відчути дав, як ікла роздирають.

Між злих кіток[9] попала миша[10];
та Барбаріччя обгорнув його руками
й сказав: «Ви стійте там, як довго вилами його тримаю!» [11]

До мого ж вчителя звернув обличчя:
«Питайся, — він йому сказав, — якщо ще більше ти бажаєш
довідатись від нього, поки інший не розшарпає його».

Тоді мій провідник: «Скажи тепер, чи поміж іншими злочинцями
ти знаєш хоч когось, хто є латинцем[12],
в смолі?» — А той: «Покинув я

недавно того, що в сусідстві жив[13];
і так, якби я з ним був ще закритий[14],
я б не боявся пазурів їх[15] ні гаків!»

А Лібікокко: «Ми задовго ждали!» —
сказав; і за рам'я вхопив його гаком
так сильно, що роздер його і вирвав кусень з нього.

Теж Драгіняццо забажав його схопити
внизу за ноги[16]; і тому десятник їх
довкола обернувся з виглядом гнівним.

Коли чорти вже заспокоїлися трохи,
того, який свою ще рану розглядав,
мій провідник, не гаючися, запитав:

«Хто той, від кого, на твоє нещастя,
ти відійшов, як кажеш, щоб прийти на берег?»
Він відповів: «То брат Ґоміта був[17],

той із Ґаллюри, всякого шахрайства повний посуд,
що у руках мав ворогів свого володаря
і щось таке зробив він їм, що хвалиться цим кожний.

Узяв собі він гроші і звільнив їх без процесу,
як він це каже; також і у інших урядах своїх
він не малим хабарником був, а найвищим.

Веде розмову з ним Мікелє Дзанке,
пан з Льоґодоро[18]; розмовляти про Сардінію
їх язики не томляться ніколи.

Ой лишенько, погляньте ви на іншого[19], що шкірить зуби;
я говорив би ще, але боюсь, що він
приготовлятиметься чухати мене по пархах».

Начальник той значний, звернувшися до Фарфарелля,
що очі витріщав і ранити хотів,
сказав: «Ти геть іди, лукавий пташе!»

97 «Якщо бажаєте побачити або почути, —
продовжував негайно зляканий той грішник, —
тосканців чи льомбардців[20], я скажу їм вийти.

100 Але нехай чорти стоять собі там трохи збоку
так, щоб вони їх помсти не боялися;
а я, на цьому місці залишаючись,

103 скажу сімом їм вийти, замість от мене одного,
коли лиш свисну, як це є звичаєм нашим
тоді робить, коли котрийсь покажеться назовні»[21].

106 На ці слова Каняццо писок свій підніс,
похитуючи головою, і сказав: «Послухай, що за хитрощі
придумав він, щоб кинутися вниз[22]».

109 Тому отой, що мав великеє багатство хитрощів,
сказав: «Єхидний я аж надто,
коли моїм найбільше болю постачаю!»

112 Не вмів себе перемогти наш Алікіно, і наперекір
всім іншим він йому сказав: «Якщо зануритися спробуєш,
то кинуся не чвалом за тобою,

115 але ударю над смолою крилами[23]:
лишаймо верх, а берег хай щитом послужить[24],
побачимо, чи більше ти один від нас вартуєш!»

118 Читачу, дивний жарт почуєш:
всі[25] повернули очі в інший бік;
а першим той, який найбільше був відпорний це робити[26].

121 Наваррець добре вибрав відповідний час;
ногами сперся в землю і умить
стрибнув, і так звільнився від їх начальника[27].

124 У тому кожний чорт почув свою вину,
але найбільшу той, що був причиною помилки;
тому він кинувся й гукнув: «Я маю вже тебе!»

127 Та це йому не помогло; бо крила від страху
скоріші не були[28]: тамтой пішов під спід,
а цей, злітаючи угору, груди випростав.

130 Не йнакше качка раптом
вниз поринає, як лиш сокіл наближається,
і він, засмучений та переможений, вертається угору.

Розлючений обманом, Калькабріна
за ним зірвався в лет, вдоволений з того,
що той[29] утік, щоб з ним[30] почати бійку.

Як лиш хабарник зник,
він кігті на товариша свого звернув
і над канавою з ним чубився;

але той справді був як хижий яструб,
що добре кігтями його вхопив, і от обидва
в середину киплячого упали ставу.

Смола гаряча зараз розлучила їх;
одначе неможливо їм було піднятися,
бо дуже крила їх були обліплені смолою.

Засмучений разом із іншими своїми, Барбаріччя
велів, щоб четверо на другий бік летіли
з гаками усіма, і дуже швидко

сюди й туди злетілися чорти на місце:
гаки ті простягнули до обсмолених,
що зварені були вже усередині під шкірою[31].

А ми їх так заплутаних лишили.

Примітки

[1] Мешканці міста Ареццо, на територію якого часом набігали фльорентійці.

[2] Данте наводить всякі інструменти, що їх уживали тоді, щоб дати знак чи наказ для різних військових дій. Із твердинь давали знак вогнем вночі, а димом вдень. Одначе Поет ніколи не чув такого знаку, як той, що його дав Барбаріччя (*Пісня* XXI, 139) чортам для вимаршу. Цим підкреслює їх вульгарність і комічність.

[3] У Середньовіччі вірили, що дельфіни показувалися на поверхні води біля кораблів, щоб остерегти моряків перед близькою бурею. Спина дельфінів є дугаста, отже вона вистає, коли вони підпливають під поверхню.

[4] Не ховався під смолу.

[5] Коли Малякода вибирав їх, щоб вони товаришили обом Поетам.

[6] Чорти.

[7] Це Чампольо, придворний Тебальда II (1253 — 1270), короля Наварри (давнє королівство в Північній Еспанії, що прилягало до Піренеїв). Він мав довір'я монарха, яке використовував на те, щоб за гроші надавати різні послуги,

[8] Здійснив самовбивство.

[9] Чортів.

[10] Чампольо.

[11] Він говорить до чортів, а одночасно тримає грішника руками, як вилами.

[12] Італійцем.

[13] В сусідстві Італії.

[14] Під смолою.

[15] Чортів.

[16] Барбаріччя, начальник, чи десятник, чортів, тримав грішника, наче вилами, але рамена та ноги грішника стали жертвою нападу чортів.

[17] Це монах, заступник губернатора Ніна Вісконті, що стояв на чолі губернії Ґаллюра (1275 — 1296), одної з чотирьох, на які була поділена Сардінія, коли військо Пізи прогнало звідти сарацинів. Ніно Вісконті мав велике довір'я до Ґоміти й не вірив, що він хабарник. Лише коли Ґоміта за гроші випустив на волю ворогів Ніна, які попали йому в руки, Ніно наказав його повісити.

[18] Був губернатором провінції Льоґодоро в Сардінії з доручення короля Енца, сина Фрідріха II. Його убив по-зрадницьки власний зять.

[19] Чорта.

[20] Мешканці Тоскани в Середній Італії та мешканці Льомбардії в Північній Італії.

[21] І не побачить жодного чорта.

[22] У смолу, безпечно від гаків дияволів.

[23] Маючи крила, отже не потребуючи бігти ногами, чорт певний того, що схопить Чамполя, ще поки він зникне під смолою.

[24] Алікіно приймає пропозицію хитрого Чамполя, і чорти відходять з верху валу над ровом дещо назад поза кам'яний вал, на схил, що веде до другого рова. Таким чином грішники, що вистають зі смоли, не можуть їх бачити, але чорти бачать грішників.

[25] Всі чорти.

[26] Чорт Каняццо.

[27] Це чорт Барбаріччя.

[28] Страх додав грішникові такої сили, що він сховався під смолою скоріше, ніж чорт міг схопити його, хоч мав крила.

[29] Чампольо.

[30] З чортом Алікіном.

[31] Данте жартує собі, кажучи, що чорти мусили вже спектися не лише назовні, але й усередині.

Пісня двадцять третя

Восьме коло: Шостий рів. Лицеміри.

У цій Пісні Данте і Вірґілій ідуть далі берегом п'ятого рова. Несподівано бачать, що за ними женуться чорти. Вірґілій хапає Поета, обидва кидаються схилом уділ і дістаються до шостого рова. Тут караються лицеміри. Вони ходять дуже поволі, бо вбрані в мантії, позолочені ззовні, а олов'яні всередині, отже дуже важкі. Поети говорять з двома грішниками і довідуються про підступ Малякоди.

Контраппассо: *Лицеміри були за життя дуже обережні, тому тепер ходять дуже поволі. Вони скривали свої справжні почування, тому тепер вони сховані під мантіями, які назовні позолочені, а всередині олов'яні, тобто не є насправді тим, чим виглядають назовні. А релігійні лицеміри, що радили розп'ясти Христа нібито для добра народу, тепер самі розп'яті на землі і по них ходять інші лицеміри.*

Ми мовчазні, самотні та без товариства,
один попереду, а другий ззаду йшли,
подібно, як то меншії брати[1] дорогою ідуть.

Недавня колотнеча[2] мої думки звернула
до давньої Езопової байки[3],
в якій він говорив про жабу і щура;

бо «мо» та «ісса»[4] більше не рівняються з собою,
ніж це одне з тамтим[5], якщо ми зважимо
початок та кінець[6] уважно.

І як із однієї думки інша вистрибає,
ось так з тієї інша потім народилася[7],
яка подвоїла мій перший страх.

Я думав так: «Це через нас на них
наругу зведено, із шкодою та глузуваннями
такими, що думаю, що це обурення в них викликало сильне.

16 Якщо до злоби їхньої додати гнів,
вони за нами кинуться жорстокіше,
ніж пес за зайцем тим, якого вже вкусити має».

19 Я чув уже, як все моє волосся диба стало
зі страху, і я пильно уважав, що діялося ззаду,
коли сказав: «Учителю, якщо ти не сховаєш

22 себе й мене швиденько, я зазнаю страху
від малєбранків[8]: вже вони за нами;
я так собі це уявляю, що навіть чую їх».

25 А він: «Якби я з олов'яного був скла[9],
я б твого зовнішнього образу скоріше не дістав
у собі, ніж одержую твій образ внутрішній.

28 Тепер же до моїх думок приходили твої
із формою подібною та виглядом подібним,
так що із обидвох я рішення одно лише узяв.

31 Якщо воно цей правий схил такий похилий,
що можемо зійти у інший рів,
ми утечемо від уявної погоні».

34 Ще не скінчив він викладати задум свій отой,
як я побачив, що вони приходили, з простягненими крилами,
неподалік із наміром схопити нас.

37 Мій провідник мене схопив негайно,
як тая мати, що від галасу збудилася
і бачить близько себе полум'я горюче,

40 яка хапає сина й утікає, й не спиняється,
про нього більше, ніж про себе, дбаючи,
щоб хоч принаймні у сорочку одягнутися[10];

43 і вниз із верху берега суворого отого
горілиць він сковзнув по скелі тій нахиленій,
яка обмежує край іншого рова.

46 По лотоках вода ніколи скоро так не бігла,
щоб повертати кола земляних млинів,
коли вона до лопатей зближається,

49 як мій учитель ковзав по тім насипі,
мене на грудях несучи своїх
не як товариша, а свого сина.

52 Він ледве встиг стопами станути на землю
отого дна внизу, коли дияволи були вже на горбі,
якраз над нами; та вже страху не було в нас;

55 бо вишній Промисел, що вирішив
поставити їх сторожами п'ятого рова,
усім їм владу відбирає звідти вийти.

58 Там долі ми знайшли людей, що помальовані були
й ходили довкруги повільним дуже кроком,
заплакані та з виглядом прибитим і утомленим.

61 На собі мали мантію із каптуром спадаючим
на очі, зроблену за кроєм,
який вживають для ченців з Клюні[11].

64 Назовні позолочена, що аж засліплює;
але внутрі уся із олова й така важка,
що Фрідріхова видавалася з соломи[12].

67 О мантіє важка і вічна!
Ми знову повернули вліво
разом із ними, у їх плач сумний заслухані;

70 але народ той, втомлений від тягару,
повільно так ішов, що у новім
були ми товаристві з кожним нашим кроком[13].

73 Тому моєму я сказав провіднікові: «Знайди
когось, що знаний з діл своїх або із імени,
і поведи очима довкруги, так далі ідучи».

76 І ось один, що зрозумів тосканську мову[14],
за нами крикнув: «Сповільніть ходу
і не женіться так крізь темінь!

79 Ти, може, матимеш від мене те, що хочеш».
Тому-то провідник мій обернувся і сказав: «Ти почекай,
а опісля ступай у ногу з ним».

82 Я зупинився і побачив двох, які поспішно виявляли
бажання на своїм обличчі, щоб зі мною бути;
але їх стримував тягар і теж вузька дорога[15].

85 Коли вони вже підійшли до нас, то довго й криво
дивилися на мене, слова не сказавши;
тоді, один до одного звертаючись, казали:

«Отой живий, здається, як виходить з рухів горла[16];
якщо ж вони померлі, за яким то привілеєм
ідуть, позбавлені важкої мантії?»

Мені тоді сказали: «О тосканцю, ти, що в товариство
прибув нещасних лицемірів,
зласкався нам сказати, хто такий ти».

А я до них: «Я народився й виріс
над гарною рікою Арно, у великім місті[17],
і маю тіло, що його я завжди мав.

Але хто ви такі, що вам такий спливає,
як ось я бачу, біль великий по щоках униз?
І що за кара ваша, що отак іскриться[18]?»

Один мені відмовив: «Мантії ці позолочені
є з олова й такі важкі, що цей тягар
спричинює немов скрипіння їхніх терезів[19].

Були ми Радісні брати[20] й больонці;
я — Каталяно, цей же — Льодерінґо на ім'я[21],
твоя-то батьківщина[22] вибрала нас разом[23],

хоча звичайно вибирають лиш одного чоловіка,
щоб зберігати мир у ній; і ми такі були,
що це ще можна бачити, коли глядіти із Ґардінґо[24]».

Почав я: «О брати, це ваше горе...» —
і змовк, бо в око впав мені
один, прибитий до землі трьома кілками.

Коли мене побачив, то скрутився цілий
і дув у бороду, зітхаючи із лютістю;
брат Каталяно, що завважив це,

сказав мені: «Отой розп'ятий, на якого ти глядиш,
дав раду фарисеям, що було б корисним
одного чоловіка видати на муки за народ[25].

Лежить він голий впоперек дороги,
як бачиш ти, і треба, щоб відчув він
вагу зосібна кожного, хто переходить[26].

Тим способом і тесть його терпить
у цім рові, та й інші члени сонмища[27],
що стало для юдеїв злим насінням»[28].

Тоді побачив я, як то Вірґілій здивувався[29],
на того дивлячись, що був простягнений, мов на хресті,
ганебно так у цьому місці вічного вигнання.

Потому він звернув до брата ось такеє слово:
«Скажіть, будь ласка, нам, якщо це вам можливо,
чи з правої руки лежить якийсь прохід,

кудою можемо обидва звідси вийти,
щоб не примушувати ангелів тих чорних
прийти і нас забрати з цього дна».

Тоді той відповів: «Скоріше, ніж ти можеш сподіватися,
тут близько міст скелястий є, який від кола величезного[30]
виходить та й іде над усіма жахливими долинами,

за винятком тієї, над якою він розбитий і її не покриває:
ви можете піти угору по руїні тій,
яка лежить на схилі й вистає із дна»[31].

Мій провідник стояв хвилину, голову схиливши,
пізніше він сказав: «Погано справу пояснив
отой[32], який гаком хапає грішників на другім боці».

А брат: «Уже в Больонії я чув, як говорили
про безчисленнії диявола пороки, між якими чув я,
що він брехун і батько є брехні»[33].

Потому скорою ходою мій провідник
із гнівом на обличчі рушив;
тому я залишив осуджених,

йдучи слідом за дорогими стопами[34].

Примітки

[1] Члени релігійного чину францисканців.

[2] Мова йде про бійку між двома чортами.

[3] Ця байка описує, як жаба погодилася перенести щура по воді на другий берег річки, якщо він прив'яже свою ногу до її ноги. Наївний щур зробив це, а зрадлива жаба намагалася втопити його на середині річки. Побачив щура шуліка, кинувся на нього і вхопив його разом із жабою, бо обоє були зв'язані, і з'їв їх.

[4] Це діялектні слова, що обидва означають «так», отже є ідентичні.

[5] Описана в байці пригода та бійка обох чортів.

[6] Початок: Калькабріна нібито йде на поміч товаришеві, а в байці жаба ошукує щура, нібито бажаючи йому допомогти. Кінець: жаба і щур, зв'язані докупи, опиняються в горлі шуліки, а Алікіно та Калькабріна, схопивши одне одного кігтятми, падають обидва в смолу.

[7] З думки, що Чампольо поглузував собі з чортів, народилася думка про їхню злобу.

[8] Загальна назва чортів.

[9] Тобто дзеркалом.

[10] Тоді був звичай спати нагими.

[11] Тут мова про бенедиктинський монастир у Клюні (на південному сході Франції).

[12] Імператор Фрідріх II (1194—1250) карав тих, що провинилися проти особи імператора, наказуючи вбирати винного в олов'яний плащ, опісля класти його в казан, під яким розпалювано вогонь. Олово топилося, і засуджений умирав у страшних муках.

[13] Ці грішники — лицеміри. Вони йдуть так поволі, що виглядає, немов вони не рухаються. Обидва Поети йдуть нормальною ходою, а все-таки переганяють їх і за кожним кроком стрічають інших грішників.

[14] Фльоренція, де жив Данте, була столицею Тоскани. Тосканська мова — це італійська мова.

[15] Тягар олов'яних мантій та велика кількість грішників. Дорога була вузька, бо на ній було багато грішників.

[16] Через дихання.

[17] У Фльоренції.

[18] Данте бачить тільки блискучі мантії грішників і не розуміє, в чому полягає їх кара; тому просить вияснення.

[19] Поет порівнює тягар, який несуть грішники на своїх плечах, зі скрипінням ваг, коли терези (плечі грішників) сильно навантажені тягарем.

[20] Це середньовічний чин, Лицарі Діви Марії, що постав у 1261 р. в Больонії. Його завданням було заводити мир у родинах та громадах і боронити слабших. Народ називав їх «Радісними братами», бо вони в першу чергу дбали про те, щоб весело жити.

[21] Каталяно дей Малявольті був членом ґвельфського роду в Больонії, а Льодерінґо дельї Андальо — членом роду ґібеллінів у тому самому місті. Вони мали добру славу як миротворці. Одначе у Фльоренції виявилися лицемірами, бо під прикриттям безсторонности зрадили довір'я громадян, ставши по стороні ґвельфів проти ґібеллінів. Тоді натовп зруйнував посілості роду Уберті, члени якого очолювали ґібеллінів.

[22] Фльоренція.

[23] Щоб разом виконували уряд посадника міста, хоч звичайно на такий пост вибирали лише одну особу.

[24] Ґардінґо — це частина Фльоренції, що сусідувала з посілостями роду Уберті, і звідти можна було бачити зруйновані доми ґібеллінів.

[25] Це Каяфа, жидівський первосвященик, що порадив жидам послати Христа на смерть, кажучи: «Ліпше вам буде, коли один чоловік за народ помре» (Йо. 11:50). Він нібито брав до уваги добро народу.

[26] Довгий ряд лицемірів проходить по ньому, і він має відчути їх тягар.

[27] Анна, тесть Каяфи, та інші члени жидівського синедріону.

[28] Поведінка Каяфи та Анни, головних підбурювачів жидів проти Христа, та членів жидівської ради стала нещастям для жидів, бо їх стрінула кара за смерть Христа — розпорошення по цілому світі.

[29] Під час своєї першої подорожі по пеклі Вірґілій не бачив ще Каяфи ні Анни, бо це було ще перед розп'яттям Христа (пор. *Пісня* IX, 22 та ін.).

[30] Це огорожа восьмого кола.

[31] По руїні моста можна вийти вгору до чергового валу, щоб опісля дістатися до чергового рова.

[32] Це провідник чортів Малякода, який дав Поетам фальшиву інформацію про існування доброго моста (*Пісня* XXI, 111).

[33] Див. Йо. 8:44.

[34] Услід за Віргілієм.

Пісня двадцять четверта

Восьме коло: Сьомий рів. Злодії.

Обидва Поети продовжують свою мандрівку, виходять із трудом по руїні моста на восьмий вал і звідси бачать в сьомому рові злодіїв посеред величезного числа вужів. Вони, голі й перестрашені, біжать, але не мають змоги боронитися від укусів вужів. Їхні руки зв'язані вужами на плечах, над нирками. Вужі їх мучать, встромляючи їм свої голову та хвіст крізь нирки і творячи вузол на грудях. Часом же грішники перетворюються на вужів.

Контраппассо: *Злодії користувалися зручно своїми руками, щоб привласнити собі чуже добро, тому тепер їхні руки зв'язані; вони також уживали хитрощів і ховалися, щоб красти, тому тепер їх мучать вужі або й самі вони перетворюються на вужів, які є символом хитрощів.*

У тій частині молодесенького року[1],
коли ще сонце кучері[2] свої зміцняє під Водяником[3],
а ночі вже у напрямі до половини дня ідуть[4],

як іній ще відтворює на цій землі
своєї білої сестриці[5] образ,
але триває коротенько гарт його пера[6];

і селянин, в якого фуражу нема,
встає, і дивиться, і бачить, що поля
всі білі[7], і тому себе у боки б'є;

й вертається тоді додому, й всюди нарікає,
як бідолаха, що не знає, що робити;
та потім знов виходить і надії набирає,

побачивши, що світ змінив обличчя[8]
в короткому часі; і палицю свою бере,
і виганяє на пасовисько свої овечки;

ось так мене збентежив мій учитель,
коли побачив я стурбоване його чоло,
і так теж швидко лік на зло[9] прийшов.

І справді, щойно ми прибули до розбитого моста,
до мене провідник звернувся з виглядом тим ніжним,
який я бачив вперше біля стіп горба[10]. ·

Рамена він відкрив, роздумавши
сам справу і оглянувши спочатку
докладно всю руїну, і мене схопив.

Мов той, який працює й обмірковує,
і виглядає, що він завжди все передбачає;
ось так-то, пхаючи мене у напрямі вершка

уступу, він[11] на інший вказував уламок скелі,
сказавши: «Потім за отой хапайся,
та впевнися перше,чи втримає тебе».

Це не була дорога для отих, що вбрані в мантію[12],
бо ледве й ми, він легкий[13], я ж підштовхуваний,
могли спинатися угору від підпори до підпори.

Якби не те, що від отого валу[14]
був схил коротший, ніж від іншого[15],
не знаю я, як він, та я напевно був би переможений[16];

але тому, що Малєбольдже в напрямі до отвору
колодязя глибокого цілком схиляється[17],
положення долини кожної причиною є того,

що вал один підноситься угору, інший же спускається униз:
ми все-таки прийшли вкінці на верх,
з якого відривається остання скеля.

Мені так віддиху з грудей забракло,
коли я опинився на верху, що далі я не міг іти,
а навпаки — я сів, як лиш туди дістався.

«Уже тобі потрібно перестати лінуватися ось так, —
сказав учитель, — бо на пухах хто сидить
чи під периною, той слави не зазнає;

без неї хто проходить крізь своє життя,
по собі слід такий же залишає на землі,
як у повітрі дим чи піна на воді.

Отож вставай! Перемагай тривогу
сміливістю душі, що всяку битву виграє,
якщо пригнічена не буде свого тіла тягарем[18].

По довших сходах треба буде нам іти угору[19];
не досить того, що від тих[20] ми відійшли.
Якщо тобі втямки, роби собі на користь».

Тоді я встав, неначе я постачений
вже краще мужністю, аніж насправді почувався,
й сказав: «Ходи, бо я вже сильний та сміливий!»

В дорогу вирушили ми по мості,
що був скелястий, незручний, вузький,
від попереднього крутіший значно.

Я йшов і говорив, щоб не робити враження слабкого,
коли із іншої канави вийшов голос,
та він не здатен формувати був слова.

Не знаю, що сказав, хоч я уже на спині був
моста, що переходить тут над ямою;
та той, що говорив, здавалося, у русі був.

Я вділ глядів, але живії очі[21]
до дна через пітьму не спромоглись сягнути,
тому-то я: «Учителю, старайся ти прибути

на інший насип, і тоді сходімо берегом униз[22];
бо так, як звідси, чую звуки — і не розумію,
ось так униз дивлюся — і нічого я не розрізняю».

«Я відповіді іншої, — сказав він, — не даю тобі,
а тільки дію; на питання чесне
іти повинна ділом відповідь без слів».

Зійшли ми з мосту із того кінця,
де сполучається він з восьмим берегом,
і опісля мені той показався рів;

і там всередині побачив я жахливу купу
вужів, і то такої якости страшної,
що й досі кров зсідається мені на згадку лиш про це.

Хай більше Лібія не величається своїм піском[23];
якщо ж бо там келідри, якули й фареї
породжуються, й ченкри із анфісібенами[24],

то стільки гиді премерзенної такої
вона не показала з Етіопією вкупі
та із пустелею, що над Червоним морем є[25].

Поміж кишінням лютим і гидким
там люди голі й перелякані крутилися,
не маючи надії схов якийсь знайти чи геліотроп[26].

Іззаду їхні руки зв'язані були вужами,
які їм встромлювали крізь нирки свій хвіст
та голову і спереду в один сплітались вузол[27].

Аж ось на одного, що з нашого був боку,
один вуж кинувся і проколов його
у місці, де стикалася з плечима шия.

Не написав ніколи «о» чи «і» ніхто так скоро,
як запалився і згорів він, і було конечним,
щоб він на попіл обернувся, впавши;

і опісля, коли так знищений він на землі лежав,
зібрався порох сам від себе —
і зараз же він повернувся до того самого виду[28].

Ось так великі мудреці потверджують,
що Фенікс[29] умирає і відроджується потім,
коли зближається до п'ятисотих уродин.

В житті своєму він не їсть ні збіжжя, ні трави[30],
а тільки сльози ладану[31] й амому;
а нард і мирра є йому останніми опасками[32].

Мов той, хто падає й не знає, як стається це:
чи через злого духа, що на землю кидає його,
чи через іншу перепону, що людину зв'язує[33];

мов той, хто довкруги глядить, коли підводиться,
цілком розгублено з великої тривоги,
яку перетерпів, і, дивлячися, він зітхає,

таким був грішник, що піднісся опісля з землі.
О Божая могутносте, яка сувора ти,
коли удари ті за кару посилаєш.

Тоді мій провідник спитав його, хто він такий.
На це той відповів: «Я впав з Тоскани
до цього горла лютого[34] недавно зовсім.

Мені подобалось життя не людська, а звіряче,
щось так, як мулові, яким я був; я — Ванні Фуччі[35], звір,
кублом зручним була мені Пістоя».

А я провідникові: «Ти скажи йому, щоб не втікав,
і запитайся, що за гріх його сюди вниз скинув;
бо бачив я його як чоловіка кровожерного та гнівного»[36].

А грішник, що це зрозумів, нічого не вдавав,
але звернув на мене свого духа та своє обличчя
і вкрився соромом живим;

тоді сказав: «Я потерпаю більш від того,
що ти мене у злиднях цих побачив,
а не від того, що позбавлений життя.

Не можу я тобі не відповісти:
мене тому так низько умістили, бо я був
прегарних у захристії риз злодієм;

а іншого фальшиво в тому звинувачено тоді.
Але, щоб ти не мав приємности з того, що бачиш,
якщо колись ти будеш поза цими темними місцями[37],

відкрий свої ти вуха на моє сповіщення і слухай[38]:
Пістоя перше обезлюдніє із чорних,
тоді Фльоренція відновить і народ свій, і закони.

Марс притягає блискавку із Валь-ді-Маґра,
що хмарами похмурими оточена,
і, мов бурхлива та запекла хуртовина,

бій на Піченському полі буде йти;
де блискавка раптово розжене туман,
так що від того кожний білий буде зранений.

А це сказав я, щоб тобі завдати болю»[39].

Примітки

[1] На початку року.

[2] Свої промені.

[3] Данте вказує на ту частину зими, коли сонце перебуває в сузір'ї Водяника, тобто між 21 січня і 21 лютого.

[4] Коли ночі триватимуть 12 годин, тобто в часі весняного рівнодення.

[5] Снігу.

[6] Іній подібний до снігу, але триває коротко, бо топиться.

[7] Він думає, що поля вкриті снігом, не інеєм.

[8] Бо іній скоро стопився.

[9] На страх Поета. У попередній *Пісні* Вірґілій розгнівався на лицемірів (рядок 146), а Данте думав, що цей гнів стосується його.

[10] На самому початку поеми, коли Вірґілій уперше з'явився Поетові.

[11] Вірґілій.

[12] Для лицемірів, убраних у важкі олов'яні мантії.

[13] Бо без тіла.

[14] Що оточує шостий рів і відділяє його від сьомого.

[15] По якому Вірґілій спустився разом із Поетом, щоб утекти від чортів.

[16] Данте не витримав би втоми.

[17] Ціле восьме коло, Малєбольдже, зі своїми десятьма ровами, чи долинами, є нахилене в напрямі до отвору провалля, що веде до дев'ятого кола.

[18] Данте підкреслює, що тіло людини важке, бо стримує її душу від високих поривів.

[19] Це натяк на важку дорогу, якою треба буде Поетам іти, щоб вийти з пекла.

[20] Від лицемірів.

[21] Очі живої людини.

[22] Данте просить Вірґілія зійти з мосту на насип, що відділює сьомий рів від восьмого.

[23] У пустелях Лібії нема стільки всяких вужів, як тут.

[24] Поет вичисляє різного роду вужів, що їх згадує латинський поет Люкан (39—65) у своїй повісті «Фарсалія», яка описує боротьбу Цезаря з Помпеєм. Келідр — це рід земноводного вужа; якула — вуж, що мав кидатися з дерева на свою жертву; чаякр — рід отруйного різнокольорового вужа; анфісібена — це вуж із двома головами, з яких одна мала бути на місці хвоста; фарей — вуж, що сунеться просто і хвостом робить борозну по землі. Це вужі, які більше або менше фантастичні.

[25] Вужі в цьому рові гидкіші від усіх вужів, що живуть у Лібії, Етіопії й Арабії.

[26] Камінь, якому приписували в Середньовіччі силу лікувати людину від укусу вужа й робити невидимим того, хто його носив.

[27] Ці грішники — це злодії. Вони перебувають у сьомому рові.

[28] З попелу робиться людина.

[29] Казковий птах Арабії, одинокий у своєму роді, величини орла, мав золоту шию, червоні пера, синій хвіст. Зближаючись до п'ятисотого року життя, він приготовляв собі гріб, виповнений ароматами, спалювався на сонці і зараз же відроджувався наново.

[30] Тобто не живиться звичайною поживою птахів.

[31] Мирра та ладан — це ароматична смола деяких тропічних дерев; нард — це ароматична речовина, яку добувають із коріння дерева тієї самої назви; амом — це рослина із запашним корінням.

[32] Тобто гніздом, у якому він умирає. Опасками обгортали тіло мерця. Опаски — це також пелюшки новонародженого Фенікса.

[33] Данте має на думці епілептика.

[34] У це пекло.

[35] Це був позашлюбний син пістойського шляхтича, що називався Фуччо де Ляццері. Тому він і називає себе мулом, себто гібридом. Ванні Фуччі був людиною непогамованою і кровожерною. Належав до Партії чорних. Знаходиться між злодіями, бо брав участь у 1293 р.

у пограбуванні каплиці св. Якова в пістойській катедрі. У цьому злодійстві оскаржено когось іншого, невинного, але пізніше знайдено правдивих винуватців.

[36] Поет дивується, чому цей грішник є між злодіями.

[37] Коли вийдеш із пекла.

[38] Грішник віщує, що станеться. Це пророцтво не зовсім ясне. Поет натякає, мабуть, на громадянську війну в місті Пістоя, де в травні 1301 р. білі прогнали чорних і понищили їхні доми. Та при кінці того самого року прибув до Фльоренції Карло де Валюа (брат французького короля Филипа), союзник папи Боніфатія VIII, і привіз сюди очільника чорних Корса Донаті, який прогнав білих. Війна вслід за цим почалася грабунком Пістої в 1305 р. «Блискавка» — це Мороелльо Маляспіна з Валь-ді-Маґра, що переміг білих («похмурі хмари») на території Пістої (на Піченському полі).

[39] Тому що Данте належав до Партії білих.

Пісня двадцять п'ята

Восьме коло: Сьомий рів. Злодії

Наприкінці своїх слів злодій
підніс угору руки, й дулі показав обидві,
і крикнув: «Боже, їх візьми, бо я до тебе простягаю їх!»[1]

Від того часу стали милими вужі для мене,
один-бо обмотавсь йому круг шиї,
мов кажучи: «Я не бажаю, щоб ти більше говорив!»

А другий обвинувсь кругом його рамен і обв'язав його[2],
себе самого так обкручуючи спереду[3],
що той їх[4] рушити не міг.

Чому, Пістоє, о Пістоє, ти не вирішиш
у попіл обернутись, щоб не існувати більше,
бо ж перевищуєш своє насіння[5] в злодіянні.

У колах всіх похмурих пекла
не бачив я такого гордого супроти Бога духа,
і навіть той, хто впав із мурів Тебів вниз, не був такий[6].

Він швидко відійшов і більше не сказав ні слова;
а я побачив люті повного кентавра,
який приходив, кричачи: «А де він, де той бунтівник?»

Не думаю, що стільки їх Маремма[7] буде мати,
гадюк тих, скільки мав він їх на спині,
до місця, де подоба людська починається[8].

А за потилицею на його плечах
лежав дракон із розпостертими крильми;
на кожного, кого зустріне, дише він вогнем.

Учитель мій сказав: «Це Как[9],
який під скелею, під Авентинською горою,
озера крови часто розливав.

Не ходить із своїми він братами по одній дорозі[10]
з причини крадежу шайхрайського, який він учинив
з великим стадом, що було близенько;

тому діла злочинної його скінчилися
від кия Геркулеса, що ударів, може,
йому дав сотню, він же не почув і десятьох»[11].

Коли він[12] говорив ось так, а той[13] пробіг,
три духи появилися під нами,
яких ні я, ані мій провідник не зауважили,

аж крикнули вони: «Ви хто такі?»
Розмова наша через це спинилася,
і лиш на них звернули ми увагу нашу.

Я їх не знав; та трапилось,
як це звичайно часом трапиться,
що другого ім'я один із них назвав,

промовивши: «А де подівся Чанфа?»[14]
Тоді-то я, щоб провідник мій був уважним,
поклав собі від підборіддя аж до носа палець[15].

Якщо тобі, читачу, важо є тепер повірити
у те, що я скажу, я не здивуюся,
бо я, що бачив це, заледве тому можу йняти віру.

Коли я очі в них встромляв свої,
ось вуж[16] один із шістьома ногами кинувся
на одного з них спереду[17] і цілий причепився до нього;

середніми ногами черево йому стиснув,
передніми схопив йому рамена,
тоді вкусив його в одну щоку та другу;

на стегна задні ноги простягнув,
і впхав йому свій хвіст між обома,
і ззаду крізь нирки його він витягнув угору.

Ніколи плющ причеплений не був
до дерева так сильно, як ота страшна тварюка
могутньо обвила частини тіла грішника.

Вони злилися потім, гейби з воску теплого
були, і колір свій змішали;
не виглядав вже ні один, ні другий[18] так, як перед тим,

подібно, як то перед полум'ям іде вперед
темнавий колір по папері,
який іще не чорний, білий же на ньому колір завмирає.

Дивилися на нього інші два, і кожен
кричав: «Ой лишенько, Анєлє[19], як же ти зміняєшся!
Гляди, ти вже ні дві істоти, ні одна».

Уже обидві голови змінилися в одну,
коли з'явилися два образи помішані
на одному лиці, де дві затратились істоти.

Із ліній чотирьох[20] зробилися рамена два;
а стегна із ногами, і живіт, і груди
у члени замінилися такі, яких ніхто ніколи ще не бачив.

Усякий давній вигляд там пропав:
потворний образ вигляд мав істот обох
і жодної; такий він відійшов повільним кроком[21].

Мов ящірка, яка у час страшенних спек
днів літніх, живопліт зміняючи,
коли перебігає через вулицю, до блискавки подібна;

так виглядало, прибуваючи у напрямі до животів
двох інших[22] гаденя розлючене,
червоно-синє й чорне, як зернина перцю.

І ту частину, із якої вперше побираємо
поживу нашу[23], одному із них пробило;
потому впало вниз, простягнене побіля нього.

Прошитий грішник подивився на нього, та не сказав нічого;
зате стояв він непорушно й позіхав,
немовби сон на нього нападав або гарячка[24].

Він на вужа глядів, а той на нього;
один крізь рану, другий же крізь пащу
димились сильно, а дими штовхалися.

Тож хай тепер мовчить Люкан там, де розказує
про нещасливого Собелля та Насідія[25],
і хай чекає, і почує те, що станеться тепер.

Про Кадма й Аретузу хай мовчить Овідій[26];
тому, якщо його в вужа, її ж у джерело
він перетворює в своїй поезії, не заздрю я йому;

бо дві природи він, одну супроти однієї,
ніколи не перетворив так, щоб обидві форми
свою матерію змінить були готові[27].

Разом вони[28] піддалися тим нормам,
що вуж свій хвіст надвоє розділив[29],
а ранений стиснув разом ноги обидві.

Ті ноги й стегна між собою
з'єдналися так сильно, що невдовзі їх сполука
вже не показувала жодної різниці.

Приймав розділений хвіст вид,
що там зникав, і шкіра в нього
м'яка робилася, тамта ж тверда ставала[30].

Я бачив, як у пахви входили рамена,
а ніжки дві тварюки, що були короткі,
настільки видовжилися, наскільки скоротилися тамті[31].

Потому задні лапи, разом скручені,
тим членом стали, що його ховає чоловік,
а нещасливець свій побачив, як надвоє[32] розділився.

Тоді, коли дим покрива одного й другого
новою барвою й породжує волосся
із однієї сторони, а позбавляє з другої його,

один підвівся, другий же упав додолу[33],
однак один від одного не відривали злочестивих поглядів,
коли під ними кожний морду ту свою зміняв[34].

Той, хто стояв[35], її до скронь він потягнув,
а із надмірної матерії, що там зібралася,
повиступали вуха над звичайними щоками;

а те, що не пішло назад, а залишилося,
із того надміру матерії створило на обличчі ніс
і губи побільшило, скільки лиш було потрібно.

Той, хто лежав[36], свою той морду кидає вперед,
а вуха відтягає в голову,
як робить це слимак із ріжками;

133 язик, що з'єднаний у нього був спочитку
і скорий до говорення, розколюється, а роздвоєний
в тамтого — замикається, і дим спиняється[37].

136 Душа, що сталася тварюкою,
сичить і утікає по долині,
той другий же говорить і плює за нею.

139 Потому обернувсь новими він плечима
і до тамтого мовив: «Хочу я, щоб Буссо біг
по цій дорозі рачки, так, як це робив і я».

142 Так бачив я баласт цей сьомий[38],
як він змінявся й перетворювався; хай мені за виправдання буде
цей незвичайний зміст, якщо перо моє заплутується трохи[39].

145 Хоч очі потомилися мої,
а дух збентежився надміру,
ці грішники втекти так скрито не могли,

148 щоб не помітив я, що був Шанкато Пуччо[40] там;
а був це той, що одинокий з трьох товаришів,
які прийшли раніше, зміни не зазнав;

151 а другим той був, що за ним Ґавіллє плаче[41].

Примітки

[1] Це богохульні слова й акт цього грішника супроти Бога.

[2] Грішник так покараний вужами за богохульство, що один не дає йому більше говорити, а другий — рухатися.

[3] Роблячи вузол із себе на грудях грішника.

[4] Рамена.

[5] Своїх предків. Згідно з легендою, Пістою заснували жорстокі товариші Катіліни, який збунтувався був проти римського сенату, але згинув у битві в 63 р. до Хр. під Пістоєю.

[6] Це Капаней. Див. *Пісня* XIV, 46 і примітка 13.

[7] Частина південно-західної Тоскани, над Тирренським морем, багниста й нездорова, повна вужів. Там був монастир, який монахи мусили покинути з огляду на занадто велику кількість вужів, що там розмножилися.

[8] Кентавр — це напівкінь і напівлюдина. Вужі сиділи на його кінській спині до місця, де починалася його людська частина.

[9] *Как* (Какус) — це не кентавр, а мітологічний жорстокий злодій, що жив на Авентинському горбі (одному зі семи горбів, на яких містився старовинний Рим) і вкрав Гераклеві (Геркулесові), грецькому напівбогові, стадо волів. Геракль знайшов його і вбив. Цю подію описує Віргілій у своїй «Енеїді». Данте робить із нього кентавра.

[10] Він не є в товаристві інших кентаврів (Див. *Пісня* XII, 55).

[11] Бо загинув уже від перших ударів.

[12] Віргілій.

[13] Как.

[14] Чанфа належав до фльорентійського роду Донаті. Його не видно, бо він перетворився на вужа. Про нього знаємо, що був крадієм худоби.

[15] Цим рухом руки Данте запрошує Вірґілія до мовчанки, бо його зацікавило ім'я грішника, відоме Поетові.

[16] Це Чанфа Донаті.

[17] *На одного* з грішників.

[18] Грішник і плазун.

[19] Це Аньольо (Анєльо) Брунеллескі, шляхетського роду; займався крадежем для спорту, при чому переодягався. Чанфа Донаті й Аньольо Брунеллескі беруть участь у першому драматичному перетворенні.

[20] Із двох рук грішника та двох лап плазуна.

[21] У цьому страшному перетворенні голова людини та голова тварини стають однією головою. Обидва рамена грішника та дві передні лапи плазуна стають двома неокресленими раменами нової істоти, інші частини тіла набувають небаченого досі вигляду. Нова потвора має вигляд людини та плазуна, але без властивих прикмет кожного. Перетворення закінчене.

[22] Грішників.

[23] Це пуповина.

[24] Гаденя — це Франческо Кавальканті, а грішник, якого воно проколює — це Буосо дей Донаті (чи дельї Абаті). Обидва належали до шляхетських родів і були злодіями. Вони беруть участь у другому дивному перетворенні. Сонливість — це перший наслідок укусу деяких змій.

[25] У своїй епопеї «Фарсалія» латинський поет Люкан розказує, що змії вкусили двох римських вояків у лібійській пустелі. Сабель (Сабеллюс) відразу спопелів, а Насідій роздувся й тріснув.

[26] Овідій описує в своїх «Метаморфозах» перетворення Кадма, засновника грецького міста Теби, на вужа, а німфи Аретузи — на джерело. Данте старається суперничати з обома латинськими поетами, згадуючи давні події, які вони описують, і підкреслює винятковий характер перетворень, що їх він тепер описує.

[27] Тобто щоб одна істота була готова прийняти тіло другої.

[28] Грішник Буосо Донаті і вуж (Франческо Кавальканті).

[29] З тих двох частин постануть ноги людини, в яку обертається вуж, а ноги грішника перетворюються на хвіст вужа.

[30] Шкіра вужа, що перетворювався на людину, ставала м'яка, а шкіра людини, що оберталася в вужа, ставала тверда.

[31] Грішника.

[32] Ці дві частинки стали задніми лапами нового вужа.

[33] Вуж, що стає людиною, підводиться на ноги; грішник, що стає вужем, паде на землю, бо має повзати по землі, як вуж.

[34] Вуж і грішник міняють тепер своє обличчя. Морду має звірина, та Данте вживає цей вислів із погордою і до грішника.

[35] Вуж, що став людиною.

[36] Людина, що стала вужем.

[37] Дим — це основний принцип обох природ, за допомогою якого вони перетворюються. Коли перетворення завершилося, цей таємничий дим більше не виходить.

[38] Грішників сьомого рова.

[39] Данте виправдовується: тема, якою він займається, важка, отже, описуючи її, він міг дещо заплутатися.

[40] *Пуччо Шанкато* (тобто Кривоногий) належав да роду Ґаліґаї. Після крадежу не міг скоро втікати, бо був кульгавий.

[41] Це Франческо дей Кавальканті, якого вбили мешканці місцевости Ґавіллє. Приятелі та родичі Франческа помстилися, вбиваючи багатьох мешканців Ґавіллє і плюндруючи цю територію.

Пісня двадцять шоста

Восьме коло: Восьмий рів. Обманливі дорадники.

У восьмому рові восьмого кола перебувають обманливі, фальшиві дорадники. Вони сховані у вогниках, що мають форму язика. Цілий той рів, чи долина, повен таких вогників. Їх вид Поет порівнює з масою світляків, що їх видно в літню ніч.

Контраппассо: *Своїми скритими й обманливими порадами ці грішники спричинювали пожежі непорозумінь і воєн. Тому вони тепер заховані у вогниках, що мають форму язика. А через те, що нищили спокій інших, вони тепер блукають без відпочинку цією долиною.*

Радій, Фльоренціє[1], бо ти така велика,
що над морями й над землею крила простираєш,
твоє ж ім'я поширюється і по пеклі!

Поміж злодіями знайшов я п'ять твоїх
питомих громадян; від того соромом я паленію[2],
а ти великої пошани цим не здобуваєш.

Але якщо над ранком сняться нам правдиві сни[3],
то незабаром ти почуєш
про зло, якого Прато й інші ще[4] тобі бажають.

Якщо це конче мусить статись,
коби-то це вже сталось так, — а статись мусить все-таки, —
бо чим я більш постаріюсь, тим більше це мені тяжитиме[5].

Ми відійшли, і вгору тими сходами,
що їх раніше, по дорозі вниз, нам камені створили,
пішов мій провідник і потягнув мене з собою;

і дальше ідучи самотньою дорогою
поміж уламками і скелями моста,
нога без помочі руки звільнятись не могла[6].

Тоді засумував я і сумую знов тепер,
коли вертаюсь думкою до того, що побачив;
і більше, ніж я звик, гальмую свій талант,

аби не біг так, щоб чеснота ним не керувала;
так, щоб, якщо зоря сприятлива чи ще щось краще[7]
мені добро оце[8] подарувало, щоб не відмовився від нього.

Яке ж то множество велике селянин, — що на горбку відпочива,
у час, коли той, хто освітлює наш світ[9],
своє обличчя менше закриває перед нами[10],

як муха місце уступає комарові[11], —
яке ж то множество він бачить світляків там, у долині,
і там, де він збирає виноглад чи поле оре;

таким-то вогників числом великим сяяв
той восьмий рів, як я це спостеріг,
як тільки опинився там[12], де показалось дно.

Мов той, за кого помсту учинили два ведмеді
і хто побачив віз Іллі, що від'їздив[13],
коли-то коні просто піднеслись на небо

і він не міг очима стежити за ним,
щоб інше щось побачити[14], крім полум'я самого,
яке, неначе хмаронька, підносилося вгору;

подібно кожний[15] рухався на дні
канави й ні один крадіжки не показував[16],
і кожний вогник грішника скривав[17].

Стояв я на мосту похилений, щоб бачити,
але якби я не схопився за виступ,
я впав би був уділ і без принуки;

а провідник, який побачив, що я так уважно приглядався,
сказав: «Всередині тих вогників є душі;
і кожна обперезується полум'ям, яке її палить».

«Учителю, — відмовив я, — почувши лиш тебе,
я чуюся певніше; та я вже припускав,
що так воно було, і вже спитати я хотів:

хто це у тому вогнику, що ділиться надвоє
в частині верхній, що здається, мов підноситься із того вогнища,
в яке поклали Етеокля з братом?»[18]

55 Він відповів мені: «Там мучаться всередині
Уліс та Діомед[19], і так укупі
вони ідуть у карі, як колись у гніві;

58 в нутрі їх полум'я гуде
за ошуканство із конем[20], що відчинило браму,
звідкіль шляхетне римське сім'я вийшло[21].

61 Там плачуть у нутрі над хитрістю, що через неї мертва
Деїдамія далі ще болiє над Ахіллем[22],
і за Паллядія терплять там кару»[23].

64 «Якщо вони всередині тих полуменів можуть, —
сказав я, — говорити, вчителю, прошу тебе я дуже,
і ще раз я прошу, і тисячу разів роблю це,

67 щоб підождати не відмовив ти мені,
аж поки не прибуде полумінь сюди рогатий:
ти бачиш, як я від бажання нахиляюся[24] до нього».

70 А він мені: «Твоє прохання гідне є
великої похвали, і тому його приймаю;
але старайся здержать свій язик.

73 Дозволь мені ти говорити, бо собі я уявляю,
чого ти хочеш; от вони могли б уникнути —
вони ж бо греки — може, слів твоїх».

76 Як тільки полумінь прийшов сюди,
де вже провідникові мому виглядало,
що час і місце відповідні[25], слова його були такі:

79 «О ви, що вас є двох всередині одного вогника,
якщо я заслужив собі у вас на щось, коли я жив,
якщо я заслужив собі у вас на щось велике чи мале,

82 коли на світі я писав шляхетні вірші[26],
не рухайтесь; але нехай один з вас скаже,
куди ж то він, загублений, пішов і згинув».

85 Той більший ріг[27] старого вогника
почав бурчати і дрижати,
немов вогонь той, що його хвилює вітер;

88 тоді, махаючи сюди й туди вершком, —
це був немов язик, що говорив, —
назовні видав голос і сказав: «Коли

я від Кіркеї[28] відійшов, яка затримала
мене там довше року в околиці Ґаети[29], —
ще поки так назвав її Еней, —

ні ніжність сина, ні любов
до батенька старого, ні любов, що їй належалась
й яка щасливою зробити мала Пенельопу[30],

здушити не могли у мені запалу,
який я мав, щоб наш пізнати світ
і людські хиби та чесноти;

і я подався на широке та відкрите море[31]
лиш на одному кораблі та з тим-то товариством
малим, яке мене не опустило.

Обидва береги[32] я бачив до Еспанії
і до Марокка, й острів сардів бачив я
та інші острови, що їх оточує це море.

Мої товариші були старі й повільні,
коли ми прибули в отой прохід вузький,
де Геркулес границі назначив свої[33],

щоб люди дальше не пускалися:
я залишив Севілью справа,
а зліва Севта вже мене лишила[34].

„Брати, — сказав я, — ви, що крізь сто тисяч
загроз прибули аж на захід,
у цей такий короткий переддень,

що залишається іще для ваших змислів[35],
не відкидайте досвіду й знання
про світ безлюдний, далі ідучи за сонцем[36]!

Розважте ви своє походження:
ви не на те сотворені, щоб жити, як тварини,
але щоб за чеснотою й знанням іти".

Моїх товаришів настільки заохотив
в дорогу цим коротким словом,
що опісля я ледве міг їх стримати.

Корма повернена була на схід[37],
зробили ми із весел крила в леті божевільному
і здобували простір з боку лівого[38].

Всі зорі іншого отого бігуна
ніч бачила уже[39], а наш так низько був,
що не підносився над виднокругом моря[40].

П'ять раз запалене і стільки ж згашене
було під місяцем його світло[41],
як ми були вступили у трудну цю подорож,

коли з'явилася гора нам[42], темна
іздалека, і видалась мені вона така висока,
якої я не бачив ще ніколи.

Зраділи ми, та швидко радість ця перемінилася у плач;
бо від землі нової народився вихор
і в ближчу корабля частину вдарив.

Крутнуло тричі кораблем;
а за четвертим разом він корму підніс угору,
а ніс попхав уділ, як це подобалось Комусь[43],

аж поки море не замкнулося над нами».

Примітки

[1] Побачивши відомих фльорентійців у пеклі, Данте звертається прямо до Фльоренції з критикою її мешканців.

[2] Бо Данте теж фльорентієць.

[3] У старовину вважали, що сни над ранком є правдиві.

[4] За свої гріхи Фльоренція зазнає кари, якої бажають їй не тільки великі міста, її вороги, але й такі малі, як Прато (на північний захід від Фльоренції), що підлягають їй.

[5] Нещастя мусить впасти на Фльоренцію, отже краще, щоб воно прийшло якнайшвидше, бо що старший Поет, то важче буде йому перенести кару, яка впаде на його рідне місто.

[6] Щоб іти вперед, треба було вживати не тільки ноги, але й руки.

[7] Бог.

[8] Талант.

[9] Сонце.

[10] Влітку, коли сонце довше світить.

[11] Тобто ввечері, коли мухи зникають, а на їх місце з'являються комарі.

[12] На вершку моста, з якого видно було дно восьмого рова.

[13] Тут мова про два епізоди, взяті зі Старого Завіту. Пророк Єлисей, з якого насміхалися малі хлопці, прокляв їх, і тоді дві ведмедиці вийшли з лісу й роздерли сорок двох дітей (II Царів 2:23 — 24). Єлисей ішов у товаристві пророка Іллі. Раптом вогненна колісниця та вогненні коні розлучили їх й Ілля знявся у вихорі на небо (II Царів 2:11 — 12).

[14] Пророка Іллю.

[15] Вогник.

[16] Того, що вогник скриває у собі, тобто схованої там душі грішника.

[17] Данте бачить на дні восьмого рова (канави) безмежне число вогників і порівнює їх зі світляками, що їх бачить селянин улітку ввечері. Подібно, як вогненна колісниця скрила в собі перед очима Єлисея пророка Іллю, кожний вогник скриває в собі душу грішника, якого не показує.

[18] *Етеокль і Полінік*: це кровозмішні сини короля Едипа та Йокасти, його матері; вони ненавиділи один одного та вбили у війні за місто Теби. Їх поклали на спільне вогнище, але полум'я роздвоїлося.

[19] *Уліс*, або Одиссей, король Ітаки, брав участь у Троянській війні разом із Діомедом. Данте карає його за хитрощі, хоч автор «Одиссеї» Гомер хвалить його і називає второпним.

[20] За порадою Одиссея греки, що не могли здобути Трої, збудували величезного дерев'яного коня і, залишивши його, вдавали, що покидають облогу міста. Троянці взяли коня до міста; а вночі греки повискакували з коня, в якому вони були сховані, і здобули місто.

[21] Це Еней, що втік із Трої і став засновником Риму.

[22] Одиссей хитрощами знайшов Ахілля, якого мати переховувала в домі скірського короля Лікомеда, батька Деїдамії, судженої Ахілля. Одиссей переконав Ахілля піти на війну проти Трої, де той і згинув. Деїдамія померла з болю і перебуває в підземному царстві.

[23] *Паллядій*: це статуя Палляди (Атени), яка охороняла Трою. Одиссей та Діомед викрали статую хитрощами.

[24] З моста.

[25] Для розмови.

[26] Данте має на увазі поему «Енеїда» Віргілія.

[27] Це кінець вогника, в якому скривається Одиссей.

[28] *Кіркея*: це дочка Сонця (Геліоса) та Океанової дочки Перси, чарівниця-красуня, яка обернула в свиней товаришів Одиссея, а його самого тримала цілий рік на своєму острові. Опісля вона знов повернула їх у людей, і він виїхав із ними з острова.

[29] Це місто на мисі на північний захід від Неаполю, над Тирренським морем, де мала перебувати Кіркея. Назва Ґаети мала б походити від годувальниці Енея, Каєти, яка на тому березі була похована.

[30] Це дружина Одиссея.

[31] Середземне море.

[32] Це берег Європи аж до Еспанії та берег Африки аж до Марокка.

[33] Згідно з леґендою, Геркулес мав поставити два стовпи на обох берегах Ґібральтарської протоки, європейському й африканському, як знак, що це кінець відомого світу.

[34] Данте натякає тим на околицю Севільї, бо саме місто є дальше в середині країни. Севта — це місто на кінці африканського узбережжя, напроти Ґібральтару.

[35] При кінці вашого життя.

[36] Далі на захід. У світі на захід від стовпів Геркулеса, так вірили тоді, не було людей, а була лиш вода. У тому-то й божевілля Одиссея, який хотів туди їхати.

[37] Данте бажає цим сказати, що вони їхали на захід.

[38] Тобто вони їхали на південний захід.

[39] Одиссей розказує, що вони вже бачили зорі, яких ніхто досі не бачив, — зорі антарктичного (південного) бігуна (полюса).

[40] Не було видно нашого неба, північного небесного бігуна, який зник за горизонтом, отже мореплавці переїхали вже рівник (екватор).

[41] Значить, минуло п'ять місяців.

[42] Це гора чистилища, до якої не можна добратися людськими засобами, а лише з Божою поміччю.

[43] Богові.

Пісня двадцять сьома

Восьме коло: Восьмий рів. Обманливі дорадники.

Вже випростувався той вогник і спокійний був[1],
бо більш не говорив, і вже від нас відходив
за дозволом солодкого поета[2],

коли ж то інший, що за ним приходив,
примусив нас на свій вершок звернути очі
неясним звуком[3], що виходив з нього.

Як сицилійський бик[4], що вперше заревів
плачем того, — і справедливо це було, —
хто змайстрував його своїм приладдям,

ревів же голосом там мученої жертви
так, що, хоч був із міді,
він все ж таки просякнутий здавався болем;

ось так, не маючи ні виходу, ні отвору,
почали мовою вогню
зажурені слова ставати[5].

Але коли потому вторували вже собі дорогу
крізь кінчик вогника угору,
проходячи повз колихний язик,

ми вже почули їх: «О ти, до кого я звертаю
свій голос, ти, що по-льомбардськи говорив тепер,
сказавши: ,,Йди собі уже", ,,Мені вже досить слів твоїх"[6];

хоч дещо пізно, може, я прибув,
не пожалій ти часу, щоб зі мною говорити:
ти ж бачиш, не жалію я, хоч і горю!

Якщо ти лиш тепер у світ оцей сліпий
упав з тієї красної землі
латинської, з якої я усю свою вину приношу,

скажи мені, чи романьольці[7] в мирі чи в війні;
бо я походжу з гір онтам поміж Урбіном
і тим верхом гори, з якої витікає Тибр»[8].

Моя увага звернена була ще вділ, туди й нахилений я був[9],
коли мій провідник діткнувсь до мого боку
й сказав: «Ти говори, латинець[10] це».

І я, що відповідь уже готову мав,
почав без проволоки говорити:
«О душе, схована там долі,

не є твоя Романя і ніколи не була
без воєн у серцях своїх володарів;
але тепер я жодної відкритої не залишив там.

Равенна є така, якою довгими була роками;
там роду да Полента гніздиться орел[11]
так, що крильми своїми покриває Червію.

Країна, що пройшла вже через довгу пробу
і до кривавої французів різанини довела[12],
знаходиться під лапами зеленими[13].

А пси старий і молодий з Веруккіо,
які погано обійшлися із Монтанєю[14],
як свердлик уживають зуби там, де досі ще панують[15].

Міста над річкою Лямоне й річкою Сантерно
провадить левеня у білому кублі,
яке міняє партію від літа до зими[16].

А місто, бік якого мочить річка Савіо[17],
яке лежить між полем і горою,
між тиранією живе та вільним управлінням.

Тепер прошу тебе, скажи, хто ти:
не будь від того іншого твердішим,
аби твоє ім'я могло перебороти час».

Коли цей вогник на короткий час неясний видав звук
на спосіб свій, то гострий кінчик ворухнувся
сюди-туди і потім видихнув такі слова:

«Якби я припускав, що відповідь моя іде
особі, що колись повернеться у світ,
цей вогник залишився б без трясіння[18];

але тому, що ще ніколи з цього дна,
якщо я правду чув, живим ніхто не повернувся,
не боячись ганьби[19], тобі відповідаю.

Я воїном був, потім францисканцем,
і думав я, що поясом отак обперезавшися[20], спокутую гріхи;
і з певністю здійснилося б уповні те моє переконання,

якби не пастир головний[21], — хай проклятий він буде! —
який мене втягнув наново в давнії провини;
а як це сталося й чому, я хочу, щоб почув ти.

Під час, коли я був душею з кістю й м'ясом,
що їх одержав був від матері, мої учинки
левині не були, а лисячі[22].

Усякі хитрощі й таємнії дороги
я знав усі; і так я керував їх виконанням,
що до кінця землі про них розходилася слава.

Коли я бачив, що прибув у ту частину
свого життя, де кожний би повинен
спустить вітрила і зібрати линви щоглові[23],

те все, що перед тим мені подобалось, тоді жалю мені завдало,
і я, покаявшися й висповідавшися, став ченцем;
ох, я нещасний! — і корисним бути це могло б мені.

Та князь новітніх фарисеїв[24],
що вів війну побіля Лятерану[25],
і то не з сарацинами, ані з юдеями,

бо кожний його ворог був християнином,
і жоден з них не здобував твердині Акрі[26],
ані не торгував в землі султанській[27];

на свій найвищий розсуд, ні на священичі свячення
він не звертав уваги, ні на мій мотуз отой[28],
який худішими робив звичайно тих, які його носили[29];

але як Константин казав закликати Сильвестра[30]
з печери на горі Соратте, щоб його з прокази вилічив,
так само цей мене на лікаря покликав,

щоб вилікувати його від власної гарячки гордости[31]:
поради попросив мене, та я мовчав,
бо видались його слова мені хмільними.

І потім він сказав мені: ,,Твоє хай серце не боїться;
уже тепер твої гріхи я розрішаю, а ти мені порадь,
що маю я зробити, щоб Палестріну[32] знищити.

Я можу замикати й відмикати небо[33],
як знаєш; і тому є два ключі,
що їх мій попередник не пошанував"[34].

Тоді мене ці докази штовхнули
туди, де мовчанка мені здалася чимось гіршим,
і я сказав: ,,Раз ти змиваєш, отче, з мене

той гріх, в який тепер упасти маю:
багато обіцяй, додержуй мало слова[35] —
й затріюмфуєш на високім троні".

Коли я вже помер, прийшов тоді Франциск[36]
по мене; та один із чорних херувимів[37]
сказав йому: ,,Його не забирай і кривди не роби мені.

Він має вділ піти поміж моїх рабів,
бо він лукаву дав пораду,
й відтоді я готов його схопить за чуба;

бо хто не кається, того не можна розрішити,
ані не можна каятися і хотіти заразом грішити,
бо суперечність це забороняє"[38].

Ох, я нещасний! Як я стрепенувся,
коли мене вхопив він, кажучи: ,,А може,
не думав ти, що логік я!"

Та до Міноса він мене приніс; і покрутив отой
хвостом аж вісім раз[39] по спині тій твердій;
і після того, як вкусив його зі злости,

сказав: ,,Оцей один з злочинців злодія-вогню"[40], —
тому-то я засуджений ось тут, де бачиш ти мене,
і так одягнений[41] я ходжу і болію».

Коли отак свою скінчив він мову,
з великим болем вогник відійшов,
викручуючи і вихитуючи ріг свій гострий.

133 Пішли ми далі, я та провідник мій,
по скелі вгору аж до іншого моста,
що покриває діл, де відбувають кару

136 всі ті, які обтяжують своє сумління, розсіваючи незгоду.

Примітки

[1] Раніше цей вогник рухався і дрижав (*Пісня* XXVI, 85 і наст.), тепер горить спокійно.

[2] Вірґілія.

[3] Це оте бурчання вогника, що попереджує творення слів.

[4] Перілльос, атенський майстер, зробив з міді бика і запропонував, щоб його купив Фаляріс, тиран Аґріґенту на Сицилії (565—549 рр. перед Хр.). Цей бик міг вмістити в собі чоловіка, призначеного на муки. Під биком запалювали вогонь, і тоді крики мученого, виходячи крізь відповідно розставлені отвори, оберталися в рев бика. Щоб випробувати цей прилад, Фаляріс наказав посадити в бика самого винахідника.

[5] Не маючи можливости вийти, слова грішника оберталися в мову вогню, тобто звуки, що їх видає вогонь, коли тріщить.

[6] Грішник цитує слова Вілґілія до Одиссея.

[7] Мешканці італійської провінції Романя, на північний схід від Фльоренції. Головні міста цієї провінції: Больонія, Равенна, Ріміні, Форлі, Фаендза, Імоля, Чезена.

[8] Цей грішник — це Ґвідо да Монтефельтро (1222—1298), один із найвизначніших військовиків свого часу та провідник ґібеллінів у провінції Романя. На старості літ вступив він до францисканського монастиря. Одначе папа Боніфатій VIII намовив його порадити йому, як здобути твердиню Палестріну, що належала до роду Кольонна, ворожого папі. Ґвідо порадив папі обіцяти багато, а додержати мало. За цю лукаву пораду покутує він тепер у пеклі.

[9] Поет був ще під враженням розповіді Одиссея.

[10] Тобто італієць.

[11] Червоний орел на жовтому полі знаходився на гербі роду да Полента, що владарював у місті Червії.

[12] Тут мова про ґібеллінське місто Форлі. Його облягало від 1281 до 1283 р. папське військо, що складалося з французів та італійських ґвельфів. Ґвідо да Монтефельтро завдав їм жахливої поразки 1 травня 1282 р., і тоді там згинуло 10000 французів.

[13] У Форлі панував ґібеллінський рід Орделяффі. У їхньому гербі був зелений лев на золотому полі.

[14] Це Малятеста да Верукkіо та його син Малятестіно, ґвельфи. Провідник ґібеллінів Монтаня дей Парчітаді попав у руки Малятести, який наказав Малятестінові стерегти його; а цей доручив убити його.

[15] Жорстоко панують над своєю територією.

[16] Ці міста — це Фаендза й Імоля. Ними володів Маґінардо дей Паґані, що грав подвійну ролю: був прихильником ґібеллінів у провінції Романя, а ґвельфів у Тоскані. Його герб — це блакитний лев на білому полі.

[17] Місто Чезена біля річки Савіо.

[18] Вогник був би непорушний, бо грішник мовчав би.

[19] Грішник цей помер як монах, отже люди на землі, думаючи, що він спасенний, не будуть сміятися з нього.

[20] Ставши монахом. Францисканці носять пояс.

[21] Папа Боніфатій VIII.

[22] Тобто облудні.

[23] Коли він постарівся.

[24] Папа Боніфатій VIII.

[25] Біля собору св. Івана Лятеранського, де була папська резиденція, мали свої посілості члени роду Кольонна. Два кардинали з того роду були проти вибору Боніфатія на папу. У 1297 р. Боніфатій викляв їх і проголосив хрестовий похід проти них.

[26] Твердиня у Святій Землі над Середземним морем, яку облягали й здобули мусульмани в 1291 р.

[27] На IV Лятеранському соборі проголошено заборону торгувати з мусульманами.

[28] Папа не пошанував мотуза, яким оперезувалися францисканці, значить, не пошанував факту, що Ґвідо був монахом.

[29] Через суворе монаше життя.

[30] Згідно з леґендою, цісар Константин, хворий на проказу, покликав до себе папу Сильвестра (папа від 314 до 335 р.), який ховався від переслідування християн на горі Соратте біля Риму. Коли папа охрестив цісаря, він одужав.

[31] Від тієї гордости, що не давала йому спокою, тобто від сильного бажання перемогти Кольоннів.

[32] Це твердиня роду Кольонна, що загрожувала дочасній амбіції папи.

[33] Це мова про владу відпускати гріхи, дану Христом апостолам. «Усе, що ви зв'яжете на землі, буде зв'язане на небі, і все, що розв'яжете на землі, буде розв'язане на небі» (Мт. 18:18).

[34] Тут мова про папу Целестина V, якому кардинали, головно ж майбутній Боніфатій VIII, так утруднювали життя, що він зрезиґнував з уряду п'ять місяців після того, як його вибрали папою у 1294 р. Данте не може простити йому цього, бо поет був ворогом Боніфатія. Боніфатій ув'язнив Целестина, і той помер у 1296 р. У 1313 р. його проголошено святим.

[35] Це ота грішна порада Ґвіда, за яку він тепер покутує.

[36] Святий Франческо, засновник [ордену] францисканців, до яких належав Ґвідо.

[37] Чорт.

[38] У попередніх рядках Данте вказує на суперечність у зв'язку з розрішенням, даним папою.

[39] Грішника призначає Мінос до восьмого кола пекла.

[40] Це восьмий рів восьмого кола.

[41] Обкутаний вогнем.

Пісня двадцять восьма

Восьме коло: Дев'ятий рів. Сівачі незгоди.

У дев'ятому рові восьмого кола Данте та Вірґілій оглядають маси ранених і покалічених грішників, яких ще й чорт ударяє слабше або сильніше своїм мечем, залежно від їхньої вини, коли вони переходять попри нього.

Контраппассо: *За життя на землі ці грішники ширили незгоду та ділили членів якоїсь релігії, партії чи рідні, тому тепер члени їхнього тіла покалічені або відділені від тіла.*

Хто міг би коли-небудь, навіть вільними словами[1],
переказати повністю про кров та рани,
що їх тепер я бачив, хоч би це розповідав разів багато?

Усяка мова недостатня з певністю була б
для наших слів та для ума,
що здібність невелику мають стільки-то сприйняти.

Якби зібрати навіть весь народ,
який колись на тій землі щасливій
пулійській[2] потерпів від проливу своєї крови,

із рук троянців[3] чи то через довгую війну,
що принесла таку велику здобич перснів[4],
як пише Лівій[5], що не помиляється;

і той зібрати, що болючії удари потерпів,
бо супротивився Робертові Ґвіскардові[6];
та інших, що їх кості зібрані іще

під Чеперано[7], там, де зрадив
пулієць кожний[8], також під Таліякоццо[9],
де переміг старий Алярд без зброї[10];

19 якби одні свої прошиті члени, інші ж повідтинані
нам показали, то ніяк не можна б цього прирівняти
до вигляду страшного отого дев'ятого рова[11].

22 Напевно, бочка, втративши середню клепку чи бічну,
не є така аж продірявлена, як грішник той, якого я побачив
розбитого від підборіддя аж до заднього проходу:

25 кишки йому звисали між ногами;
було там видно тельбухи й огидливий мішок,
що в кал переміняє те, що ми ковтаємо.

28 Під час, коли я цілий оглядать його стараюся,
на мене глянув він, розкрив руками груди
й сказав: «Ось бачиш, як розколюю себе!

31 Ти бачиш, як то покалічений є Магомет[12]!
Передо мною йде Алі[13] і плаче,
розколене його лице від підборіддя аж до чуба.

34 Всі інші, що ти їх тут бачиш,
незгоди та розколу сівачами
були, коли жили, тому такі розколені вони.

37 Тут ззаду є диявол, що нас б'є
жорстоко дуже, і під лезо гостреє меча
передає він знову кожного з цієї групи,

40 коли ми довкруги болючої дороги отієї перейшли;
а це тому, що рани знову замикаються,
допоки кожний з нас перейде перед ним[14].

43 А хто такий ти, що стоїш на мості і глядиш,
щоб, може, припізнити хід у кару,
яка тобі присуджена, коли гріхи свої ти визнав[15]?»

46 «Ні смерть його ще не взяла, ні не веде сюди його вина
на муки, — відповів учитель мій, —
але щоб дати повнеє знання йому;

49 мені ж, що є умерлий, треба провести його
крізь пекло тут внизу із кола в коло;
і це є правда так, як те, що я до тебе мовлю».

52 Було їх більше сотні, тих, що, вчувши це,
затрималися у канаві, щоб на мене подивитися
із здивуванням, забуваючи про муку.

«Отож скажи ти братові Дольчіно[16], щоб запасся, —
ти, може, незабаром сонце вздриш, —
якщо не хоче швидко він прийти сюди услід за мною,

харчами він достатньо, щоб навали снігові
не принесли Новарцю[17] перемоги,
якої йнакше не було б так легко осягнути».

Якраз коли-то ногу він одну підвів, щоб відійти,
промовив Магомет оці слова до мене;
тоді її на землю простягнув і віддалився.

Хтось інший, що мав горло продірявлене,
а ніс відтятий аж під брови
і мав одне лиш вухо,

спинився, дивлячись із здивуванням
разом із іншими, і перед іншими відкрив гортанку,
яка була червона[18] ззовні із усіх боків,

й сказав: «О ти, що не присуджений за гріх,
кого я бачив на землі латинській[19],
якщо мене подібність не обдурює надмірна,

собі ти П'єра з Медічіни[20] пригадай,
якщо ти коли-небудь знов побачиш рівнину ту чарівну,
яка до Маркабо з Верчеллі сходить[21].

І повідом найкращих двох людей із Фано,
мессера Ґвіда й також Анджолелля[22], —
якщо тут передбачення моє не марне, —

що скинуть їх за борт з судна
і втоплять у мішку коло Католіки[23]
унаслідок лукавого тирана зради[24].

Між островами Кіпром та Майоркою[25]
такого злочину великого Нептун[26] ніколи ще не бачив,
чи то піратом зробленого, чи людьми із Арголіди[27].

Той зрадник, що одним лиш оком бачить
і править містом, що його отой, який є тут зо мною,
ніколи не бажав би бачити,

запросить їх прийти на перемовини із ним;
потому зробить так, що проти вітру із Фокари
не треба буде їм обітниці робити, ні молитися[28]».

А я йому: «Мені ти покажи і виясни,
якщо бажаєш, щоб туди[29] я вість заніс про тебе,
хто це такий, той грішник з поглядом гірким».

Тоді на щелепу поклав він руку
одного із своїх товаришів, і рота відчинив йому,
і вигукнув: «Ось він, та не говорить він.

Цей прогнаний[30] згасив весь сумнів
у Цезаря й твердив, що хто готовий,
той, вижидаючи, постійно шкоди зазнавав».

Яким стурбованим мені здавався
з відрізаним у горлі язиком
Куріон, що був такий сміливий на слова!

А інший[31], що відсічену мав і одну, і другу руку,
оцупки рук своїх піднявши в темряві,
так що аж кров лице йому бруднила,

гукнув: «Ти мусиш пам'ятати і про Моску,
який сказав, нещасний: „Завернуть того не можна, що вже сталося", —
і це насінням злим було тосканському народові».

А я додав: «І смертю родові твоєму[32]!»
Потому він, збираючи до болю біль[33],
пішов собі, як чоловік сумний та божевільний.

А я лишився, й оглядав юрбу,
і річ побачив, що її боявся б я,
без інших доказів, сам розказати,

якби не те, що додає мені відваги совість,
ота товаришка хороша, яка людину робить певною
під панцирем невинности.

Побачив ясно я, і ще мені здається, що його я бачу,
погрудддя безголове[34], що ішло так само, як
ходили інші із печальної отари;

і голову відрубану за гриву він тримав
рукою, й висіла вона, немов ліхтарня;
вона на нас гляділа і казала: «Лишенько моє!»

Із себе він робив собі самому каганець,
і два були вони в одному, і один у двох[35]:
а як це може бути, Той[36] лиш знає, хто керує цим.

Коли вже був він при підніжжі мосту,
підніс руку угору зі своєю головою,
яка промовила до нас свої слова:

«Тепер мою жорстоку кару бачиш,
ти, що живий приходиш подивитися на мертвих:
дивися, чи якась ще інша є така велика, як моя.

І щоб про мене вістку ти подав[37],
то знай, що я Бертран де Борн, отой,
який своєму молодому королеві злощасну дав пораду.

Зробив я батька й сина ворогами:
Ахітофел зробив не більше із Авесаломом
й Давидом намовляннями лукавими своїми[38].

Тому, що розділив я тісно так пов'язані особи[39],
я ношу мозок свій, відділений
від свого пня, що є у тому тулубі:

ось так спостерегти на мені можна контраппассо»[40].

Примітки

[1] Тобто прозою, не зв'язаною правилами поетики.

[2] Пулія, давня Апулія — це провінція в Південній Італії, її головне місто — Барі. Тут ця назва вжита в значенні Південної Італії.

[3] Які прибули разом з Енеєм на італійську землю після упадку Трої і дали початок римському народові.

[4] Тут мова про II Пунійську війну (218—202 рр. перед Хр.), під час якої Ганібаль — після битви під Каннами, де згинуло величезне число римлян, — зібрав на полі бою величезне число перснів, що їх мали на руках мертві римляни.

[5] Римський історик, автор історії Риму від початків до 9 р. перед Хр.

[6] Це засновник норманської держави в Південній Італії при кінці XI ст.

[7–8] Там пулійські лицарі зрадили Манфреда, сина Фрідріха II, дозволивши Карлові з Анжу перейти без перешкод, і спричинили цим поразку під Беневентом (1266 р.); там згинув Манфред.

[9] У 1268 р. Карло з Анжу переміг біля замку Таліякоццо Корradіна, сина Манфреда.

[10] Це дорадник Карла з Анжу, який своїми порадами спричинився до перемоги під Таліякоццо.

[11] Данте хоче сказати (рядки 7—21), що якби зібрати всіх, що були ранені, покалічені чи загинули у війнах у Південній Італії, то цей жахливий вид не дорівняв би видові, який він побачив у дев'ятому рові.

[12] Засновник ісламської віри (560—633 рр.). У Середньовіччі ходили леґенди про те, що Магомет був християнином і опісля став апостатом.

[13] Зять Магомета, чоловік Фатіми, четвертий каліф.

[14] Ці грішники спричинювали поділи й розлами серед людей, тому тепер їх тіло порізане й розколене.

[15] Грішник визнає свої гріхи перед Міносом, який засудкує його на відповідну кару, посилаючи до якогось кола пекла. Див. *Пісня* V, 7 і наст.

[16] Брат Дольчіно Торнієллі з Новари (місто в Північній Італії, у провінції П'ємонт) очолював єретичну секту «Апостольських братів». Уважав себе за пророка, проповідував спільну власність майна та жінок. У 1305 р. він та п'ять тисяч його прихильників укріпилися на горі Дзебелльо в П'ємонті. Папа Климент V проголосив хрестовий похід проти нього. Величезні сніги та брак харчів примусили його здатися в 1307 р. Дольчіна спалили як єретика разом з його жінкою. Треба пам'ятати про те, що акція в пеклі відбувається в 1300 р., отже брат Дольчіно ще живе, а грішник передбачає, що станеться в майбутньому.

[17] Єпископові Новари.

[18] *Червона* від крови.

[19] Італійській.

[20] Знаємо тільки, що П'єр да Медічіна (недалеко від Больонії) розпалював незгоду між родами Полента з Равенни та Малятеста з Ріміні, як теж між різними республіками Середущої Італії.

[21] Тут мова про рівнину над рікою По, між містом Верчеллі в П'ємонті та замком Маркабо біля гирла ріки По.

[22] «Мессере» (мій пан) — це титул церковних та світських достойників до XVI ст. Ґвідо дель Кассаро та Анджолелльо да Каріняно — це шляхтичі з міста Фано над Адрійським морем (на південь від Ріміні).

[23] Містечко між Фано та Ріміні.

[24] Знаємо тільки, що їх мав запросити на корабель володар Равенни Малятестіно Малятеста і наказав опісля втопити.

[25] Тобто на цілому Середземному морі.

[26] Бог моря.

[27] Греками.

[28] Недалеко гори Фокари часто збиралися бурі, тому моряки робили обіти й молилися, щоб рятуватися від небезпеки. Данте хоче сказати, що моряки не потребуватимуть молитися, бо загинуть.

[29] На землю.

[30] Це Кай Куріон, народний трибун, примушений виїхати з Риму, прибув до Цезаря (101 — 44 рр. перед Хр.) і переконав його, що треба зараз перейти річку Рубікон, розпочати війну і йти на Рим (49 р. перед Хр.). Данте бере ці вістки від латинського письменника Люкана (39 — 65) і вважає Куріона сівачем незгоди між Цезарем і Помпеєм.

[31] Це фльорентієць Моска дей Лямберті, про долю якого Данте питався грішника Чакка (*Пісня* VI, 80 і наст.). Він був найбільше винним у громадянській боротьбі у Фльоренції. Почалося від того, що Буондельмонте дей Буондельмонті обіцяв одружитися з дівчиною з роду Амідеї. Коли ж він не дотримав слова, а одружився у 1215 р. з дівчиною з роду Донаті, обурена родина Амідеїв скликала нараду, на якій Моска дей Лямберті порадив убити молодого Буондельмонті й вимовив слова, що їх цитує Данте. Молодого вбили, і від того часу датується ворожнеча між обома родами, яка допровадила до створення двох політичних партій — ґвельфів (роди Буондельмонте та Донаті) і ґібеллінів (роди Амідеї та Уберті).

[32] Рід Лямбертів, прогнаний із Фльоренції у 1268 р., зовсім зник з анналів історії того міста.

[33] До своєї руїни додаючи руїну свого роду.

[34] Це Бертран де Борн, феодальний пан із замку Отфор у південно-західній Франції та відомий поет-трубадур XII ст. Помер перед 1215 р. Своїми войовничими поезіями він мав переконати Генріха III Англійського (якого називали «молодим королем», бо батько казав коронувати його ще за свого життя) збунтуватися проти свого батька, Генріха II.

[35] Голова, що говорить та погруддя, що йде — частини однієї людини.

[36] Бог.

[37] Живим на землі.

[38] Ахітофел, дорадник короля Давида, намовив Авесалома, сина Давида, збунтуватися проти власного батька (II Сам. 16:17).

[39] Тобто батька та сина.

[40] Слово, яке вказує на відношення між карою і виною (гріхом). Контраппассо спирається на силі кари у пропорції до вини (гріха) та на подібності кари до гріха.

Пісня двадцять дев'ята

Восьме коло: Десятий рів. Фальшівники металів.

Заки Поети вийшли з дев'ятого рова, Данте звернув увагу на одного свого родича, Джері дель Белльо, який гнівається на Поета за те, що досі ще ніхто з родини не помстив його смерти. Тепер Поети входять в останній, десятий рів восьмого кола. Перед ними жахливий вид: грішники хворі на різні недуги, які їх спотворюють. Це різного роду фальшівники. У першому випадку маємо до діла з фальшівниками металів, алхіміками, що хворі на проказу та свербіж. Тіло їх дуже свербить, і вони чухаються. Між ними є Ґріффоліно з Арецца, якого наказав спалити живцем єпископ Сієни не за його зловживання алхімією, але за конфлікт з улюбленцем єпископа. Є там теж Капоккіо, що з іронією говорить про дурноту та марнотратство деяких сієнців.

Контраппассо: *За життя ці грішники деформували правду різними способами, тому тепер їхні тіла здеформовані в жахливий спосіб (у першій категорії у фальшівників металів — свербіжем та проказою).*

Народ численний та прерізні рани
мені так сильно стурбували очі,
що зупинитися і плакати хотів я;

але сказав мені Віргілій: «На що ти пильно дивишся?
Чому твій зір іще блукає
там долі поміж пошматованими тінями печальними?

Ти цього не робив над іншими ровами:
подумай лиш, якщо бажаєш їх порахувати,
що діл цей двадцять дві аж милі довкруги іде,

а місяць вже під нашими ногами[1]:
ще залишається нам мало часу,
щось інше треба ще побачити, чого ти ще не бачив[2]».

«Якби, — тоді я відповів, —
увагу на причину ти звернув, чому я так дивився,
то, може, ти дозволив би мені затриматись».

Тим часом відійшов, а я за ним ішов,
мій провідник, і відповідь я готував уже,
додавши: «В середині тієї ями,

в яку вдивлявся так уважно я,
здається, що оплакує один дух з мого роду
свою провину, за яку там долі стільки-то платити треба».

Тоді сказав учитель мій: «Хай не турбується
твій ум цим духом відтепер:
займися чимось іншим, він же хай залишиться онтам;

бо я його вже бачив при підніжжі мостика,
як він показував на тебе пальцем і як голосно грозив,
і чув я, що він Джері називається дель Белльо[3].

Ти цілий був тоді такий зайнятий
тим грішником, що володів колись у Альтафорте[4],
що ти туди не подивився, й він пішов собі».

«О провіднику мій, його ґвалтовна смерть,
якої не помстив іще, — сказав я, —
ніхто із тих, що є причетні до ганьби тієї,

обурила його; тому він відійшов,
ні слова не промовивши до мене, так я припускаю:
і тим-то він у мене викликав супроти себе більше співчуття».

Ось так ми говорили, аж дійшли до того місця першого,
яке дає із скелі вид на іншую долину,
і то аж до самого дна, якби було там більше світла.

Коли ми на останньому кружґанку опинилися
у Малебольджі, так що мешканців її
могли побачити вже наші очі,

мене зранили дивні зойки,
які, обкуті жалощами, мали стріли,
тому руками вуха я собі закрив.

Який біль був би зібраний, якщо б з лікарень
у Вальдікіяні поміж липнем й вереснем,
та у Мареммі, й у Сардінії[5] всі хворі

49 знайшлися разом в спільній ямі,
такий[6] був там; і теж такий нестерпний дух виходив,
який звичайно видають гниючі члени тіла.

52 Зійшли ми на останній берег
довжезної скали з мостами, завжди йдучи наліво;
тоді мій зір був більш успішний,

55 на дно вниз дивлячись, де служка
найвищого Владаря, непомильна Справедливість,
карає тих фальшівників, що їх тут[7] реєструє.

58 Не вірю, щоб було сумніше
дивитися в Егіні на увесь народ недужий[8],
коли повітря повнеє таке було зарази,

61 що всі тварини, навіть черв'яки маленькі,
погинули, та опісля народ той старовинний,
як це поети твердо вірять,

64 із сімени мурашок відродився,
ніж бачити у темній тій долині,
як духи хиріють по різних купах.

67 На животі чи то на спині
один на одному лежав, а дехто рачки
волікся по сумній стежині.

70 Ми крок за кроком мовчки йшли,
дивилися і прислухалися до хворих,
що не могли піднести свого тіла.

73 Я бачив двох, які сиділи, спершися один на одного,
подібно, як кладуть пательню на пательню для підігрівання,
від голови до ніг були вони покриті струпом;

76 ніколи я не бачив, щоб водив греблом так скоро
стаєнний, на якого пан чекає,
ні той слуга, який чува нерадо,

79 як скоро кожний чухався
своїми нігтями по тілі внаслідок скаженого
свербіння, що не може мати іншої полегші;

82 і так їх нігті вниз скидали шолуді,
як ніж луску ляща
чи риби іншої, з лускою ширшою.

«О ти, що пальцями своїми обдираєшся, —
почав мій провідний до одного із них, —
і робиш іноді із них кліщі,

скажи нам, чи якийсь латинець[9] є між тими,
що тут всередині перебувають; хай же нігтів не забракне
тобі на труд оцей повіки».

«Латинці ми, що їх таких спотворених ти бачиш
тут обидвох, — відмовив із плачем один, —
але хто ти такий, що запитав про нас?»

Сказав мій провідник: «Я той, що сходжу
із оцим живим зі скелі вниз на скелю,
і маю намір ціле пекло показать йому».

Тоді підпора спільна розчахнулась[10];
і, тремтячи, звернувсь до мене кожний з них
разом із іншими, які це вчули випадково.

Мій добрий вчитель цілий наблизився до мене
і мовив: «Скажи їм те, що хочеш».
І я почав тому, що він цього схотів:

«Хай ваша пам'ять не зникає
з умів людей у першім світі,
але нехай живе ще многі літа;

скажіть мені, хто ви такі й з якого міста:
нехай потворна й остогидна ваша кара
вас не лякає виявлятися передо мною».

«Я був з Ареццо[11], і Альберо із Сієни
мене на смерть в вогні послав, — один відмовив, —
та те, чому я вмер, мене не привело сюди[12].

Це правда, що до нього я сказав, говорячи на жарт:
„Я міг би підійнятися в повітря і летіти";
а він, що мав бажання й мало розуму,

схотів, щоб я йому оце мистецтво показав, і лиш тому,
що Дедалем його я не зробив, він спричинив,
що той, який його за сина мав, звелів мене спалити.

Але в останній з десятьох ровів
мене тому, що я алхімією на землі займався,
послав Мінос, якому помилятись не дозволено».

І я сказав поетові: «Отож, чи був колись
народ такий пустий, як той сієнський?
Напевно, ні французький до такої міри ним не є!»[13]

Тоді вже другий прокажений[14], що мене почув,
відмовив на мої слова: «Ти мусиш виключити Стрікку,
який умів робити помірковані видатки;

і Нікколя[15], який звичай багатий
із гвоздиком[16] відкрив уперше
в городі[17], де прищеплюється отаке насіння;

і мусиш виключити товариство, у якому-то розтратив
свій виноградник та ліси великі Качча із Ашана,
Засліплений так виявив свій розум[18].

Та щоб ти знав, хто саме так тобі допомагає
сієнців обмовляти, загостри на мене очі
так, щоб моє обличчя відповідь тобі дало;

і так побачиш, що я — тінь Капоккія,
який за допомогою алхімії підроблював метали;
і упізнавши, мусиш пригадати,

який-то я з природи добрий був у мавпуванні».

Примітки

[1] Місяць заходив, коли Поети були в четвертому рові восьмого кола. Від того часу минуло шість годин, отже тепер є приблизно 1:30 пополудні.

[2] Останній рів восьмого кола та дев'яте коло.

[3] Джері дель Белльо, двоюрідний брат батька Поета, отже його дядько, жив у половині XIII ст. і брав участь у партійній боротьбі у Фльоренції. Мав бути сівачем незгоди. Його вбив якийсь Саккетті, але його смерти ніхто ще до 1300 р. не помстив. Це сталося щойно після смерти Данте.

[4] Це Бертран де Борн, володар замку Отфор у південно-західній Франції.

[5] Тобто в околицях, де панує малярія, головно під час літніх місяців.

[6] Біль.

[7] На землі.

[8] Егіна — це назва острова та ім'я німфи, яку любив Юпітер. Згідно з мітологією, заздрісна Юнона (дочка Сатурна, а дружина Юпітера) спричинила пошесть на цьому острові, від якої вигинули люди та тварини. Між живими залишився тільки Еак, син Юпітера та Егіни, який просив батька перемінити в людей мурашок, що жили в дубі, присвяченому Юпітерові. Цей новий народ називався «мірмідони», тобто мурашки.

[9] Італієць.

[10] Грішники, що спиралися плечима один до одного і були гейби зв'язані, тепер випрямились і кожний із них самостійно почав слухати, що кажуть Поети.

[11] Це говорить Ґріффоліно, алхімік з міста Ареццо (на південний схід від Фльоренції). Його наказав спалити на вогнищі єпископ Сієни як єретика. Це сталося перед 1272 р. на донос Альберта, сина чи улюбленця єпископа, який розгнівався за те, що Ґріффоліно не зробив його Дедалем, тобто не навчив його літати в повітрі.

[12] Ґріффоліно опинився в цьому рові не тому, що його спалили за єресь, а тому, що зловживав алхімією. Згідно з середньовічним знанням, тільки золото та срібло були досконалими металами. Алхімік намагався перемінити інші, недосконалі метали, в золото чи срібло. Таким чином, вони часом видавали метали за те, чим вони не були, а це було недозволено.

[13] Від багатьох століть в Італії вважали французів пустими людьми.

[14] Це Капоккіо із Сієни. Він мав дар наслідувати осіб та речі, займався теж алхімією. Його спалили живцем у 1293 р.

[15] Данте згадує Стрікку та Нікколя з сарказмом та іронією як сієнців, що їх, мовляв, треба б виключити з гурта пустих осіб. Вони були відомі своїм марнотратним життям.

[16] Він упровадив звичай приправляти страви гвоздиками.

[17] Поет має на увазі місто Сієну (на південь від Фльоренції).

[18] Данте згадує далі з іронією членів веселого сієнського товариства, якими були: Качча дельї Шаленґі, що розтринькав свої виноградники та ліси біля замку Ашано; Бартольомео дей Фолькаккієрі, що мав прізвисько «Засліплений» і виявив якраз мало розуму тим, що був членом веселого товариства.

Пісня тридцята

Восьме коло: Десятий рів. Фальшівники (людей, грошей і слів).

Серед дальшої групи грішників Данте стрічає фальшівників осіб (Джанні Скіккі та Мірру, які видавали себе за інших людей), фальшівника грошей (майстра Адама) та фальшівника слів (Сінона). Прислуховується з зацікавленням до сварки між Адамом та Сіноном, аж поки Вірґілій не присоромлює його.

Контраппассо: *Ті, що фальшували осіб, біжать тепер розлючені й кусають інших. Ті, що підробляли гроші, терплять тепер на водянку. Ті, що фальшували слова, тепер переносять гарячку, яка нагадує стан, коли людина мішає правду з неправдою.*

В той час, коли Юнона лютувала
на кров тебанську[1] через Семелє[2],
як показала це вона із декілька разів,

то Атамант[3] зійшов так з глузду,
що, бачивши свою дружину, як з двома синами
ішла і їх тримала в обидвох руках,

гукнув: «Розставмо сіті так, щоб злапати
левицю й левенят в проході!»
І опісля жорстокі кігті простягнув,

узяв одного, що Леарко називався,
і обернув його, і вдарив ним об камінь;
а мати утопилася із другим сином.

І теж, коли вже доля знищила
пиху троянців, що були на все відважні[4],
так, що разом із королівством і король[5] загинув,

Гекуба[6] — страдницька, злиденна й полонена,
коли побачила убиту Поліксену
і свого Полідора ген на березі

19 отого моря болісно спостерегла,
заскавуліла навіжена, мов собака,
так сильно біль їй розум помішав.

22 Але ні лють тебанська чи троянська[7]
на кого-будь така жорстока не була ніколи,
ані щоб звірів мучити чи людські члени,

25 як лють, яку побачив я у двох блідих та голих тінях,
які, кусаючись, таким способом бігли[8],
мов свині, вилітаючи із кучі.

28 Одна Капоккія[9] дігнала і за вузол
на шиї іклами вхопила так, що, тягнучи його,
примусила об дно твердеє дертись животом.

31 А аретинець[10], що тремтів постійно,
мені сказав: «Той ельф[11] — це Джанні Скіккі[12],
іде він лютий і отак-то інших б'є».

34 «Ох, — мовив я йому, — коби той інший[13] не встромив тобі
зубів у спину, зволь
сказати, хто це, поки ще не віддалиться звідсіля!»

37 І він мені: «Душа це старовинна
злочинної тієї Мірри[14], що зробилася
любовницею батька проти правої любови.

40 Вона, щоб з ним згрішити, так зробила,
себе фальшиво представляючи у формі іншої особи,
як той, що йде ось там[15], відважився,

43 собі щоб заробити володарку стада[16],
себе представити фальшиво за Донаті Боза,
складаючи фальшивий заповіт й надаючи йому законний вигляд».

46 І після того, як два люті духи перейшли,
і на яких я зупинив був очі,
я їх звернув, щоб подивитися на інших нещасливців.

49 Одного я побачив: мав би вигляд лютні,
якщо б пахвину мав
відрубану від решти тіла, що розділене надвоє у людини[17].

52 Важка водянка, що спотворює
так члени тіла рідиною, недобре перетворює,
що й не гармоніює з животом лице[18],

55 його примусила держать відкриті губи,
так, як сухітник робить, спрагу маючи,
й одну[19] на підборіддя повертає, другу же нагору.

58 «О ви, що кари жодної не переносите,
не знаю я, чому у цьому світі болю, —
сказав він нам, — ви дивитеся і звертаєте увагу

61 на злидні майстра вашого Адама[20]:
живий, я досить мав того, чого я захотів,
тепер, нещасний, пожадаю однієї лиш краплиночки води.

64 Струмочки, що з горбів зелених
долини казентінської збігають вниз у Арно[21],
холодними та мокрими свої канали роблячи,

67 стоять передо мною завжди й не надаром,
бо образ їх висушує мене багато більше,
аніж моя хвороба, що виснажує моє лице[22].

70 Сувора справедливість, що мене кусає,
причину бачить в місці, у якому я згрішив,
щоб побільшити ще мої зітхання.

73 Там є Ромена, де я підробляв
монети із Хрестителем[23];
тому я тіло спалене своє там залишив[24].

76 Але якщо б сумну я душу тут побачив
отого Ґвіда, чи то Олександра, чи їх брата[25],
я не віддав би цього виду ні за Фонте-Бранда[26].

79 Всередині ось тут є вже одна, якщо розлючені
ті тіні, що довкола ходять, кажуть правду;
але мені це ні до чого не придасться, бо ж маю члени зв'язані[27].

82 Якби я ще настільки легким був,
щоб за сто років міг пройти хоч унцію одну,
я вже пустився б у дорогу,

85 шукаючи його поміж потворним тим народом,
хоч ця долина тягнеться довкола одинадцять миль,
а менше ніж півмилі впоперек не має.

88 Я через тих — між оттаким народом;
вони мене підбили фльорини карбувати,
що мали три карати підлого металу[28]».

І я йому: «Хто ці два бідолахи,
які димлять, неначе руки змочені взимі,
й лежать праворуч біля тебе тісно?»

«Я тут знайшов їх, і вони від того часу не рухнулися, —
він відповів, — коли в цей рів я впав,
і не гадаю, що рухнуться коли-небудь.

Одна — це та брехливая, що Йосифа обвинуватила[29];
той інший — це Сінон брехливий, грек із Трої[30]:
від сильної гарячки стільки-то смороду викидають[31]».

Один із грішників[32], що, мабуть,
ображеним почувся від того, що названо його так чорно,
ударив кулаком його в живіт твердий.

Цей зазвучав, неначе барабан;
Адамо ж майстер у лице його ударив
рукою, що була не менш тверда,

до нього кажучи: «Хоча мене позбавлено
можливости порушуватися, бо члени преважкі,
я маю руку вільну на таку потребу».

На це той відповів: «Коли ти йшов
в вогонь, така-то скора не була вона у тебе;
але була, і більше ще, коли ти карбував[33]».

А хворий на водянку: «Правду кажеш ти про це;
але не свідчив ти правдиво так
он там, де домагалися від тебе правди, в Трої[34]».

«Якщо фальшиво я сказав, то ти монети сфальшував, —
сказав Сінон, — і тут я є за гріх один,
а ти за більше, ніж зробив їх демон[35] котрий-будь!»

«Ти пригадай собі, кривоприсяжнику, коня[36], —
відмовив той, що мав живіт роздутий, —
і хай тобі від того гірко буде, що це відомо світові цілому!»

«Тобі ж нехай гіркою спрага буде, хай тріскає тобі
язик, — промовив грек, — і та гнила вода,
яка тобі так перед очі надуває твій живіт, неначе живопліт[37]».

Тоді монетник[38]: «Так-то роздираються надмірно
твої уста тобі на шкоду, як звичайно;
тому, якщо я маю спрагу й роздуває рідина мене,

ти маєш жар з гарячки й голову, яка тебе болить,
і щоб лизати дзеркало Нарциза[39],
ти не потребував би слів багато до запрошення».

Я їх уважно дуже слухав,
коли учитель мій сказав: «Гляди так далі!
Бо мало ще бракує, щоб не посварився я з тобою».

Коли я вчув, як гнівно він до мене говорив,
до нього повернувся, присоромлений настільки,
що й далі в пам'яті моїй пече від того[40].

Яким є той, що про своє нещастя снить,
який, снячи, бажає, щоб це сон був,
і те, що є, немов щоб не було, бажає палко,

таким я став, не мігши говорити,
що виправдатися бажав я і виправдовував себе,
але таки й не думав, що роблю це[41].

«Провину більшу менший стид змиває, —
сказав учитель, — ніж твоя була;
тому звільнися від усякої журби

й запам'ятай собі, що завжди я при тобі,
якщо ще трапиться таке, що доля поведе тебе
туди, де будуть люди у подібній сварці;

хотіти слухати її — забаганка низька».

Примітки

[1] На рід тебанських королів.

[2] Семелє, дочка короля Теб Кадма, стала коханкою Юпітера. Щоб помститися їй, Юнона, жінка Юпітера, прибрала вид годувальниці Семелє і порадила їй просити Юпітера, щоб показався їй у всій своїй славі. Від променів світла, що оточували того бога, Семелє спопеліла. Дитину, яку вона носила (Діонисія, чи Бакха), Юпітер урятував і передав на виховання сестрі Семелє Іно, дружині тебанського короля Атаманта.

[3] Гнів Юнони спав тепер і на інших членів тебанського роду. Вона спричинила те, що Атамант збожеволів; йому здавалося, що його дружина Іно з синами — це левиця з левенятами. Він убив свого синка Леарха, а Іно втопилася з другим синком.

[4] Наприклад, на пірвання (викрадення) красної Олени, від чого почалася Троянська війна.

[5] Пріям.

[6] Гекуба, дружина троянського короля Пріяма, попала в полон після упадку Трої. Гнів Юнони на неї походив від того, що син Гекуби Паріс, обраний, щоб дати нагороду на турнірі (конкурсі) краси одній із трьох богинь: Юноні, Атені або Венері, вибрав цю останню; тому Юнона й Атена були ворожі Трої у її війні з греками. Гекуба бачила смерть своєї

дочки Поліксени, яку принесли в жертву греки на гробі Ахілла, що її любив. Знайшла також на березі моря мертвого свого сина, якого наказав убити Полімнестор, тракійський володар, щоб загарбати привезений ним скарб. Втративши з болю розум, Гекуба почала вити, як собака.

[7] Данте має на увазі божевілля Атаманта та Гекуби.

[8] Рачки. Вони були подібні до голодних свиней.

[9] Капоккіо із Сієни, прокажений. Див. *Пісня* XXIX, прим. 14.

[10] Це Ґріффоліно. Див. *Пісня* XXIX, прим. 11.

[11] Дух, що дошкуляє людям.

[12] *Джанні Скіккі* дей Кавальканті, фльорентієць, був мистцем у наслідуванні осіб. Коли помер Буозо (Бозо) Донаті, його мертве тіло сховали, а Джанні Скіккі поклався на ліжко і, вдаючи Боза, подиктував нотареві тестамент на користь Симона Донаті, а для себе казав залишити гарного мула. Джакомо Пуччіні написав оперу «Джанні Скіккі».

[13] Ельф.

[14] Дочка короля Кипру Кініра закохалася у свого батька, подала себе за іншу жінку і від нього мала сина Адоніса.

[15] Джанні Скіккі.

[16] Це найкращий мул зі стада Боза Донаті.

[17] Поет має на увазі ноги людини.

[18] Бо лице худе, а живіт великий.

[19] Губу.

[20] *Майстер Адамо*: це був чужинець, що жив в околиці Казентіно, у замку Ромені, і виробляв фальшиві фльорентійські флорини для графів Ромени.

[21] Казентіно — це назва околиці й долини у горішній течії ріки Арно, яка плине через Тоскану (і Фльоренцію).

[22] Данте підкреслює, що вид холодних струмочків робить справу грішника ще більш нестерпною і більше мучить його, ніж хвороба. Поет хоче цим покарати жадобу золота в тих грішників, яка їх опанувала була, коли вони жили на землі.

[23] Фльорентійські монети, фльорини, мали на одному боці печатку з образом св. Івана Хрестителя, патрона Фльоренції.

[24] Його спалили живцем на дорозі, що веде з Фльоренції до замку Ромени, в 1281 р.

[25] Це брати, графи Ґвіді да Ромена: Ґвідо II, Алессандро та, мабуть, Ільдебрандіно. Ґвідо II помер у 1300 р., і про нього є мова в наступних рядках.

[26] Старовинне джерело біля Ромени.

[27] Хворобою, тому й не може рухатися.

[28] Фльорентійські фльорини були з чистого золота, отже мали 24 карати. Фльорини майстра Адама мали 21 карат.

[29] Це дружина Потіфара, у якого служив біблійний Йосиф. Їй не вдалося спокусити Йосифа до гріха, тому вона оскаржила його фальшиво перед своїм чоловіком, що він, мовляв, хотів її звести, і Йосифа було вкинено до в'язниці.

[30] Вдаючи дезертира з гецького війська, він переконав троянців, щоб впустили до Трої дерев'яного коня, в якому були сховані озброєні греки. Вночі греки вилізли з коня і здобули Трою. Він та жінка Потіфара покарані за те, що фальшували слова.

[31] Вони обоє.

[32] Сінон.

[33] Фальшиві фльорини.

[34] Коли троянці питали його, хто він і для чого призначений дерев'яний кінь (див. прим. 30).

[35] Грішник.

[36] Троянського.

[37] Так, що майже перешкоджає йому бачити.

[38] Майстер Адамо.

[39] Тобто воду. Нарциз, глянувши в джерело, побачив своє відображення, неначе в дзеркалі, і залюбився в собі.

[40] Данте прислуховується дуже уважно та зацікавлено до сварки між грішниками. Вірґілій докоряє йому за це і пригадує, для чого він оглядає пекло: щоб побачити весь жах гріха і зла, а не щоб мати бодай найменшу приємність.

[41] Не маючи змоги виправдатися відповідними словами перед Вірґілієм, Данте все-таки виправдовується мовчанкою та засоромленням.

Пісня тридцять перша

Колодязь велетнів

Отой самий язик[1] насамперед мене вкусив
так, що мені почервоніли щоки, і одна, і друга,
а опісля мені знов лік подав;

отак я чув, що спис
Ахілля та його отця звичайно був причиною
сумного перше, а потому доброго дарунку[2].

Ми обернулися плечима до злиденної долини[3]
на березі, який її оточує,
і переходили його, не кажучи ні слова.

Було тут менше темно, ніж вночі, і менше ясно, ніж удень,
так що мій погляд мало-мало уперед ішов;
одначе я почув, як дужий ріг звучав

так сильно, що зробив би кволим кожний грім,
і звук той, линучи дорогою своєю в напрямі противному,
мій зір на певне місце вповні скерував.

По болісній поразці тій, коли
Великий Карл своє святеє товариство втратив,
так страшно не сурмив Ролянд[4].

Я ледве голову свою туди звернув,
коли мені здалося, що численні та високі вежі бачу;
тому я: «Вчителю, скажи, яке це місто?»

А він мені: «Тому, що пробігаєш оком
занадто здалека крізь темряву глибоку,
трапляється, що опісля заплутуєшся ти в уяві[5].

Побачиш добре, як туди дійдеш,
як дуже наші змисли помиляються іздалека;
тому-то приспіши ти дещо більше кроку».

Тоді мене ласкаво взяв за руку
й сказав: «Ще поки підем далі уперед,
щоб дійсність виглядала менше дивною тобі,

так знай, що велетні це, а не вежі;
і є вони в колодязі довкола берега його
від пупа вниз, усі вони».

Подібно, як тоді, коли розвіюється мряка,
наш зір поволі розрізняє
те, що скриває пара, що повітря наповняє;

ось так, коли устромлював я очі у повітря і густе, і темне,
зближаючись до берега щораз то більше,
мене омана покидала, а зростав у мені страх;

але подібно, як округла мурів лінія
в Монтередждоні[6] вежами увінчана,
ось так на березі, який оточує колодязь,

підносились, як вежі, половиною особи
жахливі велетні; їм грозить
Юпітер далі із небес, коли гримить[7].

Я помічав уже одного з них обличчя,
і плечі, й груди, й живота великую частину,
й обидві руки, що спадали вниз по боках.

Природа з певністю, коли лишила вже мистецтво творення
таких-то звірів, дуже добре поступила,
віднявши Марсові[8] подібних виконавців;

якщо ж вона за творення слонів або китів
не кається, то хто уважно придивляється,
то їй належне віддає й мудрішою вважає;

бо там, де ум і розум
злучаються із злою волею та силою,
людина проти того жодної знайти не може оборони[9].

Його лице[10] мені здавалось довгим та великим,
як шишка[11] у Петра Святого в Римі;
а пропорційними були до нього інші члени;

і так-то берег, що йому опаскою був
від половини тіла вниз, показував таку його високу
частину верхню, що дістатися йому до гриви —

три фризи[12] не могли б були цим почванитися;
я справді бачив тридцять п'ядей
від місця, де людина пристібає плащ, униз[13].

«Рафель маї амек і забі альмі»[14], —
почав гукати рот цей лютий,
якому не підходили ніжнішії псалми.

Мій провідник до нього: «О дурна душе,
тримайся рога ти свого і ним себе ти облегши[15],
коли на тебе нападає гнів чи інша пристрасть!

Помацай-но собі по шиї й знайдеш ремінь,
яким прив'язаний твій ріг, душе помішана,
і глянь на нього, що твої великі груди обперізує».

Тоді сказав мені: «Він сам обвинувачує себе:
Немрод[16] це, через нього та його злий намір
у світі не вживають однієї тільки мови.

Лишім його й не говорім намарне,
бо є йому такою кожна мова,
як іншому його незрозуміла кожному».

Отож ми подалися в довшую дорогу,
наліво повертаючи; й на віддалі стріли із арбалета
знайшли ми другого[17], дикішого та більшого.

Хто був тим майстром, що його скував,
сказати я не вмію; та держав він зв'язану
поперед себе ліву, ззаду ж праву руку ланцюгом,

що був обкручений довкола нього
від шиї вниз так, що на видній тій частині[18]
обмотував його аж п'ять разів.

«Гордій цей випробувати хотів
свою могутність проти Юпітера верховного, —
сказав мій провідник, — тому таку-то має нагороду.

Він зветься Ефіяльт[19]; і доконав діла великі,
коли-то велетні настрашили богів:
та рук, якими тряс, ніколи вже не може рушити».

І я йому: «Якщо можливо, я б хотів,
щоб Бріярея[20] величезного
могли мої уздріти очі».

На це він відповів: «Антея[21] ти побачиш
тут близько, що говорить і є вільний,
і нас поставить він на дно якого хочеш зла.

А той, кого твої уздріти хочуть очі,
далеко далі зв'язаний, подібно, як ось оцей[22],
та на обличчі має вигляд страхітливіший».

Ще не було навального такого землетрусу,
що затрусив би баштою так сильно,
як Ефіяльт потрясся швидко.

Тоді злякався я смерти більше ще, ніж коли-небудь,
від страху міг би вмить померти,
якби я не побачив ланцюгів пут[23].

Тоді ми вирушили далі уперед
і до Антея підійшли, який дванадцять добрих ліктів,
без голови, з безодні виставав.

«О ти, що у щасливу ту долину,
яка зробила Сціпіона спадкоємцем слави,
коли-то Ганнібаль плечима обернувся[24] із своїми,

приніс уже як здобич левів тисячу,
якби ти участь брав у незвичайній тій війні
твоїх братів, то дехто думає, що, мабуть,

сини Землі були б перемогли;
униз нас поклади — і не сердися —
туди, де замерза від холоду Кочіто[25].

Не змушуй нас іти до Тіція[26] й Тіфона[27]:
оцей-то[28] може дати те[29], чого тут пожадають;
тому зігнися й нами не горди.

Він[30] може ще тебе зробити в світі славним;
бо він живий і довгеє життя його чекає[31],
якщо його до себе Ласка не покличе передчасно».

Учитель так сказав; а той[32] поспішно
узяв мого провідника в долоні,
яких міцний стиск вже відчув Геракль.

Коли почув Вірґілій, що той велетень його узяв,
сказав мені: «Прийди сюди, щоб я тебе спіймав».
Потому так зробив, що в'язкою одною ми були.

Якою Ґарізенда[33] видається, як дивитися на неї
знизу, там, де нахилена вона, коли хмаринка сунеться
над нею, так що видається, що вона схиляється у напрямі противному,

таким-то видавсь і Антей мені, який стояв та із увагою
дивився, як схилявся він, а це була така хвилина[34],
коли я іншою дорогою волів би був іти.

Але легенько він на дно, що пожирає
Люципера разом із Юдою, поставив нас;
так схилений він не барився там,

а випростався, як корабельна щогла.

Примітки

[1] Вірґілій насварив спочатку Поета так, що той аж почервонів, а опісля вибачив йому.

[2] Ахіль одержав від свого батька Пелея чарівний спис, який мав силу лікувати рани, ним заподіяні.

[3] До десятого рова восьмого кола.

[4] Поет має на увазі знищення ар'єргарду війська цісаря Карла Великого в Піренеях у 778 р., коли Ролянд заграв дуже сильно у свій ріг, щоб покликати цісаря на поміч. Цей опис є в «Пісні про Ролянда».

[5] Тобто уявляєш собі щось інше, ніж те, що бачиш.

[6] Замок недалеко Гієни, що мав на мурах чотирнадцять високих веж.

[7] У грецькій мітології велетні були синами Землі. Вони хотіли усунути богів, головно Юпітера, тому намагалися здобути гору Олімп, де перебували боги. Юпітер переміг їх, кидаючи на них свої блискавки.

[8] Богові війни, тобто перестаючи творити таке жахливе знаряддя війни, як велетнів.

[9] Люди не можуть протиставитися велетням, що мають розум, як люди, а до того ще й велику фізичну силу. Одначе людина переважає слонів та китів тим, що має розум, а вони його не мають.

[10] Лице велетня Немрода.

[11] Старовинна шишка з бронзи, висока на 4 метри, стояла тоді перед собором св. Петра в Римі. Тепер її поміщено всередині Ватикану.

[12] Коли б навіть ставали один на одного. Мешканці Фризії в Північній Німеччині були відомі в Середньовіччі своїм великим зростом.

[13] Тобто від плечей до живота. Виходило би з того, що цей велетень мав на зріст 27 м.

[14] Велетень виголошує незрозумілі слова.

[15] Тобто виладуйся, граючи в ріг.

[16] Це перший король Вавилону. Біблія не називає його автором вавилонської вежі («злий намір»), при зведенні якої Господь помішав людські мови, але Данте уважає його за такого.

[17] Велетня.

[18] Це мова про ту частину тіла велетня, яка виставала з колодязя.

[19] Це син Нептуна, бога моря, один із найсильніших велетнів. Він та його брат Ото поклали одну гору на другу, щоб дістатися до неба і здобути його від богів.

[20] Це найжахливіший із велетнів, син Неба та Землі, що мав мати сто рук та п'ятдесят голів.

[21] *Антей*: це син Нептуна та Землі; був одиноким велетнем, що не брав участи у війні проти богів. Він жив у печері в Баґрадській долині, близько Зами в Північній Африці, де Сціпіон Африканський переміг Ганнібаля в 202 р. перед Хр. Дотикаючись до матері Землі, він набирав сили. Геракль відкрив цю таємницю Антея, підніс його і задушив.

[22] Ефіяльт.

[23] Тобто ланцюгів, якими Ефіяльт був зв'язаний.

[24] Утік переможений.

[25] Назва ріки на самому дні пекла.

[26] Велетень, якого убив Аполлон.

[27] Велетень, якого убив Юпітер. Мав бути похований під Етною, на Сицилії. Вірґілій хоче цим сказати, щоб Антей не змушував їх шукати помочі в двох інших велетнів.

[28] Данте. Душі в пеклі дуже бажають, щоб їх пам'ятали на землі. Тому Вірґілій каже Антеєві, що Данте може ще дати йому земну славу.

[29] Земну славу.

[30] Данте.

[31] Данте відбуває подорож по пеклі на 35-му році життя, тобто в половині шляху власного життя (див. *Пісня* I, 1). Отже, він ще може довго жити на землі.

[32] Антей.

[33] *Ґарізенда*: це відома вежа в Больонії.

[34] Данте признається у страху.

Пісня тридцять друга

Дев'яте коло: Зрадники. Перша зона: Каїна. Друга зона: Антенора.

Велетень Антей спустив обох Поетів на саме дно пекла, себто в дев'яте й останнє коло, в якому мучаться різного роду зрадники. Його творить озеро Кочіто, ціле замерзле. Грішники перебувають у льоду. Озеро Кочіто має чотири концентричні зони. Перша називається Каїна, від біблійного Каїна, що вбив свого брата Авеля. Тут перебувають зрадники родичів, занурені аж по шию. Друга зона називається Антенора, від троянського князя — зрадника своєї батьківщини. Тут перебувають зрадники батьківщини чи своєї політичної партії. Вони занурені в льоду аж до половини голови.

Данте розмовляє з деякими грішниками і довідується про імена багатьох.

Контраппассо: *За життя на землі ці грішники мали таке тверде, закам'яніле й холодне серце, що зрадили своїх найближчих, родичів або партійних товаришів. Тому тепер вони занурені в холодному й твердому льоду.*

Якби я рими мав шорсткі й пронизливі,
як це підходило б нещасній тій дірі,
яку придушують всі інші скелі[1],

я б висловив своєї думки суть
повніше; та тому, що їх не маю,
відважуюся я, не без страху, говорити;

бо це ж не жарт
дно[2] всесвіту усього змалювати,
ані зробить цього не можна мовою, що каже «мамцю й татку»[3].

Але нехай моєму віршу допоможуть ті жінки[4],
що Амфіонові допомогли замкнути Теби[5],
так щоб не відрізнялися від дійсности мої слова[6].

13 О, більше від усіх нещасна черне,
яка перебуваєш в місці, що про нього жах і говорити,
було би краще вам тут[7] бути вівцями чи козами!

16 Коли внизу були ми, в тому темному колодязі,
під велетня[8] стопами та багато нижче,
а я ще оглядав високу ту стіну,

19 почув я голос, що мені казав: «Вважай, куди ідеш,
ходи ти так, щоб не топтав ногами
голів злиденних і знесилених братів твоїх[9]».

22 Тому я обернувся і побачив спереду
та під ногами — озеро, яке, замерзле,
вид мало скла, а не води[10].

25 Такого покривала грубого[11] в бігу своєму не створив
взимі Дунай у Австрії,
ні Танаїс[12] онтам під зимним небом,

28 як це було ось тут; якби-бо Тамберніккі
була там впала чи то П'єтрапана[13],
то не була би спричинила тріску аж такого.

31 І от подібно, як сидить там жаба й кумкає
із писком над водою у часі, коли-то снить
про те селянка часто, щоб піти й колосся назбирати[14];

34 отак посинілі[15] та аж до місця, де показується сором,
перебували у льоду стражденні тіні[16]
і клацали зубами, як лелеки.

37 Вділ кожна мала звернене лице:
уста про холод, очі ж про тужливе серце
тут свідчили[17].

40 Коли я вже навколо трохи роздивився,
звернув я зір до ніг і дві душі наближені впритул побачив,
що разом плуталося з їх голів волосся.

43 «Скажіть мені, ви, що стискаєте собі так груди, —
сказав я, — хто ви?» А вони зігнули шиї[18];
коли ж піднесли лиця в напрямі до мене,

46 їх очі, що були раніше мокрі лиш всередині[19],
пустили краплі по устах, і від морозу згуснули
ці сльози в кожного і їх злучили[20].

Скоба ніколи не стиснула дерево із деревом
так міцно; і вони, як два цапи,
один об одного вдаряли, гнів такий-бо їх опанував[21].

А інший грішник, що два вуха втратив
від холоду зимового, з обличчям, далі спущеним униз,
сказав: «Чому так сильно дивишся у нас, як в дзеркало?

Якщо ти хочеш знати, хто такі ці дві душі,
то знай: долина, що по ній біжить Бізенцо[22],
належала до батька їх, Альберта, опісля ж — до них.

Вони з одного тіла вийшли[23]; та в Каїні цілій
шукати можеш і не знайдеш тіні жодної,
більш гідної, щоб бути замкненою у драглях[24];

ні той, якому груди й тінь розірвано
одним ударом від руки Артура[25];
ані Фокачча[26]; ні отой, що заступа мене

так головою, що не бачу далі,
і називався Сассоль Маскероні[27]:
якщо тосканець ти, то добре знаєш, хто це був.

Але, щоб ти не змушував мене ще більше говорити,
так знай, що я був Камічон де Пацці;
і жду я на Карліна[28], щоб він виправдав мене[29]».

Потому я побачив тисячу облич, що фіолетовими
зробилися від холоду; тому-то дрож мене проймає,
й прийматиме завсіди, від ставів замерзлих.

Коли ми йшли у напрямі до центру[30],
куди тяжіє всяке тіло,
і я дрижав у вічному отому холоді,

чи воля це була моя, чи доля, чи припадок —
не знаю я, але проходячи між цими головами,
ногою сильно я штовхнув одне лице.

З плачем гукнув до мене дух: «Чому мене ти топчеш?
Якщо ти не приходиш, щоб збільшити кару
за Монтапертi[31], то чому мені ти дошкулюєш?»

А я: «Мій вчителю, ти тут тепер на мене підожди,
щоб я розвіяв сумнів навкруги оцього грішника;
тоді мені накажеш поспішати».

Мій провідник затримався; і я сказав отому,
який ще лаявся непогамовано:
«Хто ти такий, що так-то ганиш інших?»

«А сам ти хто, що йдеш по Антенорі[32],
штовхаючи, — він відповів, — обличчя інших
так сильно, що якби живий ти навіть був, було б надміру?»

«Живий я є, тобі ж корисним може бути, —
одвіт мій був, — якщо бажаєш слави,
щоб я між споминами іншими й твоє ім'я згадав».

А він мені: «Жадобу маю я чогось противного[33]:
іди собі звідсіль і більше не надокучай мені;
бо кепсько вмієш ти підлещуватися в цій низині!»

Тоді його схопив я за потилицю
й сказав: «Ти будеш мусити ім'я своє подати,
бо йнакше тут тобі не лишиться ні волосок!»

На те мені він: «Хоч би ти й повиривав мені волосся,
то не скажу тобі, хто я, ані не виявлю нічого,
якщо ти навіть тисячу разів мене у голову удариш».

Я намотав його волосся вже на руку
і вирвав більше ніж одно пасмо йому,
а він з очима, спущеними вділ, вив, як собака,

коли гукнув хтось інший: «Що з тобою, Бокко?
Тобі не досить щелепами гримати,
ще мусиш вити? Що за чорт тебе займа?»

«Тепер не хочу, щоб ти говорив, — сказав я, —
лукавий зраднику; тому-то на ганьбу тобі
правдиву вість про тебе занесу[34]».

«Іди собі, — він відповів, — і те, що хочеш ти, розповідай;
та не мовчи, якщо із цього місця вийдеш,
ти про того, що розпустив так якзика.

Він тут оплакує французів гроші[35]:
„Я бачив, — зможеш ти сказати, — отого да Дуера[36],
онтам, де грішники перебувають в холодку[37]".

Якщо б тебе спитали, хто ще інший був там,
так ось по твому боці маєш отого із Беккерії,
якому комір панцерний Фльоренція відтяла[38].

Я думаю, що Джанні дей Сольданієрі[39] є
там далі разом з Ганельоном[40] та із Тебальдолльом[41],
який Фаенцу відчинив, коли всі спали».

Ми вже від нього[42] відійшли були,
як я побачив двох замерзлих у дірі,
так що одного голова другому накривала голову[43].

Подібно, як хтось з голоду з'їдає хліб,
ось так отой, що зверху був, за другого вчепився зубами
у місце, де із шиєю поєднується мозок.

Не йнакше гриз Тідей
від злости скроні Меналіппа[44],
ніж той робив це з черепом і рештою.

«О ти, що по-звірячому показуєш отак
ненависть до того, якого ти гризеш,
скажи мені цього причину, — мовив я, — та під такою-то умовою,

що от, якщо на нього справедливо ти жалієшся,
то, знаючи, хто ви такі та гріх його,
я відплачу тобі за це ще угорі там, в світі,

якщо не висохне мені язик в моєму роті».

Примітки

[1] Це мова про пекельну безодню (діру), над якою є всі коли пекла.

[2] Центральний пункт всесвіту згідно з теорією грецького астронома Птолемея (II ст. після Хр.). Він уважав Землю за непорушний центр всесвіту.

[3] Мовою дитячою, тобто невишуканою, простенькою.

[4] Музи.

[5] Оточити мурами місто Теби. Щоб це зробити, Амфіон, син Зевса й Антіопи, звернувся до муз по допомогу. Коли почав грати на своїй лірі, камені самі спустилися з гори Сітерон, поклалися одні на одні та перемінилися в оборонні мури міста.

[6] Щоб слова Поета справді відповідали описуваній темі.

[7] Тут на землі.

[8] Нижче місця, де стояв велетень Антей, що зніс обох Поетів з високої стіни до дев'ятого кола пекла.

[9] Тобто грішників, що були людьми, подібно, як Данте.

[10] Це озеро Кочіто, на самому дні пекла, ціле замерзле. Воно виповняє ціле дев'яте коло.

[11] Це грубезна верства льоду.

[12] Ріка в Скитії, сьогоднішній Дон.

[13] Це назви гір. Перша не зідентифікована, друга знаходиться в Апуанських Альпах у північній Тоскані.

[14] Під час жнив.

[15] Від холоду.

[16] Ці грішники лежали в льоду, замерзлі аж по шию. Місце, де показується сором, — це лице. Грішники, що перебувають у цьому дев'ятому й останньому колі пекла, — це зрадники. Ціле це коло поділене на чотири концентричні зони. Перша зона — це Каїна (назва походить від біблійного Каїна, що вбив свого брата Авеля), де перебувають зрадники родичів. Друга зона називається Антенора; там перебувають зрадники батьківщини або політичної партії. Третя зона — це Тольомеа; там перебувають зрадники гостей. А четверта — Джудекка, де мучаться зрадники добродіїв людства. Усі ці грішники лежать, замерзлі в льоду більшою або меншою частиною тіла.

[17] Клацаючи зубами, грішники вказують на біль від холоду, а плачем висловлюють внутрішню муку.

[18] Назад, щоб поглянути, хто саме з ними говорить.

[19] Досі сліз грішника не було видно.

[20] Неясне місце. Холод спричинив те, що сльози обох братів замерзли і вони, мабуть, ще більше злучилися, лицем до лиця.

[21] Це два брати, графи Алессандро та Наполеоне дельї Альберті. З політичнх та фінансових причин вони ненавиділи і вбили один одного. Цю взаємну ненависть показують і в пеклі.

[22] Притока ріки Арно.

[23] Діти однієї матері.

[24] У льоду. Іронічний вислів.

[25] Це Мордрек, син або братанок короля Артура, що бажав убити короля і заволодіти його королівством. Одначе Артур прошив йому груди наскрізь списом, а коли витягнув списа, рана була така велика, що промінь сонця пройшов крізь неї і розбив тінь, яку кидало його тіло.

[26] Це Фокачча (Ванні) дей Канчелліері, пістоєць; він убив по-зрадницьки свого родича, Детта дей Канчелліері.

[27] Він убив малого хлопця, свого родича, щоб заволодіти його спадщиною. Злочин викрили, вбивника помістили до бочки з цв'яхами, волочили її по землі і так його стратили. Про це говорили в цілій Тоскані.

[28] Альберто Камічоне дей Пацці вбив свого родича Убертіна, щоб заволодіти його добрами. Він чекає на прихід свого іншого родича, Карліна дей Пацці, який провинився більше, бо зрадив за гроші своїх партійних однодумців, білих, і передав один замок їхнім ворогам, чорним.

[29] Щоб вина Камічона виглядала меншою від вини Карліна, зрадника політичного, що перебуває в дальшій, другій зоні озера Кочіто.

[30] До центру землі.

[31] Це Бокка дельї Абаті. У битві між ґвельфами та ґібеллінами під Монтаперті (1260) Бокка зрадив ґвельфів, відтинаючи руку прапороносцеві ґвельфів, що тримав фльорентійський прапор. Побачивши свій прапор на землі, фльорентійці почали втікати і програли битву.

[32] Антенора — це друга зона дев'ятого кола, озера Кочіто. Назва походить від троянського князя, що мав передати грекам Паллядіюм, дерев'яну статую богині Атени, яка була запорукою існування Трої. В Антенорі караються зрадники батьківщини або партії.

[33] Тобто не слави, а забуття. Грішник не бажає, щоб його згадували на землі, бо для зрадників це ще більша мука. Тому воліє мовчати.

[34] На землю.

[35] Гроші, отримані від французів за свою зраду.

[36] Це Буосо да Довера (Дуера). У 1265 р. король Манфреді (1232—1266) доручив йому ставити опір у Льомбардії військові Карла з Анжу. Одначе французи перекупили його і він дозволив їх війську перейти без перешкоди через Льомбардію.

[37] У льоду. Іронічний вислів.

[38] Тезавро дей Беккарія, леґат папи Олександра IV в Тоскані. Після прогнання ґібеллінів із Фльоренції в 1258 р. його арештували фльорентійські ґвельфи й покарали смертю, бо були переконані, що він сприяв ґібеллінам і готував зраду.

[39] Цей фльорентійський ґібеллін зрадив свою партію заради політичних амбіцій.

[40] Згідно з «Піснею про Ролянда», він зрадив своїх товаришів по зброї і причинився цим до смерти Ролянда.

[41] Тебальделльо де Дзамбразі зрадив свою батьківщину, бо відкрив вночі 13 листопада 1280 р. одну з брам міста Фаенци і впустив крізь неї больонських ґвельфів. Зробив це, щоб помститися за особисту зневагу.

[42] Від Бокки.

[43] Голова одного грішника була на голові другого. Ці грішники — граф Уґоліно делля Герардеска та архиєпископ Рудждджері дельї Убальдіні з Пізи, про яких Данте розповідатиме в наступній пісні.

[44] У поемі «Тебаїда» Стацій розказує, що Тідей, один зі семи королів, які облягали Теби, смертельно поранений тебанцем Меналіппом, мав ще силу вбити його. Тоді просив товаришів принести йому голову ворога, яку почав жорстоко гризти.

Пісня тридцять третя

Дев'яте коло: Зрадники. Антенора та Тольомея.

В Антенорі граф Уґоліно розповідає Поетові про жахливу голодну смерть, свою та своїх синів і внуків. Опісля Данте переходить у третю зону озера Кочіто, Тольомею, де караються ті, що зрадою вбили своїх гостей. Данте веде довшу розмову з братом Альберіґом, який розповідає йому про те, що в цій зоні можуть каратися грішники, яких душа вже в пеклі, а тіло ще на землі, опановане дияволом. Грішники в цій зоні лежать навзнак; вони зовсім замерзлі, крім обличчя, що терпить від холоду. Їх очі не бачать нічого, бо сльози замерзають і творять заслону на очах. Грішники не можуть навіть плакати, бо замерзлі сльози не дозволяють, щоб дальші сльози вийшли з очей.

Відняв він рота від страшної їжі[1],
цей грішник, витерши його волоссям
із голови, яку надгриз був ззаду[2].

Тоді почав: «Ти хочеш, щоб я відновив
розпачливий той біль, який мені стискає серце,
коли лиш думаю про те, що сталося, й коли ще говоритиму про це.

Але якщо слова мої насінням стануть,
з якого зродиться ганьба отому зрадникові, що його гризу,
то ти побачиш, як я одночасно говорити буду й плакати.

Не знаю, хто ти є, ані яким ти способом
сюди прибув; але на фльорентійця
мені ти справді подобаєш, як я слухаю тебе.

Ти мусиш знати, що я графом Уґоліном був[3],
а цей — архиєпископом Руджджері:
тепер скажу тобі, чому йому я є таким сусідом[4].

Що наслідком його затій лукавих,
коли я довіряв йому, мене схопили
й скарали смертю опісля, не треба й говорити[5];

19 але пре те, чого не міг ти знати,
а саме — смерть моя яка була жорстока,
почуєш і довідаєшся, як мене він важко скривдив.

22 Маленька шпарочка всередині тієї вежі,
що через мене називається голодною,
а у якій ще треба, щоб і інші замкнені були,

25 крізь отвір показала свій
вже більше місяців[6], коли злий сон мені приснився,
який відкрив мені майбутности заслону.

28 Оцей[7] провідником і паном[8] видавався мені,
що полював на вовка й вовченят[9] на тій горі[10],
яка не дозволяє Люкку бачити пізанам.

31 Із суками худими, і розпаленими, й витренуваними
усіх Ґваляндів, та Сізмондів, і Лянфранків[11]
він вислав наперед у першу лаву[12].

34 По бігові короткому мені здавалися помучені
той батько та сини, а гострі ікла,
здавалося мені, що бачив я, як боки роздирали їм.

37 Коли збудився я ще перед світом,
почув, як плакали у сні мої синки[13],
які були зо мною, і просили хліба.

40 Жорстокий дуже ти, якщо іще не відчуваєш болю,
міркуючи лише над тим, що віщувало серце;
якщо тепер не плачеш, то над чим звичайно плачеш[14]?

43 Вони попрокидалися уже, й зближався час,
коли звичайно приносили їжу,
та кожний, через сон свій, сумнів мав;

46 і я почув, що долі забивали вхід
до вежі страхітливої; тому поглянув я
на лиця тих моїх синів, ні слова не сказавши.

49 Не плакав я, так дуже скам'янів внутрі,
а плакали вони; мій Анзельмуччо
сказав: „Ти, батьку, так якось глядиш: чим журишся?"

52 Тому я більш не плакав і не відповів нічого
крізь цілий день той, ні в наступну ніч,
аж поки друге сонце не зійшло на світ.

Як тільки дрібочка проміння вкралася
в ту болісну в'язницю й я помітив
свій власний вигляд в чотирьох обличчях[15],

я з болю укусив себе в обидві руки;
вони ж, міркуючи, що я тому зробив це, бо хотів
щось з'їсти, зараз піднеслися

й сказали: „Батьку, ми значно менше будемо терпіти,
якщо ти нас з'їси; ти одягнув нас
в оце злиденне тіло й ти візьми собі його".

Тоді я заспокоївся, щоб більше не смутити їх;
та того дня й наступного[16] ми всі були німі:
чому, сувора земле, ти під нами не відкрилася?

Коли прийшов четвертий день,
до ніг моїх, простягнений, припав мій Ґаддо
й сказав: „Чому, мій батьку, не поможеш ти мені?"

Він там помер; і так, як ти мене ось бачиш,
так я побачив, як ті три, один за одним, впали
між п'ятим днем та шостим; я почав тоді,

сліпий уже, навпомацки шукати кожного,
і через два дні[17] я по імені їх кликав, хоч вони були вже мертві;
потому, більше ніж сам біль, зробив своє ще голод»[18].

Коли він це сказав, тоді, із злісними очима,
він знов злиденний череп ухопив зубами,
що в кість уп'ялись, гострі, як в собаки.

Ох, Пізо, нечесте народів
тієї гарної країни, де дзвенить це наше «сі»[19],
бо ще твої сусіди[20] не спішать тебе карати,

хай рушаться Капрая та Ґорґона[21]
й загатять гирло річки Арно,
так щоб вона усіх втопила мешканців твоїх!

Якщо ж бо навіть слава склалася, що Уґоліно-граф
твої здав замки, зрадивши тебе,
ти не повинна засудити на таку страшную муку тих його синів.

Невинними робив вік молоденький,
новітні Теби[22], Уґвічона та Бріґату
і тих двох інших[23], що їх згадує наразі пісня ця.

І далі ми пішли, туди, де лід
стискає безсердечно інших ще людей[24],
які лежать горілиць, не долілиць.

Самі там сльози не дають їм плакати,
а біль, який знаходить перешкоду на очах,
всередину вертається і збільшує тривогу;

бо перші сльози замерзають
і, наче забороло кришталеве,
заповнюють під оком цілу ямку[25].

І хоч, подібно, як у мозолях,
від холоду усе чуття
ізникнуло з мого обличчя,

мені здавалося уже, що відчуваю трохи вітру;
тому я: «Вчителю мій, хто його тут викликає?
Чи не погашена тут долі всяка пара[26]?»

А він мені: «Вже незабаром будеш там,
де відповідь тобі на це дасть око,
й причину ти побачиш, що витворює цей вітер».

Один з нещасних в'язнів зимної скорини
гукнув до нас: «О душі злі
такі, що вам призначене останнє місце[27],

зніміть мені з лиця оті тверді серпанки[28],
щоб випустити міг я біль, що серце роздува моє,
хоч трохи, поки знову не замерзнуть сльози».

Тому-то я йому: «Якщо бажаєш, щоб я допоміг тобі,
скажи мені, хто ти; якщо ж тобі не допоможу,
хай буду змушений піти на дно отого поля крижаного»[29].

Тоді той відповів: «Я є брат Альберіґо[30],
я той, який дав овочі з лихого саду
й який за фіґу фінік тут збира»[31].

«О, — я сказав йому, — то ти вже вмер?»
А він мені: «Що діється з моїм
на світі тілом, цього зовсім я не знаю.

Ця Тольомея має привілей такий,
що часто падає сюди душа,
ще поки Атропос[32] їй поштовх дасть[33].

А щоб охочіше ти усував
з мого лиця склянії сльози[34],
так знай — як лиш душа поповнить зраду,

як я зробив, то тіло забира її
диявол[35], що потому володіє ним,
аж поки час увесь його життя не промине[36].

Вона із розмахом паде в отую-то цистерну[37];
і, може, ще живим вгорі там видається тіло
тієї тіні[38], що зимує тут за мною[39].

Ти мусиш знати це, якщо сюди прийшов ти щойно:
мессер[40] це Бранка д'Орія[41], і більше літ
уже минуло, відколи його ось так замкнено».

«Я думаю, — йому я відповів, — що ти обдурюєш мене;
бо Бранка д'Орія ще не помер,
а їсть, і п'є, і спить, і одяг носить».

«До вищого рова[42], де володіють Малєбранки, — він сказав, —
туди-то, де кипить липка смола,
ще не прибув Мікелє Дзанке,

як замість себе той лишив диявола
в своєму тілі, і також один із родичів його,
що зраду учинив разом із ним.

Та простягни тепер сюди свою ти руку
і очі відчини мені[43]». А я йому не відчинив їх;
була це чемність бути грубим щодо нього[44].

О, ґенуезці[45], люди ви чужі
усяким добрим звичаям і повні зіпсуття усякого,
чому вас ще не знищено на цій землі?

Бо я разом з найгіршим духом із Романі[46]
знайшов такого з вас, що через злочин свій
занурену вже має душу в озері Кочіто,

а тіло, виглядає, що живе ще там вгорі[47].

Примітки

[1] *Їжа*: це голова архиєпископа Рудждєрі, яку він гризе.

[2] Перший грішник витирає собі рота волоссям із голови другого, як це звичайно роблять ті, що витирають собі уста під час їдження.

[3] Граф Уґоліно делля Ґерардеска з Пізи, хоч належав до ґібеллінської партії, та разом зі своїм внуком Ніном (званим Бріґата) намагався передати владу в Пізі ґвельфам. Це йому не вдалося, і його прогнано з міста 1275 р. Одначе рік пізніше він вернувся і здобув у Пізі великі впливи. Щоб протиставитися коаліції Дженови, Люкки та Фльоренції проти Пізи, він відступив ворогам деякі твердині; цим запевнив мир на деякий час, але йому закидали зраду. У 1288 р. ґібелліни повстали проти нього під проводом архиєпископа Рудждджері дельї Убальдіні. Граф Уґоліно, який втік був із міста, на запрошення архиєпископа, що вдавав його приятеля, вернувся до Пізи для переговорів, але тут його ув'язнили разом із двома синами та двома внуками, замкнули в одній вежі і там всіх їх заморили голодом у 1289 р. Архиєпископ помер у 1295 р.

[4] Таким жорстоким сусідом. Уґоліно ненавидів архиєпископа і тому тепер гриз голову того, що заморив його голодом.

[5] У Тоскані ця жахлива подія була широко відома.

[6] Місяць світив крізь шпарку багато разів, тобто проминуло багато місяців. В'язні перебули у «вежі голодній» від липня 1288 р. до лютого 1289 р.

[7] Архиєпископ Рудждджері.

[8] Провідник полювання та пан усіх.

[9] Граф Уґоліно бачить уві сні, як архиєпископ полює на нього та його синів і внуків.

[10] Це гора Сан-Джуліяно між Пізою та Люккою. Вона заступає вид з Пізи на Люкку.

[11] Це члени трьох могутніх ґібеллінських родів у Пізі, які під проводом архиєпископа Рудждджері воювали проти графа Уґоліна та його прихильників.

[12] Це полювання відбувалося в такому порядку: спочатку бігли виголоджені суки, що представляють бідний та худий народ, опісля йшли члени трьох могутніх родів, а вкінці голова ловців та їх пан — архиєпископ.

[13] Властиво, це були два його молодші сини, Ґаддо та Уґвіччоне, і два внуки, Ніно, званий Бріґата, та Анзельмуччо. Граф Уґоліно називає їх усіх синами.

[14] Грішник говорить до Поета, бо бажає зворушити його своїм нещастям, і питає його: якщо моє нещастя не зворушує тебе, то що, властиво, може тебе зворушити?

[15] На обличчях своїх синів і внуків він бачить, як у дзеркалі, своє власне терпіння.

[16] Другого і третього дня, відколи замкнено двері вежі.

[17] Тобто сьомого та восьмого дня.

[18] Граф Уґоліно згинув радше з голоду, ніж з болю.

[19] Де, притакуючи, вживали слова «si» (значить «так»), тобто говорять по-італійськи. В інших романських мовах вживали «oc» та «oil» на слово «так».

[20] Данте мав на думці мешканців Фльоренції та Люкки, що були під владою ґвельфів, ворогів Пізи.

[21] Це два острівці на Тирренському морі, недалеко від гирла ріки Арно.

[22] Поет звертається до Пізи й називає її «новітніми Тебами» з уваги на жорстоку політичну боротьбу, що там панувала, подібно, як у тому старовинному грецькому місті.

[23] Це Ґаддо, син Уґоліна, та Анзельмуччо, його внук.

[24] Данте та Вірґілій покидають другу зону девятого кола, Антенору, і входять у третю зону на озері Кочіто, що називається Тольомея. Ця назва походить від імени єгипетського короля Птолемея XV (47 — 44 рр. до Хр.), який послав Цезареві голову свого гостя Помпея; або від намісника Єрихону, що вбив свого тестя, первосвященика Симона Макавейського, та його двох синів під час бенкету їхню честь (1 Мак. 16:11 — 16).

[25] Перші сльози не виходять з очей грішника, бо замерзають і творять гейби кришталеву заслону на очах, яка перешкоджує дальшим сльозам витікати. Тому біль не може вийти

зі сльозами, а вертається всередину, до серця грішника, і цим збільшує його внутрішній неспокій та муку.

[26] Поет дивується, як у пеклі може віяти вітер, коли тут нема сонця, тепло якого підносить із землі пару та спричиняє цим вітер.

[27] Тобто остання зона дев'ятого кола пекла.

[28] Тобто замерзлі сльози, «кришталеве забороло».

[29] Це двозначна обіцянка Поета: грішник думає, що Данте ввійде в саму середину льоду, а Поет має на увазі піти по поверхні до центру озера Кочіто.

[30] Брат Альберіґо ді Уґоліно дей Манфреді, один із «веселих братів», був одним із провідників ґвельфів у місті Фаенці. Він не міг забути того, що один із його родичів, Альберґетто, образив його публічно, тому готував помсту. Вдаючи, що бажає помиритися з ним, запросив Альберґетта та його батька на бенкет до себе. При кінці прийняття доручив слугам принести овочі. На цей умовлений знак слуги вбили обох гостей. Це сталося 2 травня 1285 р. Вислів «овочі брата Альберіґа» увійшов у приказку.

[31] Якщо він почастував фіґами своїх гостей, то тепер Бог дає йому за це фініки. Це означає: за зроблене зло платить він тепер більшу кару, бо ж фініки є солодші від фіґ.

[32] Божество, одна з трьох парок, що перерізує нитку життя.

[33] Тобто відлучить її від тіла.

[34] Замерзлі сльози, схожі на скло.

[35] Це нагадує таку подію зі Святого Письма: Христос на Тайній вечері «вмочив кусень (хліба) і подав Юді Іскаріотові, синові Симона. І за куснем увійшов у нього сатана» (Ів. 13:27).

[36] Поки не скінчиться час, призначений Богом тілові на життя.

[37] В цю пекельну безодню.

[38] Можливо, що на землі тіло тієї душі ще живе.

[39] Тіло душі, що закута в льоду, недалеко від брата Альберіґа.

[40] Пан (титул).

[41] Могутній пан із Дженови (Ґенуї), який по-зрадницьки вбив свого тестя Мікелє Дзанке.

[42] Це п'ятий рів восьмого кола, рів шахраїв. Там перебувають чорти-«малєбранки», тобто «лихі лапи».

[43] Грішник просить усунути лід з його очей, щоб він міг відкрити їх і бачити. Данте цього не робить, отже не виконує того, що обіцяв, бо не відчуває морального зобов'язання супроти грішника-зрадника.

[44] Це місце пояснюють різно. Воно, мабуть, означає ось що: відкриваючи очі братові Альберіґові, Данте діяв би проти Божої справедливости, бо це був би акт непослуху супроти Бога; отже, не відкрити очей грішникові було ділом справедливим («чемністю»).

[45] Данте обурюється на мешканців Дженови (Ґенуї) і гостро критикує їх, як перед тим критикував мешканців Пізи (рядок 89).

[46] Це брат Альберіґо, мешканець провінції Романя.

[47] На землі. Опанований дияволом, грішник ще поводиться на землі як жива людина, але його душа карається вже в пеклі.

Пісня тридцять четверта

Дев'яте коло: Зрадники. Джудекка.

В останній, четвертій зоні дев'ятого кола, яка називається Джудекка, Данте вміщає найгірших грішників — зрадників своїх добродіїв. Вони перебувають у різних позиціях у льоду, повністю ним закриті. На самій середині озера Кочіто Данте бачить Люципера, найкращого з ангелів, що збунтувався проти Бога і якого Бог за це скинув у пекло. Він надмірно великий і має три голови. Найгірші з грішників перебувають у пащах Люципера, що їх гризе. Це Юда — зрадник Христа та Брутус і Кассіюс — вбивці Цезаря. Зраду проти Бога та римського цісарства Данте вважає за найбільший гріх.

По тілі Люципера Поети спускаються вниз. Доходять до центру землі та ґравітації, тоді обертаються і дряпаються вгору. Виходять у темну печеру, а з неї виходять вгору, на поверхню землі, і бачать ясні зорі.

«Ось прапори владики пекла наближаються[1]
до нас; тому гляди вперед, —
сказав мій вчитель, — чи його ти не побачиш».

Подібно, як підноситься густий туман,
або, коли темніє нашая півкуля,
показується здалека нам млин, що крутиться від вітру;

таку будову, видалось мені, що я тоді побачив[2];
потому, через вітер[3], я сховався за
моїм провідником; бо іншого там не було притулку.

Я був уже, — і з острахом розказую віршами, —
там, де[4] покритії були всі тіні
і прозирали, мов соломинка у склі[5].

Лежать одні; стоять же інші,
оця-то головою догори, а та ступнями;
ще інша, гейби лук, згина лице до стіп.

16 Коли ми вже настільки поступили наперед,
учитель мій наважився показати
те сотворіння, що прекрасний мало вигляд[6],

19 набік ступив він і мене затримав.
«Ось Діте[7], — він сказав, — та ось і місце,
де треба, щоб ти силою[8] озброївся».

22 Як захолонув я тоді і ледве чутним став,
про це, читачу, не питай, бо не писатиму про це,
тому що кожнеє говорення було б невистачальне.

25 Не був я мертвим, і живим не залишився;
тепер подумай сам, якщо хоч дрібочку уяви маєш,
яким я став, не будучи одним ні другим.

28 Володар того царства болю
із криги від середини грудей назовні виставав[9];
і більше велетневі я дорівнював,

31 ніж велетні дорівнювали раменам його[10]:
тепер вже бачиш ти, яке велике мусить бути ціле тіло те,
щоб бути пропорційним до такої довгої частини.

34 Якщо такий він красний був, як є тепер поганий,
і проти свого Сотворителя підніс чоло,
то мусить справді з нього виникати всяке зло.

37 Яке велике диво видалось мені,
коли побачив я на голові його три лиця[11]!
Одно, напереді, було червоне;

40 два інші долучалися до нього
над серединою обох плечей,
злучаючись у місці, де є гребінь;

43 і праве видавалося, що має колір біло-жовтий;
а ліве виглядало так, як ті, які
із того місця прибувають, звідки Ніль збігає[12].

46 З-під кожного виходили два величезні крила,
які великому такому птахові відповідали:
на морі я ніколи ще таких вітрил не бачив.

49 Не мали пер вони, але як в лилика
були; він[13] ними порушав,
так що із нього віяли три вітри:

від того цілеє Кочіто замерзало[14].
Шістьма очима плакав він, по трьох же підборіддях
там скапували сльози й слина з кров'ю.

У кожнім роті він розчавлював зубами
одного грішника, немов на терлиці,
тож зразу трьом спричинював терпіння.

Отому спереду нічим було кусання
у порівнянні з дряпанням, від чого спина іноді
лишалася зовсім без шкіри.

«Душа ота там угорі, яка терпить найбільшу муку, —
сказав мій вчитель, — то є Юда Іскаріот[15],
що має голову всередині, а зовні б'є ногами.

З двох інших грішників, що мають голову внизу,
отой, який звисає з пащі чорної, — це Брут[16]:
ти бачиш, як він скручується і не мовить слова;

той другий — Касій[17] це, який такий великорослий видається.
Та ніч надходить, і уже
в дорогу час, бо все ми бачили».

Як цього захотів він[18], я його схопив за шию;
а він хвилину відповідну й місце вибрав;
коли ж були відкриті досить крила[19],

вхопився він за волохаті боки[20];
від жмута в жмут униз тоді зійшов
поміж густою шерстю та скориною із льоду[21].

Коли були ми в місці, де його стегно
згинається якраз і виступає в пояс[22],
мій провідник із трудом та тривогою

звернув ось голову туди, де той[23] мав ноги[24],
й схопився за шерсть його як той, що вгору йде,
так що я думав, що ми наново вертаємось до пекла.

«Тримайся міцно, бо лише такими сходами, —
сказав мій вчитель, дихаючи важко, як знесилена людина, —
нам можна видістатися з такого зла»[25].

Потому вийшов він крізь отвір скелі
і посадив мене на край;
тоді розважним кроком приступив до мене.

88 Підніс я очі і гадав, що бачу
Люципера таким, яким його залишив;
та я побачив, що вгорі тримав він ноги[26].

91 Як дуже це мене тоді збентежило,
хай уявить собі це простолюддя, що не розуміє,
який це саме пункт[27], що через нього я пройшов.

94 «Вставай на ноги, — вчитель мій сказав, —
дорога довга, шлях трудний,
а сонце вже вертається на пів до третього часа[28]».

97 Це не була палатна заля
там, де були ми, а природний льох,
що мав поганую долівку й світла брак.

100 «Ще поки віддалюся від тієї я безодні[29],
мій вчителю, — сказав я, вставши, —
скажи мені коротко, щоб розвіяти мій сумнів.

103 Де лід[30]? А цей[31], чому він встромлений
ось так ногами догори? І як то за такий короткий час
від вечора до ранку сонце перейшло свою дорогу[32]?»

106 А він мені: «Ти все ще думаєш,
що ти потойбіч є від центру, де вхопився я
за шерсть злочинного отого хробака, що пробиває світ[33].

109 Так довго ти потойбіч був, як довго я спускався;
коли ж я обернувся, ти минув той пункт,
який з усіх усюдів притягає тягарі[34].

112 Тепер прибув ти на півкулю,
що протилежна тій, яку велика суша
та покриває й під вершком[35] якої згинув

115 той чоловік, що народився й жив без жодного гріха[36]:
ти маєш стопи на маленькій сфері,
що творить другеє лице Джудекки[37].

118 Тут ранок є, коли он там є вечір[38];
а той, якого шерсть я вжив за сходи[39],
ще далі встромлений так, як раніше був.

121 Із цього боку він упав із неба вниз;
земля ж, яка спочатку виступала з цього боку,
із страху перед ним[40] під море відступила

й прибула в нашую півкулю[41]; й може,
щоб утекти від нього, залишила тут порожнє місце
ота земля, яка показується з цього боку, й побігла вгору».

Там місце[42] є, віддалене від Вельзевула
настільки лиш, наскільки простягається той льох,
який не зором пізнаємо, лиш через звук

струмочка, що туди збіга
крізь отвір в скелі, що його пробив
своїм-то звивистим руслом із схилом невеликим.

Мій провідник і я укритою тією стежкою
пішли, щоб в ясний світ вернутися;
і, не турбуючися жодним відпочинком[43],

ми вийшли вгору, перший він, а я за ним,
аж поки не побачив я ті красні речі,
що їх на собі носить небо, крізь округлий отвір;

і через місце те ми вийшли, щоб побачить знову зорі.

Примітки

[1] «Зближаються прапори владики» — це перші три слова з гимну єпископа В. Фортуната з VI ст., який співають у Латинській Церкві під час богослужень у Велику п'ятницю та в свято Воздвиження Чесного Хреста. Данте додає слово «пекла» («владики пекла») і цим сповіщає появу Люципера (Діте) з його шістьма крилами, який перебуває на самому дні пекла.

[2] Це мова про Люципера.

[3] Крила Люципера витворюють холодний вітер, від якого все замерзає.

[4] Це четверта зона озера Кочіто, Джудекка. Її назва походить від Юди. Тут караються зрадники своїх добродіїв.

[5] Всі грішники були вмерзлі в льоду в різних позиціях і були вповні ним закриті.

[6] Це Люципер, сатана. Перед своїм упадком був найкращим з ангелів. Коли збунтувався проти Бога, Господь скинув його в пекло і він став вершком погані.

[7] Це назва Люципера, італійська форма латинського слова «Діс», тобто імени Плютона, мітологічного короля підземного царства, пекла. У *Пісні* VIII Данте вживає вислову: місто Діте.

[8] Відвагою.

[9] Люципер виставав понад поверхню замерзлого озера від грудей до голови.

[10] Між Поетом і велетнем є менша різниця, ніж між велетнем та одним раменом Люципера. Рамено Люципера було довге на 410 метрів, а його тіло мало 1230 метрів у довжину. Так подає один учений, що спробував обчислити величину Люципера на основі даних, наведених Поетом. Це обчислення, розуміється, не є точне. Воно вказує тільки на надмірну величину диявола.

[11] Голова Люципера з трьома обличчями — це, мабуть, символічне протиставлення Триєдиному Богові.

[12] Тобто з Етіопії. Отже, колір того обличчя чорний. Коментатори «Божественої комедії» по-різному пояснювали три кольори облич Люципера. Правдоподібно, червоний колір означає ненависть до добра, біло-жовтий — безсилля, а чорний — незнання.

[13] Люципер.

[14] Вітер, що його витворювали крила сатани, був такий холодний, що ціле озеро замерзало, і то не тільки на поверхні, але до самого дна.

[15] Юда зрадив Христа за гроші й видав Його жидівській старшині. Положення його тіла: голова в пащі диявола, махання ногами — нагадує кару симоністів (*Пісня* XIX), які торгували святими речами, подібно, як він.

[16-17] Марк Юній Брут та Кай Кассій Льонґін — це змовники проти Цезаря, які вбили його в 44 р. перед Хр. Найбільші грішники, на думку Поета, — це зрадники Бога, від якого походить влада пап, та зрадники засновника римського цісарства, Цезаря. Перша влада дбає про вічне щастя людини, друга — про її дочасне щастя.

[18] Вірґілій.

[19-20] Люципера.

[21] Вірґілій та Данте сходять униз вільним місцем, що є між тілом Люципера та льодом, коли тіло Люципера не стикається з льодовою стіною.

[22] Це середина тіла Люципера. Тут є центр землі та всесвіту.

[23] Люципер.

[24] Тобто обернувся догори ногами, щоб почати виходити тепер вгору. Досі Поети спускалися вниз по тілі Люципера. Дійшовши до центру землі (до пояса диявола), вони обертаються догори ногами і починають дряпатися вгору в протилежному напрямі, щоб вийти з пекла на південну півкулю, де є чистилище.

[25] Яким є пекло.

[26] Тобто був обернений догори ногами. Тепер Поети йшли вгору, в протилежному напрямі, як досі. Досі сходили вони вниз; дійшовши до центру землі, обертаються і починають спинатися вгору.

[27] Центр землі.

[28] Це діється в половині між першим і третім канонічним часом. Перший час — це шоста година, а третій — дев'ята. Отже, маємо приблизно годину 7:30 вранці. Це дивує Поета, бо Вірґілій недавно сказав йому, що надходить ніч (рядок 68).

[29] З пекла.

[30] Лід озера Кочіто.

[31] Люципер.

[32] Данте дивується, що це вже ранок, бо ж кілька хвилин тому Вірґілій пригадав йому, що заходить ніч. Данте ставить ці питання Вірґілієві, бо йому здається, що він далі перебуває в північній півкулі, півкулі Єрусалиму, в околиці пекла. Тим часом він уже вийшов на південну півкулю.

[33] Поет представляє Люципера як хробака, що гніздиться у центрі землі, щоб нищити її, подібно, як хробак знаходиться в центрі овоча і нищить його.

[34] Це центр ґравітації.

[35] У Єрусалимі.

[36] Христос.

[37] Данте опинився тепер на кулястій поверхні, що творить протилежну частину до Джудекки, тобто до поверхні озера Кочіто.

[38] На південній півкулі є ранок, на північній — вечір.

[39] Шерсть Люципера, по тілі якого Поети спустилися до центру землі та ґравітації.

[40] А радше через небажання й відразу дотикатися до збунтованого ангела.

[41] Перед бунтом ангелів проти Бога на нашій півкулі була сама вода, а на південній — земля. Коли Бог скинув збунтованого Люципера з неба на землю, сатана упав на південну півкулю. Земля, що тут була, сховалася під воду зі страху перед ним чи від відрази до нього, перейшла на нашу півкулю і створила тут сушу.

[42] Це місце неясне. Тут, мабуть, мова про печеру, чи льох, де опинилися Поети, коли віддалилися від Люципера, і де, ведені сюди слухом, а не зором, з огляду на темноту, знайшли вихід на південну півкулю.

[43] Хоч мандрували майже 24 години.

Іван Лучук

НОВА УКРАЇНСЬКА ВЕРСІЯ ДАНТОВОГО «ПЕКЛА»

(*принагідне післяслово редактора*)

Хоча над перекладом «Пекла», першої частини «Божественної комедії» Данте Аліґ'єрі, Богдан Лончина працював ще декілька десятиліть тому, цю його *українську версію* сміливо можна назвати *новою*. Адже вона щойно тепер потрапляє до овиду зацікавленої читаючої публіки, вийшовши окремим книжковим виданням.

Повний текст «Божественної комедії» українською мовою маємо лише в перекладі Євгена Дроб'язка. «Пекло» ж існує вже в декількох повних чи часткових україномовних варіянтах. Йому, так би мовити, *пощастило*, а ставалося це, мабуть, через те, що воно є початковою частиною безсмертного творіння великого італійця. Можливо, в українських перекладачів були амбіції продовжувати свою роботу над «Комедією», проте найчастіше вона обмежувалася або фраґментами «Пекла», або ж лише ним цілим.

В історії *української Дантеани* це все зафіксовано. Для кожного з варіянтів *недозавершення* повного перекладу «Божественної комедії» є свої причини та умови. Припускаю, що й у Богдана Лончини могли бути плани здійснити повний переклад архитвору Данте. Швидше за все, так воно й було. Проте цей евентуальний задум, в силу обставин, не був здійснений. Та й навіть робота над самим «Пеклом» *застигла* на певному етапі, бо доля не дозволила авторові завершити задумане. Роблячи повний переклад «Пекла», Богдан Лончина додавав до нього свої примітки. Потім він підготував деякі пояснювальні вставки й узявся підправляти машинопис свого перекладу. Але встиг внести правки лише до п'ятнадцяти пісень із тридцяти чотирьох. До шістнадцятої пісні він вніс лишень одну-однісіньку правку, що яскраво свідчить про цілеспрямоване бажання продовжувати роботу, якій так і не судилося бути цілком завершеною. Так чи інак, у цьому виданні ми маємо *остаточний*, за волею Неба, варіянт перекладу. Хоча й обірвана у своєму леті, тут відображена *остання воля* автора. Та й на все воля Божа: «Яка бо людина може пізнати волю Божу? Або хто може збагнути, чого Господь хоче?» (Муд. 9:13).

Читаючи Дантове «Пекло» в перекладі Богдана Лончини, треба пам'ятати про один суттєвий нюанс. А саме: це не власне поетичний переклад, це радше *підрядник*, тобто переклад *підрядковий*, або, як ще деколи прийнято його називати, *філологічний*. Хоча й коментарі до нього не власне філологічні, а головно фактографічні та смислово-понятійні. Сам Богдан Лончина в передмові до свого перекладу «Пісні про мого Сіда» (Рим, 1972) писав так: «Я не поет, тож не маю жодних претензій до поетичної вартости українського перекладу. Мені йшло про те, щоб зладити дослівний переклад „Пісні" і таким чином зробити його доступним українській людині, що зацікавлена літературою. Я свідомий того, що в моєму перекладі не можна буде побачити повністю тієї краси, яку ця поема посідає». Ці думки з повним правом можна віднести й до його перекладу Дантового «Пекла», ба навіть вони дещо уточнені в передмові Богдана Лончини до

власного перекладу «Пісні про Ролянда» (Рим, 1977): «Мій переклад не має жодних претензій до поетичної вартости. Це дослівний переклад, призначений у першу чергу для студентів, як університетський підручник. У ньому старався я тут і там впровадити трохи ритм, але ніколи ціною точности перекладу».

Порівнюючи переклад Богдана Лончини з іншими українськими версіями Дантового «Пекла», слід відзначити наближену до максимальної точність у передачі *духу й літери* першотвору. Бо справді, за авторовим визначенням, це *дослівний переклад*. Але *дослівний* він якраз настільки, щоб вдало відтворити зміст оригіналу. Знаючи, либонь, свідчення італійської народної мудрости: «Добре те, що добре, але найкраще те, що найкраще», — Богдан Лончина зробив *добрий* (ба навіть *добротний*) переклад третини одного з *найкращих* творів світової поезії.

Намагаючись щоякделікатніше втручатися в текст перекладу, я начебто керувався певними авторовими спіритуальними настановами, а коли й поправляв ритм перекладу (*тут і там трохи впроваджений*), то все ж ніколи не на шкоду його точності, у якій щораз то більше впевнювався. Про *вимоги жанру* редакторського ремесла я просто мовчу, бо це ж *обов'язкова програма* — доводити текст до певного стандарту. Щоправда, кожен випадок може бути по-своєму унікальним або, принаймні, може мати свою специфіку. Згадаю тут лише про деякі принциповіші нюанси, які довелося зберегти в перекладеному Богданом Лончиною тексті Дантового «Пекла» всупереч не тільки вібруючим перманентно недосконалим нормам правопису, але й наперекір *часопросторовій єдності* тексту перекладу в цьому виданні. Тут збережено авторське написання власних назв, яке логічно близьке до оригінальних першоваріянтів, але трохи алогічно відмінне від загальноприйнятих сучасних українських літературних норм (наприклад, назва міста: Теби — Фіви; ім'я Евріяль — Евріал). Також збережено відмінкові форми власних назв, зокрема із закінченням називного відмінка однини -о (наприклад, Фарфарелльо — до Фарфарелля, Сан-Бенедетто — над Сан-Бенедеттом). Іменники жіночого роду з нульовим закінченням зберігають у родовому та місцевому відмінках однини закінчення -и (досконалість — досконалости). І ще подібні нюансики, менш помітні. Та найголовнішим є збереження *галицького* колориту в тексті, зорієнтованому на загальноукраїнську літературну норму. Цей колорит має принаймні три свої найвагоміші пункти. Пункт перший: специфічні галицькі наголоси, які органічно співіснують у тексті з літературними наголосами (їх легко помітити в загалом ритмічно вирівняному тексті, хоча й цілковито уникнути аритмії не вдалося, бо не було й такої доконечної потреби); зрештою, при рухомому поліваріянтному українському наголосі це не становить значної проблеми. Пункт другий: специфічна галицька лексика (усім без винятку, сподіваюся, читачам Данте вона має бути абсолютно зрозумілою). І пункт третій: специфічна галицька *стилістика* (хоча дехто бажає завужувати її до поняття синтаксису); вже мало хто з місцевих тут і тепер сущих питомих галичан втне так по-справжньому по-галицьки писати. Таким чином, опублікований під цими палітурками переклад має, окрім усіх інших заслужених чеснот, ще й специфічну галицьку цінність.

Завдяки цьому виданню в контекст *української Дантеани* (поряд з іменами Івана Франка, Лесі Українки, Володимира Самійленка, Петра Карманського, Максима Рильського, Григорія Кочура, Євгена Дроб'язка, Максима Стріхи) вписується ім'я Богдана Лончини.

Львів, 23 травня 2007

Микола Савицький

ЮРІЙ КОЗАК — УКРАЇНСЬКИЙ ІЛЮСТРАТОР ДАНТЕ

Жоден інший письменник пізнього Середньовіччя не привернув стійкішої уваги мистців, ніж Данте Аліґ'єрі, і жоден інший літературний твір цього періоду так сильно не вплинув на мистецтво і культуру, як його «Божественна комедія», особливо перша частина цього твору — «Пекло».

Від того часу, коли писання Данте вперше стали відомими у Флоренції на початку XIV ст., вони були постійним джерелом натхнення для багатьох поколінь художників. Список мистців, які взяли цю частину епічної поеми Данте за предмет своєї творчости, вирізняється як визначними іменами, так і довжиною. Він містить такі імена, як Вільям Блейк, Ґюстав Доре, Оґюст Роден, Данте Ґабріел Россетті, Жан-Домінік Інґре та Сандро Боттічеллі, а також, ближче до наших часів, Роберт Раушенберґ і Джордж Ґрос. Кожен із них оживив розповідь Данте у своїх картинах, малюнках, гравюрах і скульптурах. З публікацією перекладу Данте українською мовою, що його зробив д-р Богдан Лончина, можна додати до цього переліку ім'я Юрія Козака.

Уперше відтворені в цьому томі 23 ілюстрації Ю. Козака є плодом винятково плідної співпраці між художником і перекладачем. Вона почалася більш ніж 30 років тому, коли д-р Лончина вперше запросив Ю. Козака створити ілюстрації для українського перекладу тексту Данте, що його він тоді готував. Доктор Лончина помер, коли Козак іще працював над ілюстраціями. Проте художник упродовж наступних років продовжував свою працю, перервану, на жаль, у 2001 році також через передчасну смерть. Проєкт залишився незавершеним: останні кілька сцен розповіді Данте про пекло не проілюстровано.

Ілюстрації Ю. Козака відтворюють сходження Данте в дев'ять кіл пекла з темного лісу, що є підґрунтям для початку поеми. Однак прийдешньої втечі Данте з дев'ятої сфери пекла до гори чистилища, якою закінчується «Пекло» і починається друга частина «Божественної комедії», художник не відобразив. Останні чотири ілюстрації, що їх Козак зміг приготувати перед своєю смертю, передають оповідь про зустрічі Данте у восьмому колі пекла (іл. 20 — 23).

Попри те, що ці чотири зображення не завершені, їхній проміжний і незавершений стан надає рідкісного проблиску процесові і методові праці Козака. Олівцем накреслено контури засуджених мешканців восьмого кола, голови яких перекручені назад (іл. 20). Інші три зображення (іл. 21 — 23) — тіла шарлатанів і шахраїв, охоплених хвилею каламутної темної смоли, — виконані в жестикуляційних арках чорною крейдою.

Усі 23 ілюстрації виконано по вертикалі на аркушах картону розміром 15×38 см. Перші 19 зображень цієї серії (іл. 1 — 19) доведено до більш відповідного рівня завершености. Тут Козак використовує різноманітні матеріяли: олівець, крейду, чорнило, акрилову фарбу з індивідуальними аплікаціями, нашарованими безпосередньо одна на одну. Палітра обмежена чорними, сірими й білими кольорами; на деяких ілюстраціях контури фігур позначені чіткими й видимими лініями за допомогою чорнила.

Ілюстрація 20

Ілюстрація 21

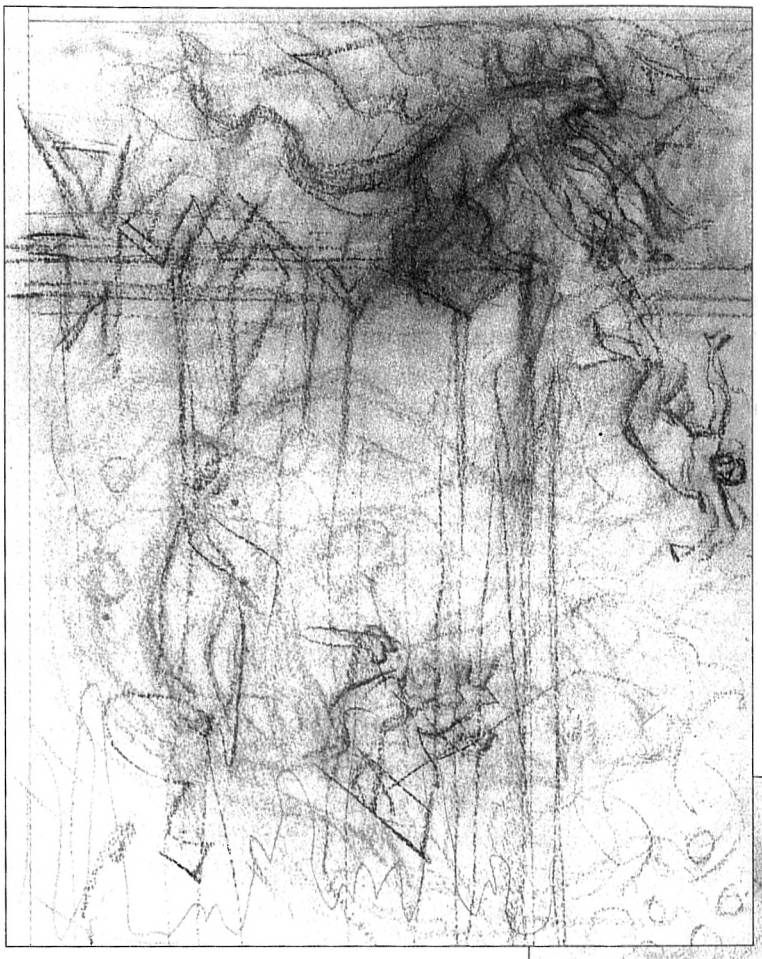

Ілюстрація 22

Ілюстрація 23

В інших місцях художник використовує розріджені аплікації з чорнила, щоб створити багаті перехідні тони сірого кольору, які надають кожній сцені надзвичайної глибини й складности. Це особливо видно в тих сценах, які містять архітектурні чи топографічні елементи, наприклад, у зображенні Данте й Вірґілія, які стоять перед воротами пекла (іл. 9). Подібна тональна глибина є очевидною і в тих двох ілюстраціях, де показано сходження Данте й Вірґілія кам'яними сходами до восьмого кола пекла (іл. 18 і 19). Багатство цих двох ілюстрацій нагадує гравюри Ґюстава Доре, на яких зображено ту саму сцену. А у верхній половині ілюстрації 3, де Козак розміщує знесилені фігури, які, стоячи навколішки, зі стогонами в розпачі простягають руки, вчувається відлуння «Воріт пекла» Оґюста Родена. В ілюстрації 12, де зображено, як Данте і Вірґілій їдуть верхи на кентаврі через річку в сьомому колі пекла, білі та сірі акрилові фарби накладені густими краплями та лініями у лівому верхньому куті зображення. Подібне трактування є і в ілюстрації 14. Тут видно затінені силуети Данте й Вірґілія, які стоять, спостерігаючи руйнацію людських тіл, кинутих у море киплячої смоли. Діягональні течії акрилу ллються з верхнього правого кута, викликаючи повне відчуття виливу біло-гарячої смоли.

У кожній з ілюстрацій виявляється власний артистичний стиль Ю. Козака: його надзвичайно сильне відчуття сенсу композиції; тенденція розподіляти фігури у сплюснутих горизонтальних процесіях, що нагадує барельєф і візантійські фризи; велика тональна складність. Різко контрастуючи з лінійним, майже класичним зображенням Данте й Вірґілія, зображення засуджених мешканців пекла є довільним і жестикуляційним. Це надає ілюстраціям надзвичайного динамізму й інтенсивности. Інший художник міг би взятися за такий проєкт, але без такого великого успіху.

З англійської переклала
с. Ірина Хомин, СНДМ

PROFESSOR BOHDAN I. LONCHYNA

The history of the Ukrainian Danteana is filled with such notable names as Ivan Franko, Lesya Ukrayinka, Volodymyr Samiylenko, Petro Karmanskyi, Maksym Rylskyi, Hryhoriy Kochur, Yevhen Drobyazko, Maksym Strikha. The name of Professor Bohdan Ivan Lonchyna now belongs on this list. Comparing his translation of Dante's "Inferno" with other Ukrainian versions, one notes great accuracy in communicating the spirit and the letter of the original. This is not a poetic translation but rather almost an interlinear one, with factual and explanatory commentary. Its Galician overtones are also noteworthy.

Professor Lonchyna was a sterling example of the Galician Christian intelligentsia, formed by the Church under the auspices of the great Metropolitan Andrew Sheptytskyi. His life was dedicated to his country, his Church, society and family.

Bohdan Lonchyna was born on January 2, 1917, in Lviv, Ukraine, into a priestly family. His father was the pastor of St. Nicholas Church in Lviv. (Before the Lviv Pseudo-Sobor of 1946 the latter, Fr. Vasyl Lonchyna, was arrested by the Soviets and died as a martyr in a forced labor camp in the Donbas region.)

Bohdan Lonchyna received a well-rounded classical education. He studied in the Markiyan Shashkevych School in Lviv and in the Academic Gymnasium, and later—at the Lviv University, where he majored in French. He also matriculated from the Music Institute in Lviv. He later studied abroad in Dijon (France), learned Italian in Milan, studied Philology of the Romance languages at the University of Vienna, in addition to English and Philosophy. He completed his studies with a Doctorate in Philosophy in 1942.

After returning to Lviv Bohdan Lonchyna worked as an advisor for student affairs in the Ukrainian Central Committee. In 1944 he married Orysia Chaykovska. Four months before the return of the Soviet Army they left Lviv together.

Thus begins the emigré epopee of Bohdan Lonchyna. He worked at the Ukrainian Central Committee in Cracow, transferred to Vienna in 1944, and in 1945 to Germany. He worked as a translator at the Apostolic Visitature, taught French and English in the Greek-Catholic Seminary in Hirschberg (Bavaria), French Language and Literature at the Ukrainian Free University (Munich) and Spanish at the School of Economics.

In 1948 Professor Lonchyna together with his wife and daughter emigrated to the USA. At first he worked in the chancery of the Relief Committee for Refugees in Stamford, Connecticut, and in June 1949 accepted the position of Head of the Modern Languages Department at the College of Steubenville, Ohio. His pedagogical work continued at the University of Detroit (to which he relocated in 1959) as Professor of French Language and Literature. He also worked as Principal of the School of Ukrainian Language and Culture, as well as Director of the Detroit Branch of the Ukrainian Music Institute.

From his earliest days Bohdan Lonchyna ardently desired to fulfill Metropolitan Andrew's dream of creating a Christian intelligentsia. In Lviv he was a member of the Association of Ukrainian Students "Obnova" and in Vienna he headed the Ukrainian Academic Association "Sich." In Germany after the war he renewed the activities of "Obnova" and created a Ukrainian Catholic Academic Union under the same name. After the liberation of Metropolitan Joseph Slipyj from Soviet imprisonment Prof. Lonchyna became an active member of the Patriarchal

Movement in the USA. In 1982 he was elected head of the Ukrainian Patriarchal World Federation and thanks to his inspired leadership and gentle spirit the patriarchal movement developed significantly. He was also successful in organizing ecumenical encounters of Greek-Catholics with Orthodox intellectuals and laity.

Since 1965, B. Lonchyna was a professor at the Ukrainian Catholic University in Rome and since 1972 together with Prof. Vasyl Lev, was an organizer, teacher and administrator of the summer theological and cultural courses at the UCU. He lectured on world literature, as well as the basics of the Italian language, and he enjoyed guiding student tours.

Another distinguishing characteristic of Prof. Lonchyna: he was a wonderful example of a father and head of family, perhaps strict, but caring and responsible. He was a good and noble companion to his wife Orysia (also a teacher). Together with her they raised five well-educated children, two of whom have consecrated their lives to God in the priesthood.

Being extraordinarily hard-working, he generously passed on his vast knowledge in lectures at various conferences, literary evenings and scientific symposia. He authored numerous articles and books, such as *Estudiamos el español*, *Ukrainian Culture*, *We and the Ukrainian Catholic Church*, *Where are you Going?* He also left a few valuable translations from the Spanish, French and Italian languages. Thus, thanks to him, we have Ukrainian translations of such masterpieces as *La chanson de Roland*, *El cantar de mio Cid*, and the first part of Dante's *La Divina Commedia—Inferno.*

Prof. Lonchyna passed away on September 27, 1985. He died a noble death as a Christian layman, after prolonged suffering from a terrible illness. He dedicated his life unselfishly to his beloved Church and country, filled with unending work until his eternal rest in God's glory.

MAESTRO GEORGE KOZAK

The works of Dante first became known in Florence in the 14th century. They became a source of inspiration for many generations of artists, especially such notable ones as Gustave Doré, Auguste Rodin and Sandro Botticelli. With the publication of the Ukrainian translation of Dante's "Inferno" by Dr. Bohdan Lonchyna, the name of George Kozak can be added to this list.

Published in this volume, for the first time are maestro Kozak's 23 illustrations which recreate Dante's descent into the 9 spheres of hell—the result of a very productive collaboration between artist and translator. After the death of Dr. Lonchyna, George Kozak continued the work for the next few years, but unfortunately was unable to complete it, due to his own untimely death in 2001. The project remained unfinished, but even the last four illustrations which Kozak prepared before his death and which illustrate the story of Dante's encounters in the eighth sphere of hell, reveal the artist's creative technique.

All the illustrations are drawn on 15×38 cm cardboard, using pencil, chalk, ink and acrylic paint. The color range is limited to black, grey and white; the diluted application of ink by the artist creates richly-shaded hues of grey which give each scene an extraordinary tonal depth and complexity.

Each illustration reveals Kozak's original artistic style, his strong sense of composition, his tendency to place each figure in a flat horizontal projection, reminiscent of bas-relief and Byzantine friezes. In sharp contrast to the linear, almost classical representation of Dante and Virgil, the depiction of the damned souls in hell is executed in free-style and is full of movement. This adds exceptional dynamism and intensity to the illustrations.

George Kozak was not only an excellent artist-innovator, talented in many areas of art (his many murals, mosaics, iconostases, bas-relief sculptures, stained-glass windows, and illustrations in Ukrainian and American magazines and books are well known), but he was also a person of great personal integrity. He was born on December 14, 1933 in Stryj, Lviv Oblast, into the family of the renowned painter and humorist Edward Kozak and Maria Bortnyk—one of the first members of the League of Ukrainian Women in Halychyna (Galicia). George was brought up in the deeply patriotic and religious atmosphere of this family.

After World War II, the Kozak family emigrated to the USA and settled in Detroit, Michigan. George completed his art studies in 1956 in the Center for Creative Studies in Detroit and became an instructor in the art of stained-glass window making and interior church design. He later met and married Susan Ellis and together they raised five children.

From 1970 until his retirement in 1995, George Kozak worked for General Motors Corporation in Detroit. He was involved in the design of the Buick Riviera automobile, which was later awarded Motor Trend's "Car of the Year".

Together with his father, George painted church interiors in Michigan, Ohio, Pennsylvania and Indiana. Every summer he exhibited his art work (along with his father, Edward, and younger brother Yarema, also a gifted painter) at the Ukrainian Center in Hunter, New York, as well as in New York City, Chicago, Philadelphia, Toronto, and Montreal. In the year 2000 George Kozak won first place in a competition of the State of Michigan for his two massive stained-

glass windows in St. Josaphat Ukrainian Catholic Church in Warren, Michigan. The architectural style of St. Josaphat's Church is different from traditional Ukrainian churches, so the artist creatively blended contemporary design with traditional Ukrainian style. Besides the above-mentioned stained-glass windows, George Kozak also painted the apse of the church and created its single-row iconostasis.

One of maestro Kozak's monumental paintings is the scene of the "Baptism of Ukraine-Rus'" (2×6 m), commissioned by the Canadian-Ukrainian Art Foundation in Toronto, on the occasion of the Millennium of Christianity in Ukraine in 1988. The postcard-size reproduction of this painting has become one of George's most popular signature pieces.

Maestro Kozak is celebrated not only in Ukrainian circles, but also in the American art world. He prepared himself very thoroughly for each new artistic endeavor, reading history books, researching archives, contemplating the material and experimenting with different approaches in order to make each composition interesting and graphic. Such was the case with the illustrations for "Inferno." He was very interested in this project, studied the materials for weeks, painted sketches and refined the illustrations. Well before his death the translator of "Inferno," Dr. Lonchyna, had an opportunity to see a number of the illustrations and was profoundly impressed by them.

Besides family, another strong influence on the formation of George's personality was the Ukrainian Scouting organization "Plast." As a 16-year old, he entered the Detroit Plast branch and soon became an active member, later instructor, and finally a leader of this youth organization until his death. He was especially interested in "marine adventure scouting." He illustrated many Plast publications and local books, magazines, invitations, posters, etc., often working evenings and gratis. He also designed stage decorations for community events. George had a reputation as a man of his word—when he committed to a project, he did it well and on time.

Not everyone knew that he was also a talented photographer, as well as an astronomy aficionado. But everyone knew the most important facts—that George was a deeply religious person, a humble and hard-working individual, a person with a big heart, a gentle personality, always ready to help others, dedicated to his family and a true Ukrainian patriot. For this he was loved and respected. It is not surprising, therefore, that many people today consider maestro George Kozak to be one of the most talented artists of our time in the diaspora.